

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

**LOZAN GÖRÜŞMELERİ SIRASINDA YAPILAN ASKERİ
HAZIRLIKLAR**

Ahmet BOSTANCI

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

LOZAN GÖRÜŞMELERİ SIRASINDA YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR

Ahmet BOSTANCI

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

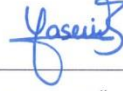
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Ahmet BOSTANCI tarafından hazırlanan "Lozan Görüşmeleri Sırasında Yapılan Askeri Hazırlıklar" başlıklı bu çalışma, 21 Haziran 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER (Başkan)

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Danışman)

Doç. Dr. Necdet AYSAL (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Mehmet Derviş KILIÇKAYA

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 6... ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

11 / 07 / 2013

[İmza]

[Öğrencinin Adı SOYADI]

J. Bostancı
Ahmet BOSTANCI

¹"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlerle ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof.Dr. Mustafa YILMAZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Ahmet BOSTANCI

TEŞEKKÜR

Bu çalıőmanın yapılmasında bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan değerli hocam Prof.Dr. Mustafa YILMAZ'a vermiş olduğu destek ve t¼m y¼nlendirmeleri için teőekk¼rlerimi sunarım.

Kendi hayatlarından fedak¼rlıklar g¼stererek bug¼nlere gelmemde b¼y¼k emeiği olan kıymetli annem Mine Hanım ve babam Őadi Bey'e, sevgi ve destekleri için abim Mustafa ve kardeőim Zehra'ya minnettarım.

Sevgisini ve desteğini her zaman ¼zerimde hissettiğim, anlayıő ve samimiyetiyle keyifli bir s¼reci birlikte baőarmıő olmanın mutluluğuyla bu çalıőmamı hayat arkadaőım K¼bra BOSTANCI ve ailemizin yeni ¼yesi oğlum Selim'e ithaf ediyorum.

ÖZET

BOSTANCI, Ahmet. Lozan Görüşmeleri Sırasında Yapılan Askeri Hazırlıklar, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Bu tez, Lozan Görüşmeleri devam ederken görüşmelerin kesintiye uğraması halinde işgal altında bulunan İstanbul, Boğazlar (Çanakkale, İstanbul) ve Musul'un askeri harekâtla alınması amacıyla yapılan askeri hazırlıkları konu almaktadır. Bu kapsamda, birincil arşiv kaynakları ve konu üzerinde yapılmış çalışmalar birlikte ele alınarak çalışma yürütülmüştür.

Bu çalışma ile Lozan Görüşmeleri devam ederken sürecin orduya yansımaları ve yeni bir savaş ihtimali karşısında Türkiye'nin tutumunun araştırılması amaçlanmıştır. Türkiye'nin Lozan Görüşmeleri esnasında görüşmelerin kesintiye uğraması ihtimaline karşılık askeri hazırlık yaparak teslimiyetçi bir tavır takınmadığı ortaya çıkmaktadır. Yürütülen askeri faaliyetlerin İtilaf Devletleri üzerinde propaganda etkisi yaparak İtilaf Devletleri'nin konferanstaki tutumuna etki etmesi amaçlandı. Aynı zamanda Meclis'te ve ordu içerisinde yer alan savaş taraftarı kesimin, askeri hazırlıklar yapılarak muhalefeti önlenmiş oldu. Görüşmelerin kesintiye uğramasıyla doğrudan bir savaşa başlanılmayıp mevcut durumun korunduğu ve sürecin diplomasi yoluyla yürütülmeye çalışıldığı görülmektedir.

Anahtar Sözcükler

Lozan, Mîsâk-ı Millî, Türk Ordusu, Askeri Hazırlık, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye, Müdâfaa-yı Milliye Vekâleti,

ABSTRACT

BOSTANCI, Ahmet. Military Preparations during the Lausanne Conference, Master's Thesis, Ankara, 2019

This study focuses on the military preparations made for the freeing of İstanbul, Turkish Straits, Mosul from the Entente occupation should the talks held in Lausanne ever come to a halt. The study is based on the primary archive material as well as relevant literature.

Present study aims at scrutinizing the reflections of the Lausanne Conference on the military preparations held to display the Turkish determination against any possibility of a war that would arise as an outcome of the talks held. It is evident that Turkey did not assume a submissive attitude in undertaking military preparations, concentrating and deploying its forces in due manner against any possibility of ceasing of the talks. It was aimed that the military activities being undertaken would have a strong propaganda effect on the Ententes at the conference and compel their perceptions. Moreover, these preparations curbed the tension the advocates of war would create at the parliament. It is also clearly evident that the diplomatic means were used to the end as no direct military action was taken when the talks come to a brief deadlock.

Keywords

Lausanne, Mîsâk-ı Millî [National Oath], Turkish Army, Military Preparations, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye [Turkish General Staff], Müdâfaa-yı Milliye Vekâleti [National Defense Department]

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: BİRİNCİ DÖNEM LOZAN GÖRÜŞMELERİ (20 KASIM 1922 – 4 ŞUBAT 1923)	13
1.1. KONFERANS ÖNCESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER	13
1.1.1 Lozan'a Gidecek Heyetin Seçilmesi ve Verilen Talimatname	13
1.1.2. Konferans Öncesinde Müttefiklerin Lideri İngiltere'de Durum	16
1.1.3. Saltanatın Kaldırılması ve Lozan'a Hareket	18
1.2. BİRİNCİ DÖNEM LOZAN GÖRÜŞMELERİ ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR	19
1.2.1. 20 Kasım – 5 Ocak 1923 Tarihleri Arasında Yürütülen Müzakereler ve Yapılan Askeri Hazırlıklar	19
1.2.2. Ocak – Şubat 1923 Tarihleri Arasında Yürütülen Müzakereler ve Yapılan Askeri Hazırlıklar	34
2. BÖLÜM: GÖRÜŞMELERDE KESİNTİ DÖNEMİ ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR (4 ŞUBAT-23 NİSAN 1923)	43
2.1. İZMİR LİMANI OLAYI	47
2.2. TÜRK TEMSİLCİLER HEYETİNİN TÜRKİYE'YE DÖNÜŞÜ, TBMM'DE YÜRÜTÜLEN MÜZAKERELER ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR	50
3. BÖLÜM: İKİNCİ DÖNEM LOZAN GÖRÜŞMELERİ ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR (23 NİSAN 1923 – 24 TEMMUZ 1923)	56
3.1. 23 NİSAN – 25 MAYIS TARİHLERİ ARASINDA YÜRÜTÜLEN MÜZAKERELER ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR	56
3.2. 26 MAYIS GÜNÜ YAPILAN YUNAN TAMİRATI MÜZAKERESİ	58
3.3. HAZİRAN VE TEMMUZ AYLARINDA YÜRÜTÜLEN MÜZAKERELER ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR	61
SONUÇ	67

KAYNAKÇA.....	71
EKLER	77
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYANI.....	92
ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	94

KISALTMALAR DİZİNİ

A.g.e. : Adı geçen eser

A.g.m. : Adı geçen makale

ATASE : Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı

ATBD : Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

BDSKB : Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri

BSKB : Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri

CDAB : Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Der. : Derleyen

F. : Fihrist

G. : Gömlek

Haz. : Hazırlayan

İYRT : İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye

K. : Kutu

S. : Sayı

TİTE : Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

TİH : Türk İstiklâl Harbi

Yay. : Yayınlayan

GİRİŞ

Tarihte her olayın sonucu bir başka olayın sebebinin oluşturmaktadır. Bu olay-sonuç-sebebe-olay-sonuç... döngüsü ile dünya tarihi şekillenmiştir. Bu nedenle 20.yy olaylarını anlayabilmek için kendinden önceki olayların gelişimine ve sonuçlarına bakmak gerekir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışı, 1789 yılında Avrupa'da meydana gelen Fransız İhtilali ve bunun sonuçlarında aranmalıdır. Fransız İhtilali sonrasında milliyetçilik, liberalizm ve sosyalizm gibi yeni fikir akımları ortaya çıktı. Avrupa'da egemen devletlerin bu fikir akımlarının kendileri için tehlikeli sonuçlar doğuracağını kanaat getirmesi sonrasında Avrupa kıtasında bir dizi savaşlar, ayaklanmalar ve ihtilaller meydana geldi. Bu olayların sonrasında; Avrupa'da kişi hak ve hürriyetlerin anayasayla teminat altına alındığı, mutlak iktidar sahibi kralların yetkilerinin anayasa ile sınırlandırıldığı ve Avrupa'nın siyasal düzenini değiştirecek olan Almanya ve İtalya gibi milli devletlerin doğması gibi olaylarla sonuçlandı. Böylelikle 19.yy'ın sonuna gelindiğinde Avrupa kıtası her anlamda yüzyılın başındaki durumundan çok farklı bir durumdaydı.

İtalya'da Piyomente'nin, Almanya'da Prusya'nın liderliğinde Avrupa kıtasında iki yeni milli devletin kurulması dönemin uluslararası ilişkilerine yeni bir boyut kazandırdı. 1871 yılında Sedan Savaşı'yla bağımsızlığını Fransa'ya karşı kabul ettiren Almanya, Başbakan Bismarck'ın politikaları doğrultusunda 1890 yılına kadar Avrupa'da güçlü devletlerden biri haline geldi. Birinci ve İkinci Üç İmparatorlar Ligi antlaşmalarıyla Rusya, Avusturya ve İtalya'yı kendine çekmesi, bu dönemde Almanya'nın ileride ittifak bloğu olarak adlandırılacak gruplaşmanın ilk adımını oluşturdu.

Bismarck'ın görevden ayrılması sonrasında II. Wilhelm'in iç ve dış politikada farklı adımlar atması, hem ittifak bloğunda ve hem de Avrupa kıtasında önemli sonuçlar doğurdu. Bismarck'ın iki cepheli savaştan kaçınarak Rusya'yı Fransa'dan uzak tutma politikasını Almanya'nın terk etmesi ve Fransa'nın uzun bir süredir Rusya ile yakınlaşma amacı sonucunda 1894 yılında Fransız-Rus ittifakı meydana geldi. Bu, Avrupa'da ittifak bloğunun karşısında oluşacak denge unsuru yani itilaf bloğunun oluşumunun ilk adımını oluşturdu. Bu bloğun ikinci halkasını 1904 yılında Fransa ve İngiltere arasında imzalanan sömürge antlaşması izleyecektir. Bu antlaşma ile yıllardır çekişme halinde olan bu iki Avrupa devleti aralarındaki sorunlara son vermeyi

kararlaştırdı. 1907 yılında İngiliz-Rus antlaşmasının imzalanması ile İtilaf bloğunun son halkası atılmış oldu. Böylelikle 20.yy'ın başlarına gelindiğinde bir tarafta İngiltere-Fransa-Rusya bloğu diğerk tarafta Almanya-Avusturya-İtalya bloğu oluşmuştu.¹

Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na bakıldığında geçmiş dönemlere nazaran devletin güçlü olmadığı bir dönemi yaşamakta olduğunu görmekteyiz. Bu güç kaybının sebepleri arasında;18.yy'da yaşanan toprak kayıplarının başta ekonomik olmak üzere devletin birçok alanında gerilemeye sebep olması, coğrafi keşifler ile dünya ticaret yollarının değişmesi, Avrupa'da yaşanan bilimsel ve teknik gelişmelerin takip edilmemesi/ edilememesi ve bunun sonucu olarak ordunun teknik anlamda güçlenen Avrupa orduları karşısında gelişimini sağlayamaması gösterilebilir. Yine bu dönemde Avrupa'da yayılan liberalizm ve milliyetçilik gibi fikir akımları karşısında imparatorluk içerisinde yer alan farklı milletler, kendi devletlerini kurmak için ayrılıkçı hareketlere girişmişlerdi. Bu hareketlerin dış devletler tarafından desteklenmesi, imparatorluğun iç işlerine müdahale sorununu doğurdu. İmparatorluğun zayıfladığı dönemden bu yana, güçlü bir devlete karşı başka bir devlete dayanma politikası da bu yüzyılda değişikliğe uğradı. 19.yy'ın son çeyreğine kadar İmparatorluğun toprak bütünlüğünü koruma politikası güden İngiltere'nin bundan vazgeçerek parçalama politikasına geçmesi bu politika değişikliğinin ana nedeniydi. İtilaf bloğunun, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak toprakları üzerinde paylaşımlar yapmaları bu bloğun bağlantılarını güçlendiren etkenlerden biri oldu. İmparatorluğun parçalanma tehlikesi karşısında yaşadığı yalnızlık hali, Almanya'nın sömürge yarışında geç kaldığını düşünerek Ortadoğu'da sömürge yarışına girme düşüncesi ile bir araya gelince 20.yy'ın başında Osmanlı-Alman ittifakı doğdu.²

1914 yılına gelindiğinde Avrupa kıtasındaki devletlerarasında siyasi, ekonomik ve sömürge yarışındaki rekabet ileri bir noktaya ulaşmıştı. 16. ve 17. yılların sömürge devletleri olan İngiltere ve Fransa karşılına yeni sömürge devletleri olarak çıkan Almanya ve İtalya'dan rahatsızlık duymaktaydı. Ayrıca bu devletlerin hepsinin bir diğeriyle özel sebeplerden dolayı bir husumet halindeydi. Örneğin Balkanlar bölgesi için

¹ Bu gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **20.yy Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.

² 19.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu hakkında geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008. Osmanlı-Alman yakınlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

Rus-Avusturya mücadelesi, zengin maden yatakları nedeniyle Fransa ile Almanya arasındaki mücadele gibi.³

28 Haziran 1914 günü Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi sonrasında Avrupa'da rekabet halindeki devletlerin birbirlerine savaş açmaları sonucunda Avrupa kıtasında bir savaş hali ortaya çıktı. İlerleyen günlerde savaşa Japonya ve Amerika gibi diğer kıtalardan devletlerin katılmasıyla savaş çok geniş bir alana yayıldı. Fakat bu savaşa dünya savaşı denilmesindeki maksat, savaşa tüm dünya milletlerinin katılması değil, savaşın sebep ve sonuçları itibariyle tüm dünyaya etkilerini hissettirmesi olacaktır.

1914 yazında Avrupa'da savaş hali ortaya çıktıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu savaşın başlarında tarafsız kalmayı tercih etti. Fakat 29 Ekim'de Rus limanlarının bombalanması olayı sonrasında savaşa dâhil oldu. 1911-12 Trablusgarp Savaşı, 1912-13 Balkan Savaşları gibi savaşlardaki mağlubiyetlerin vermiş olduğu motivasyon düşüklüğü, ordunun seferberliğini tamamlamamış olması gibi hazırlıksız bir ortamda İmparatorluk askeri kendini bir anda İttifak bloğunda yeni bir savaşta buldu. Osmanlı Devleti bu savaşta Kafkas, Kanal, Çanakkale, Irak, Suriye-Filistin ve Hicaz-Yemen gibi kendi topraklarında açmış olduğu cephelerin haricinde Galiçya, Makedonya, Romanya gibi cephelere de asker gönderdi. 1914-1918 arasındaki savaş döneminde Çanakkale Cephesi ve Irak Cephesindeki Kut'ül Amare bölgesindeki zaferlerin haricinde İmparatorluk askerleri cephelede başarısızlığa uğradı, şehit oldu, esir düştü veya sağlıklarını kaybederek evlerine geri döndüler.

1917 Ekiminde Rusya'da Sovyet Devrimi gerçekleşince Rusya savaştan çekildi. Her ne kadar bu durum İtilaf Devletleri'nin aleyhine bir durum oluştursa da ABD'nin savaşa girmesi bu boşluğu fazlasıyla doldurdu. Bu dönemde Amerika kıtasının savaş alanlarına uzak olması ve ABD'nin ekonomik yönden güçlü olması İtilaf bloğunu İttifak bloğu karşısında üstün bir konuma getirdi. 8 Ocak 1918 yılında yayımlanan Wilson Prensipleri ile ABD savaş sonunda yeniden yapılandırılacak dünya düzenine yön vermek istedi. 1918 yılının sonuna gelindiğinde İttifak Devletleri mütarekeler imzalayarak savaştan mağlup devletler olarak çekildiler.

³ Birinci Dünya Savaşı öncesi gelişmeleri için bkz. Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002; Stanford J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Savaş sonunda yenik devletlerle barış antlaşmalarını görüşmek amacıyla 1919 Ocak ayında Paris Barış Konferansı toplandı. Burada Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşması haricinde diğer devletlerle imzalanacak barış antlaşmalarında karara varıldı. Almanya ile Versay, Avusturya ile Saint Germain, Bulgaristan ile Nöyyi ve Macaristan ile Triyanon Barış Antlaşması imzalandı. İmzalanan barış antlaşmalarına bakıldığında; yenilen devletlere askeri ve ekonomik sınırlamalar getirdiği, yenilen devletlerin topraklarında yeni devletler kurulduğu, Wilson Prensipleri'nin dikkate alınmadığı ve sınırlar çizilirken milliyetçilik ilkesine uyulmadığı görülmektedir.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'yle savaştan çekilen Osmanlı Devleti için bu tarih sonun başlangıcı oldu. Antlaşma maddelerinin bazı maddeleri şöyleydi; a) İstanbul ve Çanakkale Boğazları işgal edileceği, b) İtilaf Devletleri güvenliklerini tehlikede gördükleri herhangi bir noktayı işgal edebileceği (7.madde), c) Vilayât-i Sitte'de (Doğu'daki altı il; Bitlis, Elazığ, Diyarbakır, Erzurum, Van, Sivas) herhangi bir karışıklık çıkarsa İtilaf Devletleri buraları işgal edebileceği (24.madde), d) Hükümet haberleşmeleri hariç tüm haberleşme araçları İtilaf Devletlerinin denetimine gireceği, e) İç düzenin korunmasına yetecek orduların haricindeki Osmanlı ordularının terhis edileceği.⁴ İtilaf Devletleri mütarekenin getirmiş olduğu ağır koşullarla ilerde yapılması planlanan işgallere karşı İmparatorluğun karşı koyma gücünü her yönden engelleme amacı gütmüşlerdi.

Yaklaşık 10 milyon insanın öldüğü Birinci Dünya Savaşı ile dünya haritası yeniden çizildi. Bu yeni harita, egemen devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda çizildiğinden atılan yanlış adımlar ilerde daha farklı sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. Örneğin yenilen devletlere dayatılan ağır maddeler içeren barış antlaşmaları, ülkelerinde milliyetçi ve militarist hükümetlerin işbaşına gelmesine ve bu da İkinci Dünya Savaşı'na giden yolu açtı. Ayrıca bu savaş sonucunda Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi çok milletli imparatorluklar yıkılarak yerlerine yeni milli devletler, yeni rejim sistemleriyle kuruldu. Bunun haricinde yenilen devletlerin üzerinde Çekoslovakya, Polonya, Litvanya, Ukrayna, Estonya gibi yeni devletler kuruldu. Dünya barışını sağlamak amacıyla Cemiyet-i Akvam kuruldu. Savaşta ilk kez kimyasal silahlar, tanklar, denizaltılar kullanıldı. Yeni silah aletlerinin atış menzilin genişlemesi ve bunların sivil

⁴ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu, 4.Baskı, Ankara, 2014, s.8-9; Mondros Mütarekesi maddeleri için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 2000.

halk üzerinde kullanılmasıyla cephe savaşı yerini topyekûn harp denilen yeni bir savaş türüne bıraktı. Topyekûn harp ile sivil alanlar savaş alanı haline gelmesiyle sivil savunma teşkilatları kurulmaya başlandı.

İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı devam ederken aralarında yaptıkları gizli maddeleri uygulamak amacıyla Mondros Mütarekesi sonrasında İmparatorluğun topraklarını işgale başladılar.⁵ İngilizler 3 Kasım 1918'de Musul, 9 Kasım 1918'de İskenderun; Fransızlar 17 Aralık 1918'de Mersin ve Antep, 22 Şubat 1919'da Maraş, 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal ettiler. Bir süre sonra Tarsus, Adana, Pozantı, mütarekenin 7. maddesine istinaden işgal edildi. Bu arada İtalyanlar Antalya, Yunanlılar İzmir bölgelerine işgal amacıyla ordularını çıkardı. Batı Trakya Yunan yönetiminde, Doğu Trakya Fransız askeri kontrolü altında bulunmaya başladı.⁶

Anadolu'da başlayan işgaller karşısında Osmanlı hükümetinin kayıtsız kalması nedeniyle ülke toprakları içerisinde kurtuluş çareleri aranmaya başlandı. Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmaktan kurtarmak için ortaya atılan bu fikir akımları arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Bu fikir akımlarından ilki Padişah Vahdettin ve Sadrazamının da savunduğu ülkeyi İngiliz himayesine bırakmaktı. Hürriyet ve İtilaf Partisi ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti de bu görüşü savunuyordu. İkinci görüşü savunanlar Türkiye'nin Amerikan mandasına bırakılması taraftarıydı. Ahmet Emin ve Halide Edip gibi kişiler ve bazı gazeteciler, aydınlar tarafından savunulan bu görüşler Wilson Prensipleri Cemiyeti ile paylaşılıyordu. Bu iki görüşün ortak noktası Osmanlı Devleti'nin bir bütün olarak kalmasını yani devletler tarafından paylaşılması yerine bir bütün olarak bir devletin himayesi altında mevcudiyetini koruması taraftarıydılar. Anadolu'daki hareket, bu iki görüşten tamamen farklı bir tutum sergilemekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın çoğu kez dile getirdiği üzere bu hareket, ulusun egemenliğine dayanan tam bağımsızlık üzerine kurulmuştu.⁷

⁵ Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri kendi aralarında Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmışlardı. Bu kapsamda İtilaf devletleri savaşı kazanmaları dâhilinde; 1915 Mart/Nisan tarihinde İngiltere, Fransa, Rusya arasında Londra'da imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla İstanbul ve Boğazların Çarlık Rusya'ya verilmesini, 26 Nisan 1915'te Londra Antlaşmasıyla Antalya ve civarını İtalya'ya verilmesini, 16 Mayıs 1916 tarihinde Sykes-Picot Antlaşmasıyla Orta Doğu topraklarının Fransa ve İngiltere arasında paylaşılmasını kararlaştırmışlardı. 17 Nisan 1917 tarihli Saint Jean de Maurieenne Antlaşması'yla İtalya'ya Akdeniz bölgesine ek olarak İzmir ve Aydın civarında yeni yerler veriliyordu. Sonyel, s. 3-4. Gizli antlaşma maddeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Hürşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

⁶ Sonyel, s.18-19.

⁷ A.g.e., s.74-76.

19 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Hükümeti tarafından 9.Ordu Müfettişi olarak Samsun bölgesine gönderildi. 22 Mayıs'ta Hükümetine Samsun Raporu'nu gönderdi. Raporunda Samsun bölgesinde asayişsizliğin Rumlardan kaynaklandığı, Türklerin manda ve himayeye tahammülü olmadığı ve İzmir işgalinin haksızlığını dile getirdi. Mustafa Kemal Paşa bu raporla, hem ülkedeki genel durumun eleştirisini yapmış hem de ilk kez resmi görevine ters düşmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun bölgesinin İngiliz işgali altında olmasından dolayı Havza'ya geçti. 28 Mayıs günü ülkedeki askeri ve sivil yöneticilere Havza Tamimi'ni gönderdi. Tamim'de; işgallerin protesto edilmesini, İstanbul Hükümeti'ne işgalleri kınayan protesto mitingleri çekilmesini, azınlıklara karşı taşkınlıklar yapılmamasını, ordunun terhis edilmeyip cephanenin teslim edilmemesini dile getirdi. Havza Tamimi'nden sonra İstanbul ve Anadolu'da mitingler düzenlendi. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele hareketinin ilk yol haritasını yayınlayarak Anadolu'da başlamış olan harekete yön vermeye başladı.

Daha sonra Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa ve heyeti 18-22 Haziran günleri arasında Amasya'da toplandı. Toplantıya Mustafa Kemal Paşa, 20.Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy), eski Donanma Bakanı Hüseyin Rauf (Orbay), 3.Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele), Albay Arif ve Selahaddin, Samsun eski valisi Hamit ve Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Albay Kâzım katıldı. O sıralarda Erzurum'da bulunan 15.Kolordu Komutanı Kâzım (Karabekir) Paşa ve Konya'da bulunan Küçük Cemal Paşa uzaklık nedeniyle toplantıya katılmadıklarından kendilerine toplantı hakkında bilgi verildi. Amasya Genelgesi'nde alınan kararlar ile; yurdun bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığının tehlikede olduğu, ulusun bağımsızlığını yine ulusun kendi azim ve kararının kurtaracağı, ulusal hakların duyurulması için Sivas'ta ulusal kongrenin toplanmasının gerekliliği ve doğu illerini kapsayan Erzurum'da bir kongrenin toplanacağı yönünde kararlar alındı.⁸ 22 Haziran'da yayınlanan Amasya Genelgesi ile Kurtuluş Savaşının amacı, gerekçesi ve yöntemi ilk kez ortaya konuldu.

Erzurum Kongresi, Vilâyat-ı Şarkiyye-i Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyetlerinin ortak çabaları sonucu 23 Temmuz günü toplandı. Normalde 10 Temmuz'da toplanması kararlaştırılmışken, yeterli temsilcinin

⁸ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1982, s.109-110.

gelememesi dolayısıyla kongre ileri tarihe alınmıştı. Bu kongrenin toplanmasının sebeplerine bakılacak olursa; Doğu illerinde Ermeni devleti kurulması, Kuzey illerinde Pontus devletinin kurulması düşüncesi ve İngiliz himayesi altında bağımsız ya da özerk bir Kürdistan devletinin kurulması düşüncesi söylenebilir. Ayrıca ülkenin bulunduğu kötü şartlar da bu kongrenin toplanmasını gerekli kılmıştır. Doğu illerini temsil eden 54 temsilcinin katılımıyla gerçekleşen kongreye Mustafa Kemal Paşa başkan seçildi. Çetin geçen görüşmeler sonucunda Erzurum Kongresi kararları yayınlandı. Erzurum Kongresi kararlarıyla; Trabzon ve Samsun illeriyle Vilâyat-i Sitte denilen altı ilin Osmanlı Devleti'nden ayrılmaz bir bütün olduğu, ulusal güçleri yapıcı ve ulusal iradeyi egemen kılmanın esas olduğu, Hıristiyan unsurlara siyasal egemenliği ve toplumsal dengeyi bozacak ayrıcalıklar verilemeyeceği, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten itibaren Osmanlı sınırları içinde kalan ve halkın çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin devletten ayrılamayacağı ve istila emeli taşımayan herhangi bir devletten fenni, endüstriyel ve ekonomik yardımın alınabileceği noktasında kararlar alındı. Ayrıca kongrede, başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçildiği Heyet-i Temsiliyye oluşturularak Anadolu'da fiili hükümet görevini yürütecek yapı oluşturuldu.⁹

Erzurum Kongresi'nde toplanması kararlaştırılan Sivas Kongresi, resmi görüşmelerine 4 Eylül'de başlanarak sekiz gün süren görüşmeler sonucunda 11 Eylül'de tamamlandı. Kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçildi. Kongrenin üç günü delegelerin siyasetle uğraşıp uğraşmayacakları, İttihat ve Terakki veya başka bir partiyle ilişkiler konularında geçti. Yine ilerleyen günlerde Erzurum Kongresi'nde de yoğun bir şekilde tartışılan manda konusu gündeme geldi. İstanbul'da Amerikan ve İngiliz mandasını destekleyen ve bu konuda kamuoyuna açıklamalar yapan kişiler olduğu gibi Sivas Kongresi delegeleri arasında da ülkenin kurtuluşunu büyük bir devletin mandası altında gören delegeler vardı. En başından beri kongre başkanı Mustafa Kemal Paşa bu fikre karşı çıktı ve bu yönde fikirler beyan etti. Fakat karşısındaki kişilerde kendi fikirlerinde ısrarlı tutumları sonucu kongrede bu konuda yoğun tartışmalar yaşandı.

Sivas Kongresi'nde Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar yeniden görüşülerek ulusal hale getirildi. Alınan kararlarla; bırakışmanın imzalandığı gün nüfus çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşan bölgelerin ulusal sınırlar içinde olduğu, Heyet-i

⁹ **A.g.e.**, s.111-114; Sonyel, s.96-102; Erzurum Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-I, Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 2011.

Temsiliyye'nin tüm yurdu kapsadığı, tüm ulusal cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk-u Milliyye Cemiyeti adı altında birleştirildiği ve manda ve himayenin bir daha görüşülmek üzere reddedildi.¹⁰ İlk olarak Erzurum Kongresi'nde dile getirilen ardından Sivas Kongresi'nde yurdun genelini kapsayan maddeler ilerde kabul edilecek Mîsâk-ı Millî'nin özünü oluşturmuştur.

Bu kongrelerin haricinde Anadolu ve Trakya'da Balıkesir, Nazilli, Alaşehir, Manisa, Denizli, Pozantı Uşak, Lüleburgaz ve Edirne'de kongreler düzenlendi.

Erzurum ve Sivas kongrelerinin toplanması Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan milli harekete güç kazandı. Bu hareketin aleyhinde tutum içerisinde yer alan Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın bu kongrelerin toplanmasına engel olamaması ve karşısında büyüyen bu hareket karşısında 30 Eylül 1919'da istifa etti ve yerine 4 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu. Yeni kurulan hükümet ve Anadolu'daki hareketin karşılıklı temasları sonucunda 20-22 Ekim günleri arasında Amasya'da görüşmeler yapıldı. İstanbul Hükümeti'ni temsilen Bahriye Nazırı Salih Paşa, Heyet-i Temsiliyye adına Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey ve Bekir Sami Bey temsil etti. Salih Paşa görüşmelerde alınan kararlardan yalnızca Meb'ûsân Meclisi'nin açılmasını hükümetine kabul ettirebildi. Bu görüşme ile İstanbul Hükümeti, Anadolu hareketini ilk kez resmen tanıdı.¹¹

27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliyye Sivas'tan Ankara'ya gelerek Kurtuluş Savaşı hareketini buradan idare etme kararı aldılar. Bu kararın alınmasında; Ankara'nın hiç işgal edilmemiş olması, Anadolu'nun her yanı ile ulaşım ve haberleşme ağının güçlü olması, Yunanlılarla mücadele edilen Batı Cephesi'ne ve Fransızlarla mücadele edilen Güney Cephesi'ne yakın olması etkili olmuştu.

Amasya Görüşmeleri'yle açılması kararlaştırılan Meb'ûsân Meclisi, Kasım ayında yapılan seçimler sonucunda toplanmış oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'dan seçildiği seçimleri genelde Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin desteklediği adaylar kazandı. Meclis'in açılmasına İtilaf Devletleri'nin onay vermesinin sebebi, İstanbul'da açılacak olan bu Meclis'in kendi egemenlikleri altında tutularak kararların kabul

¹⁰ Sonyel, s.140; Ateş, s.114-117; Sivas Kongresi hakkında geniş bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-II, Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

¹¹ Ateş, s.117-119.

ettirilebilme düşüncesidir. Fakat süreç böyle işlememiş, 28 Ocak 1920 günü Meb'ûsân Meclisi gizli oturumda Mîsâk-ı Millî kararlarını kabul etmiştir. Burada daha önce kongrelerde alınan kararlar en son şeklini almıştı. Mîsâk-ı Millî kararları ile Kurtuluş Savaşı'nın amacı ve programı kabul edilmiş oldu.¹²

Mîsâk-ı Millî kararlarının Meclis'te alınmasından sonra İtilaf Devletleri Hükümet ve Meclis'e baskı yaparak alınan kararların değiştirilmesini istediler. Daha sonra bu baskı sonucu Ali Rıza Paşa Hükümeti, 3 Mart günü istifa etti.¹³ İstekleri kabul edilmeyen İtilaf kuvvetleri 16 Mart günü İstanbul'u resmen işgal ederek Meclis'i dağıtmışlardır. Bu hareket sonrasında Mustafa Kemal Paşa yayınlamış olduğu bildiride İstanbul'un işgalini kınamış, Ankara'da yeni Meclis'in açılacağını ve İstanbul'la tüm ilişkilerin kesildiğini belirtmiştir.

İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi sonrasında Anadolu'da yapılan yeni seçimler ve İstanbul'dan gelebilen vekillerin katılımıyla 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı.¹⁴ Meclis Hükümeti Sistemi'nin tercih edilmesiyle Meclis Başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti'nin de başkanı oldu. 1 Nisan 1923 tarihine kadar çalışacak olan bu Meclis; düzenli orduyu kuracak, Teşkilât-ı Esasîyye'yi ilan edecek, ülkeyi işgalden kurtaracak, Saltanatı kaldıracak ve Lozan'a heyet gönderecektir.

Ankara'da yeni Meclis'in açılmasıyla çalışmalar hız kazanırken, İtilaf Devletleri de bu sürede boş durmamış Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik planlarını uygulamak için çalışmalarını sürdürüyorlardı. 18 Ocak 1919'da Paris Barış Görüşmeleri'nde yenilen devletlerle imzalanacak barış görüşmelerinin esasları üzerinde anlaşılmışken, Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma henüz kararlaştırılmamıştı. Bunun bazı sebepleri vardı. Birincisi Mondros Mütarekesi'nin bir barış antlaşması içeren maddelere sahip olmasıdır. Bir diğer neden ise Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda İtilaf Devletleri arasında anlaşmazlıkların yaşanmasıydı. Hem Rusya'nın savaştan çekilmesi, hem de İzmir'in İtalyanlar yerine Yunanlılara verilmesi anlaşmazlıkların birkaçıydı. 18-

¹² Mîsâk-ı Milli için bkz. Mustafa Budak, **Mîsâk-ı Millî'den Lozan'a**, Küre Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.

¹³ Ali Rıza Paşa Hükümeti ve istifası hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Şahingöz, **Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası ve Tepkileri**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2001.

¹⁴ Birinci Meclis için bkz. İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009; Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-III, Üçüncü Meşrutiyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2014.

26 Nisan 1920 günleri arasında İtalya'nın San Remo kentinde bir araya gelen İtilaf Devleti temsilcileri ve Damat Ferit Paşa Hükümeti temsilcileri, Osmanlı Devleti ile imzalanacak barış antlaşmasının esasları üzerinde anlaştilar. Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını elinden alan ve bağımsızlığını ortadan kaldıran Sevr Barış Antlaşması 10 Ağustos 1920 günü imzalandı.¹⁵

Taşnak yönetimi altındaki Ermenistan'ın Anadolu'nun Doğu illerine göz dikmeleri, Kafkaslarda Türkiye ile Sovyet Rusya arasını tıkararak Sovyet Rusya'dan Anadolu'ya yardım gelmesini engellemesi, Pontus Rumları ve İtilaf devletleriyle ulusal akım aleyhinde faaliyet göstermeleri, Müslüman tebaa üzerinde yapılan kıyım ve katliamlar gibi sebeplerden dolayı Türk milliyetçileri önünde Ermenistan sorunu halledilmeyi bekleyen büyük bir mesele idi. 15.Kolordu Komutanı Kâzım (Karabekir) Paşa askeri harekâtla sorunun çözümü için Nisan ve Mayıs 1920 tarihlerinde iki ayrı teklifte bulundu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, henüz barış konferansının Türkiye ile ilgili kararlarının bilinmediğinden böyle bir harekâta girişmenin İtilaf Devletleri ile olan ilişkilere ve Amerika kamuoyu üzerinde olumsuz bir etki yapacağı düşüncesinden bu plana olumlu yanıt vermedi. Ayrıca Türkiye ve Sovyet Rusya arasında pazarlık konusu olan Ermeni konusunun yapılacak bir askeri harekâtla Türkiye'ye Sovyet Rusya'dan gelecek yardımı olumsuz etkileyebilirdi. Haziran ayında Ermenilerin Oltu ilçesini işgal edip bölgede katliamlar gerçekleştirmesi, Türk yönetimini sorunun askeri açıdan çözümlenmesine bir adım yaklaştırdı. TBMM yönetimi, 7 Temmuz'da Ermenilere ultimatoma göndererek Brest Litovsk ve 1918 Batum Antlaşmaları gereğince Oltu'nun boşaltılmasını talep etti. Ermeni yönetimi Brest Litovsk ve Batum antlaşmalarını tanımadığını bildirerek bu talebe olumsuz yanıt verdi. TBMM yönetiminin sorunun askeri harekâtla kesin çözüme kavuşacağını anlaması üzerine ve ilk saldırının kendilerinden yapıldığı suçlamasını üzerine almamak için Ermenilerin 24 Eylül'deki Kötek ve Bardiz ilçelerine yaptığı taarruzdan 4 gün sonra Kâzım (Karabekir) Paşa komutasındaki Türk ordusu, Sarıkamış'ı ele geçirdi ve 30 Eylül'de Oltu - Ardahan arasındaki Menderek kasabasına girdi. Ekim ayında ileri harekâtını sürdüren Türk ordusu, 30 Ekim'de Kars'a girerek Gümrü sınırına dayandı. Erivan yönetiminin barış talebi doğrultusunda 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı.¹⁶ Gümrü Antlaşması ile Doğu sınırı çizildi ve Ermenilerin Türk toprakları üzerindeki iddialardan vazgeçerek Sevr Antlaşması'nı tanımadığını kabul etti. Böylece

¹⁵ Sevr Antlaşması maddeleri için bkz. Cevad Odyakmaz, **Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan**, Togan Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.22-239.

¹⁶ Gümrü Antlaşması için bkz. İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

Kurtuluş Savaşı'nın Doğu cephesi başarıyla sonuçlandırılarak askeri birlikler Güney ve Batı cephelerine kaydırıldılar.¹⁷

Yunanlılar Çerkez Ethem Ayaklanması'ndan faydalanarak 6 Ocak 1921'de ileri harekâta başladılar. Yunanlılar bu harekâtle TBMM'ye Sevr'i kabul ettirmeyi, Eskişehir'i alarak Ankara yolunu açmayı ve yeni kurulan Türk ordusunu güçlenmeden ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusunun başarılı savunma savaşıyla Yunanlılar püskürtüldü. Birinci İnönü Muharebesi TBMM'nin Batı cephesinde kurduğu orduların ilk başarısıdır. Bu savaş sonucunda TBMM'nin otoritesi artmış ve İtilaf Devletleri Londra Konferansı'na Ankara Hükümeti'ni de çağırılmışlardır.

Londra Konferansı'ndan bir sonuç alınamaması üzerine Yunan birlikleri, 23 Mart 1921 günü Bursa ve Uşak üzerinden yeniden taarruza geçtiler. Türk ordusunun başarılı savunmasıyla geri çekilen Yunan ordusu ikinci kez yenilgiye uğradı. İkinci İnönü Muharebesi'yle halkın TBMM'ye ve Onun ordusuna güveni artmış ve İtilaf Devletleri işgal bölgelerinden bazı yerleri boşaltmaya başlamışlardır.

İnönü Savaşları'ndaki yenilgiler sonrasında Yunan birlikleri, 10 Temmuz günü yeniden taarruza geçtiler. Bu taarruzla TBMM Hükümeti'ni ortadan kaldırmayı ve Sevr Barış Antlaşması'nı kabul ettirmeyi amaçlıyordu. Saldırı sonucunda Türk ordusunun geri çekilmesiyle Eskişehir, Afyon ve Kütahya bölgeleri Yunan kuvvetlerinin eline geçti. Bu yenilgi üzerine Mustafa Kemal Paşa ordunun daha fazla zayıf vermesini önlemek ve eksikliklerini tamamlamak için orduyu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekmeyi emretti. Sonrasında Başkomutanlık Yasası ile hem Başkumandan olarak ordunun başına geçti hem de Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yayınlatarak ordunun taarruz gücüne geçmesi için hazırlıklar başlattı.

Yunanlıların Eskişehir-Kütahya Muharebeleri'yle Polatlı'ya kadar gelmeleri sonrasında Ankara'yı ele geçirmek amacıyla son bir taarruz hareketine giriştiler. Klasik cephe savaşının aksine, alan savaşı halinde gelişen savaş sonucunda Yunanlılar geri püskürtüldü. Bu zafer sonucunda Ankara Hükümeti önemli bazı diplomatik kazançlar

¹⁷ Sonyel, s.22-37.

elde etti. Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması ile Doğu cephesinden sonra Güney cephesi de başarıyla tamamlanarak bölgedeki ordular Batı cephesine kaydırıldı.¹⁸

26 Ağustos sabahı Kocatepe'den top atışlarının yapılmasıyla başlayan Büyük Taarruz, 30 Ağustos 1922'de yapılan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'yle Yunan ordusunun imhasıyla başarıya ulaştı. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül tarihli "*Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz ileri*" emriyle Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir, 11 Eylül'de Bursa ve 18 Eylül günü Balıkesir'e ulaşarak Batı Anadolu'nun büyük bir kısmını işgalden kurtardı.

Türk ordularının ileri harekâtı sonucu Çanakkale ve Boğazlar istikametinde ilerlemesiyle bölgede konuşlanmış İtilaf orduları ateşkes talebinde bulundu. Bu talep öncesinde Çanakkale bölgesinde İngiltere ile savaşın eşiğinden dönüldü.¹⁹ 3-10 Ekim günleri arasında yapılan görüşmeler sonrasında 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı.²⁰ Bu Mütareke ile Doğu Trakya savaş yapılmadan Türk Hükümeti'nin idaresine geçti ve Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'na giden yolu açtı.

¹⁸ Ankara Antlaşması maddeleri için bkz. Soysal, s.48-61.

¹⁹ Çanakkale olayı için bkz. David Walder, **Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922)**, Örgün Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2004; Fatih Odabaş, **Milli Mücadele'de Çanak Bunalımı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010.

²⁰ Mudanya Mütarekesi maddeleri için bkz. Soysal, 69-74.

1. BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM LOZAN GÖRÜŞMELERİ (20 KASIM 1922 – 4 ŞUBAT 1923)

1.1. KONFERANS ÖNCESİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

1.1.1 Lozan'a Gidecek Heyetin Seçilmesi ve Verilen Talimatname

11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra akıllarda, yapılacak olan barış görüşmelerine kimin başkanlık edeceği sorusu vardı.²¹ Barış görüşmelerinde ülkelerin Hariciye Vekilleri tarafından temsil edilmesi prensibi nedeniyle, Türkiye ya mevcut Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey tarafından temsil edilecekti ya da yeni bir Hariciye Vekili seçilecekti. Türkiye'yi Avrupa'da temsil etmek isteyen kişiler arasında İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf (Orbay) Bey²², Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur Bey talipliler arasındaydı. Fakat Mustafa Kemal Paşa²³ bu görev için İsmet Paşa'yı²⁴ uygun buldu ve Yusuf Kemal Bey'in sağlık sorunlarını ileri sürerek çekildiği vekillik görevinden sonra 26 Ekim Perşembe günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan seçimler sonucunda 155 milletvekilinin kabul, 20'sinin çekimsiz oyuyla İsmet Paşa Hariciye Vekili seçildi.²⁵ Mustafa Kemal Paşa, 27 Ekim tarihinde Heyet-i Vekile

²¹ Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek hükümet ve heyet başkanı sorunu hakkında detaylı bilgi için bkz. Temuçin Faik Ertan, "Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Sayı 53, 2013, s. 61-76.

²² Hüseyin Rauf ORBAY, Albay (1880-1964). İstanbul'da doğdu. 1899 yılında Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına katıldı. Askeri görevlerinin yanında Kurtuluş Savaşı yıllarında Heyet-i Temsilîye üyeliği, Bakanlık ve Başbakanlık görevleri yaptı. Detaylı bilgi için bkz. **Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Cilt 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.412-415. (Bundan sonra BDSKB III olarak kısaltılacak.)

²³ Mustafa Kemal ATATÜRK, Mareşal (1317-P.8, 1881-1938). Selanik'te doğdu. 1905'te Harp Akademisini kurmay yüzbaşı olarak bitirdi. Fransızca ve Almanca dillerine hâkimdi. Çeşitli askeri görevlerinin yanında Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'na katıldı. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçildi. 5 Ağustos 1921'de TBMM Hükümeti Orduları Başkomutanı oldu. Askeri görevleri haricinde Heyet-i Temsilîye Başkanlığı ve Milletvekilliği görevlerinde bulundu. 1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı görevini yürüttü. "Takımın Muharebe Talimi" (1908, Almandan çeviri), "Bölüğün Muharebe Talimi" (1910, Almandan çeviri), "Cumalı Ordugâhı" (1909), Zabıt ve Kumandan ile Hasbihal" (1913) ve Nutuk adlı eserleri vardır. Detaylı bilgi için bkz. **BDSKB III**, s.182-186.

²⁴ Mustafa İsmet İNÖNÜ, Orgeneral (1319-Sahra Top.1, 1884-1973). İzmir'de doğdu. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'na katıldı. Çeşitli askeri görevlerinin haricinde Milletvekilliği, Başbakanlık ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı görevlerini yaptı. Hatıralarım adlı eseri vardır. Detaylı bilgi için bkz. **A.g.e.**, s.319-322.

²⁵ Taha Akyol, **Bilinmeyen Lozan**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s.73-75; Ali Naci Karacan, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6.Basım, İstanbul, 2018, s.31.

Riyâseti, Müdâfaa-yı Milliyye Vekâleti, Garp Cephesi Kumandanlığı ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâleti'ne İsmet Paşa'nın yeni görevini şu şekilde bildirdi:

- ...1. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri Büyük Millet Meclisi tarafından Hâriciyye Vekâletine intihap buyurulmuşlardır.
2. Garp Cephesi Kumandanlığı karargâhı haliyle muhafaza edilerek mezkûr kumandanlık vezâifi 27 Ekim'den itibaren Erkân-ı Harbiyye Umûm Reisi tarafından deruhte ve ifa buyurulacaktır...²⁶

TBMM, 3 Kasım günkü toplantısında Lozan'a gidecek heyette görev alacak kişileri seçmek üzere toplandı. Baş delege ve heyet başkanı olarak İsmet Paşa, ikinci delege Trabzon Mebusu Hasan Bey, üçüncü delege Sinop Mebusu Rıza Nur Bey seçildi. Heyette görev alacak diğer görevliler de –müşavir, tercüman, yaver gibi- Meclis'teki oturumda seçilerek gönderilecek heyet oluşturuldu.²⁷

İsmet Paşa'nın Hariciye Vekili seçilip heyet kadrosu oluşturulduktan sonra Meclis'teki mebuslar, Lozan'da hangi konulara ne şekilde yaklaşılması gerektiği ve Mîsâk-ı Millî'den taviz verilmemesi konusunda konuşmalar yaptılar. Yapılan görüşmeler sonucunda heyete 14 maddelik bir talimatname verildi. Bu talimatname şöyledir:

1. Doğu sınırı: Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir.
2. Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Bakanlar Kurulu'ndan talimat alınacaktır. Petrol vesaire imtiyazları konusunda İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir.

²⁶ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Belge No 1-1, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, Yıl 63, Sayı 133, Ankara, 2014, s.3. (Bundan sonra ATBD olarak kısaltılacak.)

²⁷ Akyol, s.77, Heyete seçilen diğer kişiler arasında siyasi danışman olarak Celal (Bayar) Bey, Diyarbakır Milletvekili Zülfü Tigrel, Adana Milletvekili / Büyükelçi Zekâi Bey (Apaydın) ve Burdur Milletvekili Veli (Saltıkgil) Bey bulunmaktaydı. Bu isimlerden başka çeşitli konularda uzman, gazeteci ve kâtip olarak bazı kişiler seçildi. Bunlardan birkaçı; Münir Ertegün (Dışişleri Hukuk Müşaviri), Tahir Taner (Adliye Müsteşarı, İstanbul Üniversitesi Ceza Hukuku Profesörü), Yusuf Hikmet Bayur (Dışişleri Siyasi İşler Müdürü, Tarihçi), Tevfik Bıyıklıoğlu (Kurmay Yarbay, Askeri Müşavir), Şevket (Doruker) Bey (Milli Müdafaa Vekâleti Deniz Dairesi Müdürü, Deniz Yarbayı). Gönderilen heyetin tam kadrosu için bkz. Mustafa Budak, **99 Soruda Lozan**, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018, s.40-42.

3. Suriye Sınırı: Bu sınırın düzeltilmesine imkân oranında son derecede çalışılacak ve bu sınır şöyle olacaktır: Resi İbn-i Hayn'dan başlayarak Harm, Müslimiye, Meskene ve sonra Fırat yolu, Deyrizor, çöl ve nihayet Musul Vilayeti güney sınırına ulaşır.
4. Adalar: Duruma göre hareket edilecek ve kıyılarıımıza pek yakın meskûn olan ve olmayan adalar behemehâl ilhak edilecek, başarı elde edilemediği takdirde Ankara'dan sorulacaktır.
5. Batı Trakya Sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır.
6. Batı Trakya: Mîsâk-ı Millî maddesi uygulanacaktır.
7. Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı asker kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konuda müzakereler kesilecekse önceden Ankara'ya bilgi verilecektir.
8. Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerelerin kesilmesi gerekir ise yapılır.
9. Azınlıklar: Esas, mübadeledir.
10. Düyun-u Umumiye: Türkiye'den ayrılan memleketlere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani tamirata karşılık tutulması, olmadığı takdirde 20 yıl ertelenmesi gerekir. Düyun-u Umumiye İdaresi kalmayacaktır. Güçlükler çıktığı takdirde Ankara'ya sorulacaktır.
11. Ordu ve donanmayı sınırlandıran konu olmayacaktır.
12. Yabancı kurumlar: Türk kanunlarına tabi olacaktır.
13. Türkiye'den ayrılan memleketler için Mîsâk-ı Millî'nin özel maddesi yürürlüktedir.
14. Cemaatler ve İslam Vakıflar Hukuku eski antlaşmalara göre sağlanacaktır.²⁸

Türk heyetine verilen talimatnameye bakıldığında Doğu Anadolu'da Ermenistan'ın kurulması ve kapitülasyonların kabul edilmemesi konularında asla taviz verilmeyeceği, gerektiğinde konferansın terk edileceği söylendi. Kısacası Türkiye'nin bu iki konuda

²⁸ **Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım IV Kitap İstiklâl Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922: 1 Kasım 1923)**, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yay. Seri No: 1, Ankara, 1969, s.117-118.

savaşı göze aldığı söylenebilir. Bu kesin hükme yakın diğer konular; Boğazlar ve Gelibolu yarımadasında yabancı asker bulunmayacağı diğeri ise ordu ve donanmaya sınırlama söz konusu olamayacağıydı. Bu konularda da Ankara'ya sorulması halinde konferansın kesilebileceği belirtildi. Irak ve Suriye sınırı ve Ege adaları konularında esneklik gösterilebileceği bildirildi.

1.1.2. Konferans Öncesinde İngiltere'nin Durumu ve Konferanstaki Hedefleri

Konferansta İtilaf devletlerinin birlikte hareket etmesinin İngiliz çıkarlarını koruyacağına olan inancından dolayı Lord Curzon, konferans öncesinde Fransız ve İtalyan temsilcileriyle bir araya gelerek müttefik cephesini sıkı tutmaya çalıştı. Bu görüşmelerde konferansta savunulacak maddeler görüşüldü ve Lord Curzon Konferans'ta İngiltere'nin Lozan'daki duruşunu şöyle belirtti:

1. Batı Trakya: Türklerin halk oylaması taleplerinin reddedilmesi. Batı Trakya sınırının Eylül 1915 Türk Bulgar Antlaşması'nda Türkiye tarafından kabul edilen sınır olması.
2. Boğazlardan geçiş serbestliği ve Çanakkale Boğazı, Marmara ve Boğaziçi'nin bazı bölgelerinin askerden arındırılması ve denetlenmesi.
3. Kapitülasyonların devam ettirilmesi.
4. Ege adalarının Müttefiklere teslim edilmesi.
5. Suriye ve Irak sınırının olduğu gibi korunması.
6. Müttefik mezarlıkları kendilerine devredilmesi.
7. Türkiye'den tazminat talep edileceği ve Türkiye'nin Yunanistan'dan tazminat talebinin reddedileceği.
8. İstanbul'un yeni antlaşma imzalanana kadar Müttefiklerin elinde olacağı.
9. Mali konuların müttefik uzmanların kendi aralarındaki tartışmalarla belirlenmesi.²⁹

²⁹ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik Diplomatik Mücadele**, Alfa Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2017, s.72-74.

Lord Curzon'a verilen bu talimat listesi, Türkiye'ye verilen talimatın tam zıddı olması konferansta uzlaşının çok kolay olmayacağını gösteriyordu. Zaten daha konferans başlamadan İngiliz gazeteleri Türkiye ile yürütülecek olan barış görüşmelerinin çok sert geçeceğini kamuoyuna bildiriyorlardı.³⁰

Konferansta müttefiklerin başını çektiği İngiltere'nin durumunu bilmek karşı bloku tanımak adına önemlidir. Konuyu kapsayan dönem, İngiliz siyasal tarihinin en istikrarsız dönemlerinden biridir. İki yıldan az bir zamanda İngiltere üç genel seçim yapıldı. (15 Kasım 1922, 6 Aralık 1923, 29 Ekim 1924) Ayrıca bu dönemde İrlanda Sorunu önemli bir mesele olarak ortada duruyordu. Savaş sonrası iktisadi büyümenin kısa sürmesi sonrası ülkede işsizlik ve küresel büyük güç statüsünün maliyeti, ülke ekonomisine ciddi yükler bindirdi. İngiltere, imparatorluğun aşırı yayıldığı ve bunu savunacak kaynaklardan yoksun olduğunun bilincine vardı. İngiltere'nin Amerika'ya borcu, İngiltere'nin yaşadığı iktisadi yükün başka bir boyutuydu. Müttefiklerin büyük savaşta yenilen devletlerden alınacak savaş tazminatlarıyla borçların ödeneceği garantisini verirken, Birleşik Devletler tarafından borçların talepte ısrar edilmesi gerginlik yaratıyordu. Tüm bunlar İngiltere'yi yeni bir savaşa girişmesinin önündeki engellerdi. İngiltere'yi barışa zorlayan bir diğer sebep ise İmparatorluğun egemenliği altındaki Müslüman ahalidir. İngiliz İmparatorluğu'nun Ortadoğu'da izlemiş olduğu siyaset, Sevr Antlaşması'nda dayatılan sert koşullar nedeniyle Kurtuluş Savaşı'nın iki önemli dış desteğinden birini oluşturan Müslüman ahalinin -bir diğeri Sovyet Rusya-, kendisine olan güvenini sarsmıştı. İngiliz Genelkurmayı, şimdiye kadar Mustafa Kemal'in İslam faktörünü kullanmadığını fakat süreç uzadıkça bunu kullanmaya hazır olduğunu dile getiriyordu. Muhafazakâr Bonar Law hükümetinin Yakınoğu politikasını oluştururken göz önünde bulundurması gereken bir diğer önemli husus kamuoyu idi. Büyük savaşın ağır şartlarını üzerinde hissetmiş insanların yeni bir savaşa karşı olması gayet doğaldı.³¹

Bu fikirler doğrultusunda denilebilir ki, İngiltere'nin yeni bir savaşı göze alması pek mümkün görünmüyordu. Lozan Konferansı'nın barışla sonuçlandırılması şarttı. İngiltere'deki iç siyasi durum, iktisadi koşullar ve uluslararası ortam emperyalist politikaların önüne geçerek, ilerleyen aşamalarda görüleceği üzere konferansta Türk-İngiliz yakınlaşmasını ve sonrasında da Lozan Barış Antlaşması'nı getirecektir.

³⁰ Mustafa Yılmaz, "İngiliz Kamuoyu ve Türk Dış Politikası" **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları Yıl 25, Sayı 49, Ankara, 2000, s.15.

³¹ Demirci, s.61-68.

1.1.3. Saltanatın Kaldırılması ve Lozan'a Hareket

27 Ekim'de İngiltere, Fransa ve İtalya baş tercümanları, TBMM Hükümeti'nin İstanbul temsilcisine bir nota vererek barış konferansının 13 Kasım'da Lozan'da toplanmasını teklif ettiler. Bu teklifin aynısı padişah idaresi altındaki Babı Ali'ye de yapıldı. Böyle bir hareketle Müttefik devletler Türk delegeler arasında ikilik yaratarak kendi isteklerine yakın kararların kolayca alınmasını arzuluyorlardı. Konferansa birlikte katılım konusunda bu tekliften önce, 17 Ekim'de Sadrazam Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya barış görüşmelerinde birlikte hareket edilmesi talebini iletmişti. TBMM yönetimi, 1 Kasım 1922 günü saltanatı kaldırdı ve halifeliğin Osmanlı'na ait olduğunu kabul etti. Böylece konferansta müttefikler tarafından yaratılmak istenen ikilik engellenmiş oldu.³²

Türkiye baş delegesi İsmet Paşa ve diğer delegeler kendilerine hazırlanan özel trenle Ankara'dan hareketle Bilecik üzerinden İstanbul'a geldiler.³³ İstanbul'da bir dizi temaslardan sonra, 8 Kasım Çarşamba günü Lozan'a doğru Şark ekspresiyle Sirkeci'den hareket ettiler. Türk heyeti, 11 Kasım akşamı Lozan'a ulaşarak 13 Kasım da başlaması beklenen konferansta hazır oldular.³⁴ Türkiye'nin Paris büyükelçisi Ferit (Tek) Bey konferansın 20 Kasım'a ertelendiğini, Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincaré'in İsmet Paşa'yı Paris'e davet ettiğini bildirdi. İsmet Paşa bu durumdan faydalanarak basın mensuplarına Türkiye'nin müttefiklerin gösterdiği görüşme yerine tam zamanında geldiğini fakat karşısında kimseyi göremediğini söyledi. Devamında Türkiye'nin barış taraftarı bir politika izlediği yönünde açıklamalarda bulundu. 14 Kasım'da İsmet Paşa yanına diplomat Münir (Ertegün) Bey ile yaveri Süvari Binbaşı Atıf (Esenbel) Bey'i alarak Paris'e hareket etti. Burada İsmet Paşa Başbakan Poincaré ile özel bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede taraflar birbirinin ağzını yoklayarak konferansta nasıl bir tavır takınılacağı konusunda meraklarını giderdi. İsmet Paşa, 11 Kasım'da Lozan'a indiği günden bu yana tam bağımsızlık ve Mîsâk-ı Millî'nin esas alınması şeklinde konuşmalarını dünya kamuoyuyla paylaştı.³⁵

³² Karacan, s.31-41; Akyol, s.64-70; Demirci, s.86-88.

³³ İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı başlayıncaya dek Türkiye ve Avrupa'daki siyasi temasları için bkz. Hakan Uzun, "Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı'ı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922–20 Kasım 1922)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s.329-350.

³⁴ Karacan, s.50.

³⁵ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990, s.104-108; Akyol, s.89-100; Karacan, s.51-63; Demirci, s.88-91.

1.2. BİRİNCİ DÖNEM LOZAN GÖRÜŞMELERİ ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR

1.2.1. 20 Kasım – 5 Ocak 1923 Tarihleri Arasında Yürütülen Müzakereler ve Yapılan Askeri Hazırlıklar

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922 günü Mont Benon gazinosunda açıldı.³⁶ Açılış törenine İngiliz temsilcisi Lord Curzon, Fransa Başbakanı Poincare, İtalyan Devlet Başkanı Mussolini, Yunanistan Başbakanı Venizelos, Bulgaristan temsilcisi Stambuliski, Japon delegeleri Hayachi ve Otchiai ve Türkiye Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa katıldı. Açılış töreni İsviçre Konfederasyonu Başkanı Robert Haab'ın konuşmasıyla başladı. Ardından Lord Curzon konuşma yaptı. Herkes Lord Curzon'un nutku ile törenin biteceğini zannederken, ondan hemen sonra programda olmamasına rağmen İsmet Paşa kürsüye gelerek Türk heyetinin konferanstan beklentilerini dile getiren konuşmasını yaptı.³⁷ İsmet Paşa bu hareketi ile konferansa katılan devletlere, eşit haklara sahip devletler olarak müzakerelerin yürütüleceği mesajını vermeyi amaçlıyordu.

İsviçre Hükümeti Lozan görüşmeleri için Ouchy Oteli'ni tahsis etmişti. 21 Kasım günü otele gelen delegeler konferansın işleyişi için toplandı. Konferans için kabul edilen diller ve konferans iç tüzüğü görüşüldü. Bu kapsamda konferans için İngilizce, Fransızca ve İtalyanca resmi dil kabul edilmekle beraber tercümelemlerle boş yere vakit kaybedilmemesi için konferans dili olarak herkesin bildiği Fransızca kabul edildi. Konferans iç tüzüğünde bazı maddeler görüşülürken, İsmet Paşanın itirazları sonucu bazı maddeler değişikliğe uğrayarak şu kararlar alındı; Konferansın adının "Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı" olması, Boğazlar rejiminin görüşülmesi sırasında Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin davet edilmesi, devletlerin yetkili sayısının iki kişi olacağı, konferansta başkanlığın dönüşümlü olarak Müttefik Devletler'in yürüteceği ve konferansta görüşülecek konuların 3 komisyonda paylaştırılmasına karar verildi. Her komisyona davet eden devletlerden birinin baş delegesi başkanlık edecekti. Birinci komisyon İngiliz delegesi Lord Curzon başkanlığında topraklar, askerlik, Boğazlar'a ait işler; ikinci komisyon İtalyan delegesi Garroni başkanlığında Türkiye'de yabancıların tabi olacağı esaslar konusunu; üçüncü komisyon Fransız delegesi Barere'nin başkanlığında mali ve

³⁶ Akyol, s.101.

³⁷ Konferansın ilk günü İsviçre Konfederasyonu başkanı Robert Haab, Lord Curzon ve İsmet Paşa'nın konuşmaları için bkz. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler**, (Çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, Takım 1, Cilt 1, Kitap 1, İstanbul, 2001, s.1-4; Karacan, s.68-77; Demirci, s.97; Yılmaz, s.16; Şimşir, s.110-115.

iktisadi meseleleri görüşecekti.³⁸ Komisyonlara başkanlık eden devletlere bakıldığında hangi konu hangi devleti daha çok ilgilendiriyorsa, o devletin başkanlık etmesinin sağlanmasıyla Müttefiklerin komisyonlarda egemenliklerini sağlamayı amaçladıkları söylenebilir.

İlk iki gün boyunca konferansın işleyişi yönünden kararlar alınarak geçtikten sonra 22 Kasım'da toprak ve askerlik komisyonu Trakya meselesini görüşmek üzere toplandı. İngiliz temsilcisi Lord Curzon başkanlığında toplanan bu toplantıya Türkiye, Fransa, İtalya, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya katılarak konu üzerindeki fikirlerini beyan ettiler. Bu görüşmelerde her ülke, konuyu kendi çıkarları doğrultusunda çözümlenmesini talep etti.³⁹ Birkaç gün süren bu görüşmelerin genel manzarası, tartışmalı ve uzlaşmacı olmayan karşılıklı atışmalardan ibaretti.

Toplantının ilk on günü içerisinde adalar konusu görüşüldü ve mali komisyon toplandı. İmroz ve Bozcaada'nın Türkiye'ye ait olması kabul edildi, merkezdeki adaların askerden arındırılması ile kendilerine mahalli bir idare verilmesi noktasında anlaşıldı. Mali komisyonda görüşmeler ağırlıklı olarak Türkiye ve Fransa delegeleri arasında uzlaşmaz şekilde gerçekleşti. Venizelos tazminat borcunu reddetmek için görüşmelere katıldı. Toplantı sonunda Osmanlı borçlarının paylaşılmasına karar verildi.⁴⁰

Toplantının ilk on günü sonunda birkaç konu haricinde sorunların büyük çoğunluğu üzerinde anlaşma sağlanamadı. Henüz konferansın yeni toplanmış olmasından dolayı taraflar kendi görüşlerini ateşli ifadelerle dile getirip, karşıdakini suçlayıcı ifadelerle fikirlerinde en ufak bir değişikliğe izin vermiyordu. Başlangıçtaki bu yapı görüşmelerin çok zorlu geçeceğinin bir sinyaliydi.

Konferansın açılış oturumundan on iki gün sonra, 2 Aralık günü Marki Garroni'nin başkanlık ettiği komisyon, kapitülasyonlar meselesini görüşmek için toplandı. Görüşmelerde İsmet Paşa kapitülasyonların veya başka bir isim altında bağımsızlığı zedeleyecek herhangi bir imtiyazın kesin surette kabul edilemeyeceğini net bir şekilde ifade etti. Konferanstaki diğer devlet delegeleri ise kapitülasyonların antlaşmalarla yürürlüğe konulduğunu, bu nedenle tek taraflı olarak kaldırılamayacağını dile getirdiler.

³⁸ Meray, s.5-18; Şimşir, s.120-121; Karacan, s.79-87; Akyol, s.131; Yılmaz, s.16.

³⁹ Konu üzerinde devletlerin beyanatları için bkz. Meray, s.19-39; Karacan, s.90-98.

⁴⁰ **A.g.e.**, s.104-115.

Her iki tarafın kendi fikirlerinde kesin tutumu sonucu mesele çözülemedi ve görüşülmek üzere tali komisyona gönderilmesine karar verildi.⁴¹

Lord Curzon'un başkanlık ettiği birinci komisyon, 4 Aralık'ta Boğazlar meselesini görüşmek üzere toplandı. Bu toplantıya ülkesinin görüşlerini belirtmek için Sovyet temsilcisi Çiçerin'de katıldı. Curzon'un Türklerin Boğazlar konusundaki fikirlerini öğrendikten sonra müttefikleriyle ona göre hareket etme planı doğrultusunda ilk olarak İsmet Paşa'nın konuşmasını talep etti. Bu blöfü gören İsmet Paşa konuşmasında detaylara girmeden genel ve bilinen bilgilerden bahsetti. Daha sonra Çiçerin Boğazlar'ın ticaret gemilerine açık olabileceğini, savaş gemilerine ise kapalı olması gerektiği fikrini savundu. Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan ise savaş ve ticaret gemilerine her daim boğazlardan serbestçe geçilmesi görüşünü dile getirdiler. İngiltere-Fransa-İtalya üçlüsü henüz Türk görüşünü bilmedikleri için konferansta hakem rolü üstlenmişçesine herkese söz hakkı veriyor fakat kendileri konuşmuyordu. İsmet Paşa'ya yapılan ısrarların başarısız kalmasıyla müttefik devletler görüşlerini açıkladı. Buna göre; boğazların savaşta ve barışta eğer Türkiye tarafsızsa ticari geçiş serbestliği fakat tarafsız değilse bu geçiş serbestisi tarafsız gemiler için muhafaza edilmesi; savaş gemilerinin savaşta ve barışta –Türkiye tarafsızsa- geçiş serbestisi, tarafsız değilse tarafsız devletlerin geçiş serbestisi ve boğazların savunma tesislerinden arındırılmasıydı. Boğazlar konusunda iki ayrı fikir oluşmuştu.⁴² Bir tarafta İngiltere'nin başını çektiği Fransa, İtalya ve Balkan devletleri, diğer tarafta Sovyet Rusya- Türkiye grubu. İsmet Paşa, 9 Aralık günü Türk tezini açıkladı. Burada genel hatlarıyla Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlaması şartı ile boğazlardan geçiş serbestisinin mümkün olabileceğini dile getirdi. ⁴³ Böylelikle Türkiye ve Müttefikler arasındaki fikirler birbirine ılımlı hale geldi. İsmet Paşa'nın Sovyet tezinden sıyrılarak müttefik devletlere yakın fikir beyanında bulunması, konferansta İngiltere'nin ağırlığını hissedilmesinden dolayı bazı tavizler verilmesi gerektiği fikri sonucu yapılmıştı.

12-15 Aralık günleri arasında azınlıklar meselesi görüşüldü. Bu konuda Türk heyeti dış tahriklerin kesilmesi, Türk-Rum ahalinin mübadelesi ve azınlıklara verilecek hakların Avrupa devletlerinde tanındığı kadar olması gerektiğini belirtti. Müttefikler ise geniş bir genel af, askerlikten para karşılığında kurtulma, Milletler Cemiyeti temsilcisinden bir

⁴¹ Şimşir, s.157-160; Karacan, s.119-127.

⁴² Şimşir, s.167-168.

⁴³ Meray, s.131-179; Karacan, s.129-150.

memurun kontrolü şeklindeki taleplerini belirtti. Temelde bakıldığında Müttefikler Osmanlı Devleti döneminde azınlıkların sahip olduğu ayrıcalıkların devam etmesini, İsmet Paşa ise yeni bir devletin kurulduğunu ve bu kapsamda Osmanlı Devleti döneminde oluşturulan sistemin devamını kabul etmeyeceğini dile getiriyordu. Bu iki zıt görüş, boğazlar meselesinin ümit verici havasından sonra toplantıda birdenbire karamsarlık havası estirdi.⁴⁴

Konferansın başlamasından kısa bir süre sonra kasım ayı sonu ve aralık ayı içerisinde Trakya, Adalar, Boğazlar, Kapitülasyonlar ve Musul konularında müzakereler yapıldı. Bu konular içerisinde çözüme en yakın konu Boğazlar meselesiydi. Bu konuda Türk heyeti müttefiklerin bir kısım tekliflerini kabul ediyor, buna karşılık bazı noktalarda direniyordu. Diğer konularda ise taraflar kendi görüşlerinde direniyor, karşı taraftan bir geri adım gelmediği görülünce de konu alt komisyonda uzmanlar nezdinde görüşmelere bırakılıyordu. Aralık ayında Musul, kapitülasyonlar ve azınlıklar konuları görüşülürken gerginlik üst seviyeye ulaşmıştı.⁴⁵

Konferansın ilk bir ayında süreç böyle işlerken Ankara Hükümeti, konferansın alacağı şekle göre hareket edebilmesi için gereken tedbirler almaya çalışılıyordu. Henüz konferans başlamadan, Sivas Mebusu Vasıf Bey İstanbul'daki durum hakkında 6 Kasım günü İcra Vekilleri Heyeti'ne yazmış olduğu takirde; İstanbul'da düşman işgalinin devam ettiği, İngilizlerin İstanbul'da vuruşma, yangın gibi hadiselerle TBMM Hükümeti'ni barış konferansında zor bir durumda bırakabileceğini ve işgali kaldırmayıp durumun yeni bir savaşa ulaşmasının muhtemel olduğunu belirterek buna göre önlemlerin alınmasını bildiriyordu. Bu telgrafın Fevzi Paşa'ya⁴⁶ gönderilerek askeri bakımdan görüş sorulması üzerine Fevzi Paşa cevabi yazısında, İstanbul'da kuvvetli bulunmanın esaslarını; kuvvetli bir mülki idare tesis etmek, polis ve jandarma kuvvetini artırmak ve orduda bazı tedbirlerin alınması olarak bildiriyordu.⁴⁷ Sonrasında bu görüşe istinaden 15 Kasım günü Müdâfaa-yı Milliye Vekâleti'ne bağlı kolordu seviyesinde

⁴⁴ Meray, s.180-230; Karacan, s.151-162.

⁴⁵ **A.g.e.**, s.170-184.

⁴⁶ Mustafa Fevzi ÇAKMAK, Mareşal (1896-P.c.7, 1876-1950). İstanbul'da doğdu. Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, Farsça, Arapça, Arnavutça ve Sırpça dillerine hâkimdi. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'na katıldı. Uzun yıllar Genelkurmay Başkanlığı yaptı. 1944'te yaş haddinden emekliye ayrıldı. Askeri görevinden sonra Milletvekiliği ve Millet Partisinin kuruculuğunu yaptı. "Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri" ve "Garbi Rumeli'nin Sûret-i Ziya'ı ve Balkan Harbinde Garp Cephesi" adlı eserleri vardır. Detaylı bilgi için bkz. **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004, s.244-247. (Bundan sonra BSKB olarak kısaltılacak.)

⁴⁷ **ATBD**, Belge No2, 2-1, s.5-8.

Beyoğlu, Üsküdar ve Çatalca mıntika kumandanlıklarından oluşan İstanbul Kumandanlığı kuruldu.⁴⁸ Müdâfaa-yı Milliye Vekili Kazım Paşa⁴⁹, 1 Aralık tarihinden itibaren İstanbul Kumandanlığı'nın göreve başladığını, askeri işlere dair Müttefik kumandanlarla temas etmek üzere İstanbul Kumandanlığı'na Müsteşar Selahaddin Adil Paşa'nın⁵⁰ görevlendirildiğini bildiriyordu.⁵¹

23 Kasım tarihinde Harbiye Dairesi'nden Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyyet-i Umûmisi'ne çekilen telgrafta; Elcezire cephesine tayin edilmiş 500 sandık küçük çaplı Osmanlı fişenginden arta kalan ve halen Sivas - Kayseri arasında olduğu bildirilen 96 sandık küçük çaplı Osmanlı cephanesinin ulaşmasının uzun zamana ulaşacağından, şimdilik Polatlı deposundan 96 sandık küçük çaplı Osmanlı fişenginin alınarak süratle Elcezire cephesine sevk edilmesi isteniyordu.⁵² Erkân-ı Harbiye Umûm Reisi Fevzi Paşa'dan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan 4 Aralık tarihli bir başka telgrafta ise, Musul mıntikasında Mîsâk-ı Millî hududunun gerektiğinde silahla temini maksadıyla yapılan hazırlıklar neticesinde ikmalî yapılan bir kuvvetin Siirt, Diyarbakır, Mardin, Cizre dikdörtgeninde toplandığı, siyasi durumun alacağı şekle göre harekât-ı askeriye icrası emrinin verilmesinden on gün sonra harekâta başlanabileceğini bildiriyordu. Yazının devamında, Revandiz Müfrezesi ve onun yanındaki aşiretlerin yardımıyla Musul'un

⁴⁸ Genelkurmay ATASE Arşivi, Kutu: 1534, Gömlek: 59, Fihrist: 59-1,59-5.

⁴⁹ Kazım Fikri ÖZALP, Orgeneral (1318-P.29, 1882-1968). Köprülü'de doğdu. Çeşitli askeri görevlerinin yanında 1922'de Milli Savunma Bakanlığı, 1924'te TBMM Başkanı olarak görev yaptı. 1927 yılında askeri görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. 1920-1946 yılları arasında Balıkesir Milletvekili olarak görev yaptı. "Millî Mücadele 1919-1922" adlı iki ciltlik eseri mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz. **BDSKB III**, s.266-268.

⁵⁰ Mehmet Selahattin Adil, Tümgeneral (1316-Sahra Top.2, 1883-1961). İstanbul'da doğdu. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'na katıldı. Çeşitli askeri görevlerde bulunduktan sonra 1923 yılında kendi isteğiyle emekli oldu. 1950-53 yılları arasında Ankara Milletvekili olarak görev yaptı. Detaylı bilgi için bkz. **BDSKB III**, s.146-148.

⁵¹ ATASE Arşivi, K:1545, G:73, F: 73-1; K: 1545, G: 75, F: 75-1.

⁵² ATASE Arşivi K:1588, G: 135, F: 135-1. Mîsâk-ı Millî sınırları içerisinde kabul edilen Musul'un geri alınması için yapılan faaliyetler öncesinden başlamıştı. Lozan görüşmeleri öncesinde kısaca bu faaliyetler şöyle özetlenebilir: 30 Ekim Mondros Mütarekesi günü Osmanlı devletinin elinde bulunan Musul, İngilizlerin tazyik ve baskıları sonucu Osmanlı ordularının kuzeye çekilmesiyle İngiliz ordularının eline geçti. 28 Ocak 1920 tarihli Osmanlı Meb'ûsân Meclisi'nde Mondros Mütarekesi imzalandığı tarihte Türk ordularının elinde bulunan bölgeler milli sınırlar olarak kabul edildiğinden Musul, Kerkük, Süleymaniye toprakları milli sınırlar olarak kabul edildi. Bölgedeki aşiretlerin Türk idaresine bağlılığı ve aşiretlerden gelen yardım talepleri sonucunda TBMM yönetimi 9 Ağustos 1921'de Binbaşı Şefik Özdemir Bey'i Süleymaniye komutanlığına atadı. Kendisine verilen talimatta bölgede yapacağı faaliyetlerin şahsi bir hareket olduğunu ve TBMM hükûmetiyle herhangi bir irtibatının olmadığı konusuna önem verilmesi istendi. Elcezire Cephesinden gerekli malzeme ve personel ihtiyacı karşılanan Özdemir Bey müfrezesi bölgede İngilizlere karşı önemli başarılar elde etti. İngiltere ise uçaklarla bombalama, propaganda faaliyetlerinin yanında Simko, Seyit Taha ve Nesturiler gibi yerel aşiretleri kendi politikaları doğrultusunda kullanarak bölgedeki egemenliğini sürdürmeyi amaçladı. Lozan görüşmeleri başlayınca dek bölgede güçlü askeri konumda bulunan İngiltere ve Şefik Özdemir Bey müfrezesinin karşılıklı harekâtlarıyla çatışma hali devam etti. Lozan görüşmelerinin başlamasıyla bir yandan Özdemir Bey müfrezesi ikmal edilmeye, faaliyetleri desteklenmeye devam edilirken diğer taraftan Türkiye konferansta Musul'u geri almak için müzakereler yürüttü. Detaylı bilgi için bakınız; Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi, Askeri Yönden Çözüm Arayışları, (1922-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

doğusuna yapılan tazyik üzerine, İngilizlerin Musul mıntıkasında tayyare kuvvetlerini artırdığı, şimendifer hatlarını ikmal ettikleri ve kuvvetli otomobil kolları olduğunu bildiriyordu.⁵³ İlerleyen günlerde Elcezire cephesine gönderilmek üzere bölgedeki kuvvetlerin ikmaline devam ediliyor: 8 Aralık tarihli telgrafta 3500 portatif çadır, 5000 matara ve 5000 ekmek torbası gönderiliyordu.⁵⁴ 28 Aralık günü Harbiye Dairesi Sevkiyat ve Nakliyat Müdüriyeti'ne Ankara Topçu Malzeme Ambarı'nda hazırlanmış olan 200 kilo gliserin, 400 kilo balık yağı, 150 kilo makine yağı, 300 kilo vazelin ve 150 kilo konstans yağının sevk edilmesi isteniyordu.⁵⁵

16 Aralık tarihinde Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa⁵⁶, Erkân-ı Harbiyye Umûm Riyâseti'ne göndermiş olduğu telgrafında; Yunanlıların Batı Trakya'da, İngilizlerin ise İstanbul ve adalarda kuvvetlerini artırdığı, görüşmelerin kesintiye uğraması halinde askeri harekât yapılması düşünülüyorsa İstanbul Kumandanlığı'nın Birinci Ordu emrine verilmesini ve İstanbul'a girilmesi durumunda orduya gereken iaşe maddelerinin sağlanabilmesi için şimdiden İstanbul ve yakınlarında iaşe maddelerinin toplanmasını istiyordu.⁵⁷ 23 Aralık tarihinde Fevzi Paşa Refet Paşa'ya⁵⁸ yazdığı telgrafta, Çatalca ve Boğaz'ın doğusunda gizlice iaşe maddeleri toplanmasını emrediyor⁵⁹ ve Nurettin Paşa'nın isteğinin yerine getirildiği bildiriyordu.⁶⁰

Konferansın kesintiye uğraması halinde bir yandan işgal altındaki bölgelere askeri hazırlıklar yapılırken, diğer taraftan da İtilaf ordularının durumunun araştırılmasına çalışılıyordu. 12 Aralık tarihinde Fevzi Paşa yeni kurulmuş bulunan İstanbul Kumandanlığı'na yazmış olduğu telgrafında, 11 Ekim 1922 tarihinden sonra Müttefik Devletler'in Anadolu cephesindeki kuvvetlerini artırmaları ve yeniden tahkimat yapmaları Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olacağından, bu Antlaşmanın imzalanmasından sonra kuvvetlerin arttırılıp arttırılmadığı ve arttırılmış ise nerelerde ne

⁵³ ATBD, Belge No 4, s.11-12.

⁵⁴ ATASE Arşivi, K:1590, G:66, F:66-13.

⁵⁵ ATASE Arşivi, K:1597, G:46, F:46-1.

⁵⁶ Mehmet Nurettin SAKALLI, Korgeneral. 1873 yılında Bursa'da doğdu. 23 Mart 1893 tarihinde Harp Okulundan teğmen rütbesiyle mezun oldu. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'na katıldı. 18 Şubat 1932'de İstanbul'da vefat etti. **BDSKB I**, s.289.

⁵⁷ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-1.

⁵⁸ İbrahim Refet BELE, Tümgeneral, (1314-P.39, 1881-1963). Selanik'te doğdu. 1912 yılında Harp Akademisi'nden birincilikle mezun oldu. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'na katıldı. **BDSKB II**, s.562-565.

⁵⁹ ATBD, Belge No13-1, s.64-65.

⁶⁰ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-12.

miktar ve sınıfın gizlice araştırılmasını emrediyordu.⁶¹ Benzeri bir başka telgrafta, İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf Bey, otuz iki parçadan oluşan bir İngiliz donanmasının İstanbul'a geleceği haberlerinin doğruluğunun araştırılmasını Refet Paşa'dan istiyor, 13 Aralık tarihli gönderilen cevapta bu konudaki haberlerin Fransız istihbaratına atfen doğru olmadığı bildiriliyordu.⁶²

21 Aralık tarihinde İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf, İsmet Paşa'dan aldığı telgrafta *"...1-İsmet Paşa'dan aldığım 19 tarihli telgrafta ordumuzu iyi muhafaza edelim kaydı vardır. Son yeni Kanun-u evvel tarihli telgrafta boğazlar meselesinin müzakeresi had bir devreye girdiği ve inkıta ihtimali bulunduğu ve orduda ve İstanbul'da hazır bulunulması bildiriliyor..."* denildiğini dakika tehir edilemez notuyla bildiriyordu.⁶³ Hemen aynı gün içerisinde (21 Aralık 1922) Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf'tan aldığı telgrafa istinaden doğrudan Erkân-ı Harbiyye Umûm Reisi Fevzi Paşa'ya *"...Konferansın inkıta ihtimali karip görüldüğüne nazaran, orduların süratle faaliyete geçirilmesi ve ilk hedefleri Trakya'da suret-i harekatı hakkındaki mütalaat-ı devletlerinin ve şimdiden alınması lazım gelen tedâbirin ordulara emr buyurulmasını ve işârını rica ederim..."* diyordu.⁶⁴ Fevzi Paşa, 21 Aralık tarihli cevabi telgrafında şu hususlara değiniyordu:

...Konferansın inkıta halinde orduların ilk hedefi derhal Boğazları tutarak Anadolu cihetindeki İngiliz kuvvetlerini denize atmak ve Boğazlardan düşman sefaininin mürur u üburunu men etmektir. Trakya'daki kuvvetlerimiz de İstanbul üzerine yürüyerek Birinci Ordu ile birlikte İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerini imha ve esir edeceklerdir. Bu babda ittihazı lazım gelen tedabir-i evveliyeye ber-vech-i atidir:

a) Dördüncü Kolordu Karargâhı Geyve'ye naklolunarak fırkaları şimendüfer* hattına takrip olunacak,

⁶¹ ATASE Arşivi, K: 1537, G: 145, F:145-1.

⁶² ATASE Arşivi, K: 1537, G: 148, F:148-1:2.

⁶³ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-3; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı 30-10-0-0 / 218-472-22. (Bundan sonra CDAB olarak kısaltılacak.)

⁶⁴ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-2. Belgenin orijinal görüntüsü ve transkripsiyonu için Ek 1'e bakınız.

* Şimendifer: Demiryolu.

- b)Dördüncü Kolordunun Kirmasti'de bulunan fırkası bilahire Gönen istikametinde harekete geçirilmek üzere Bandırma civarına alınacak,
- c) İkinci Kolordunun Ayvalık ve Edremid'de bulunan Dördüncü Fırkası Edremid civarında ve Giresun'da bulunan Yedinci Fırkası Balıkesir civarında cem olunacak,
- d) Birinci kolordu ilerde kâmilen Balıkesir mıntıkasına nakl edilmek üzere şimdiden yalnız bir fırkası Soma civarına alınacak,
- e) Beşinci Kolordu iki fırkasıyla el-yevm bulunduğu Akhisar mıntıkasında kalarak şimdilik yalnız bir fırkası cenup sahil mıntıkasının tarassudu için şose (?) mıntıkasına nakl olunacak,
- f) İzmir Mevki-i Müstahkeminde hemen torpil hattı tesis ve sevahile Birinci Kolordunun da ağır topları ta'biye olunarak bil-cümle sefain-i ecnebiyyenin yirmi dört saat zarfında İzmir'i terk etmeleri emr olunacak ve hareket-ı harbiyye mıntıkasında bulunan bil-umum sefine-i ecnebiyye dahile sevk edilecektir. Bu tedabir ile beraber Musul cephesinden de hemen harekâta ibtidar olunacaktır. Trakya'daki kuvvetlerimizin tarz-ı hareketine dair Refet Paşa hazretlerine talimat-ı mukteziye ita olunmuştur. Şimdiden ordulara yalnız hazırlık emri verilmiş olup inkıtai müteakip tedabir-i anifenin derhal ahz olunacağı maruzdur...⁶⁵

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa doğrudan Fevzi Paşaya göndermiş olduğu cevabi telgrafında “*Mütalaatınız muvafıktır. Muktezasının ifasını rica ederim*”⁶⁶ diyerek önceden alınması gereken tedbirleri ve Boğazlar, İstanbul, İzmir ve Musul bölgelerine yapılması düşünülen askeri harekât planını onayladığını belirtiyordu.

Fevzi Paşa, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'dan onay aldıktan sonra gerekli yerlere alınması gereken önlemleri ve konferansın kesintiye uğraması halinde nasıl hareket edileceği konusunda ordulara emirlerini gönderdi. Bu kapsamda ilk olarak 21 Aralık tarihinde İstanbul'da bulunan TBMM temsilcisi ve Trakya'daki kuvvetlerin komutanı Refet Paşa'ya şu telgraf çekildi:

⁶⁵ ATBD, Belge No 9-1,9-2, s.34-37.

⁶⁶ ATBD, Belge No 9-3, s.38-39. Belgenin orijinal görüntüsü ve transkripsiyonu için Ek 2'ye bakınız.

...1-Lozan müzakeratı bir neticeye iktiran etmeksizin inkıtaa uğrar ve tarafımızdan harekat-ı askeriyye icrası zaruret kesb ederse İstanbul'daki Mütelifin kuvvasının ortadan kaldırılmasını ve Birinci Ordu ile Trakyadaki kuvvamız arasında nisbeten emin bir irtibat tesisini her şeyden mühimm görmekteyim. Binaen aleyh böyle bir vaziyet hudusunda bidayette Meriç garbindan gelecek Yunan tehlikesine ehemmiyet vermeksizin Trakya'daki kuvvanın kısm-ı azamını Refet Paşa hazretlerinin kumandasında olarak İstanbul aleyhine tevcih etmeği ve şehir dahiliindeki kıtaat ve kuva-yı muavine ile birlikte İstanbul ve havalisine her suretle hakim olmağı ve ba de vaziyete göre garbe teveccüh etmeği münasip görmekteyim...⁶⁷

Fevzi Paşa; ikinci adres olarak 22 Aralık tarihinde İzmir Valiliği, İzmir Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı ve Birinci Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafında, Lozan Konferansının kesilme ihtimali olduğundan İzmir bölgesinde alınması gereken tedbirleri şöyle sıralıyordu; Mevki-i Müstahkem emrinde bulunan torpiller hemen Yenikale civarında döküleceği, İzmir'de bulunan yabancı devlet gemilerinin yirmi dört saat zarfında İzmir'i terk eylemeleri isteneceği, Birinci Kolordu'nun sahil civarında harp tertibatı alacağı, İzmir'de bulunan düşman tebaası harp esiri olarak dâhile sevk olacağı, İzmir harp alanı olacağından ahaliden, asker ve memur ailelerinden isteyenlerin şimdiden dâhile nakolunabileceği ve tayyarelerin düşman gemilerine hücumu hazır halde bulundurulması.⁶⁸

Üçüncü adres olarak Fevzi Paşa 22 Aralık tarihinde çok gizli kodlu cephe emrinde Lozan Konferansı'nın kesilmesi durumunda Garp Cephesi ordularının süratle faaliyete geçirilmesini ve ilk hedef olarak aşağıda sıralanan emirlerin tatbik edilmesini, aynı zamanda Musul tarafından da "harekât-ı taarruziyeye" başlanacağını emrediyordu:

...A- Şimalden birinci ordu üçüncü ve dördüncü kolordu ve müstakil fırkaları ile İstanbul boğazına ve altıncı kolordu Çanakkale boğazına süratle ilerleyerek İngiliz kuvvetlerini esir ve imha edecek ve boğazlara tamamen hâkim olarak düşman sefaininin mürur u üburunu men edecektir. B- Birinci ordunun harekâtıyla tevhidden Trakya'daki kuvvetlerimiz de İstanbul üzerine ilerleyecektir. C- Altıncı Kolordunun vazifesini teshil için ikinci ordu ve ikinci

⁶⁷ ATBD, Belge No 10, s.40-41.

⁶⁸ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F:117-7.

kolordu ağır bataryaları mezkûr kolordu emrine gönderilecek ve ledel icab altıncı kolorduya takviye etmek üzere ikinci kolorduda bidayette Balıkesir-Edremid mıntıkasında tahaşşüd edecektir. D- Dördüncü kolordunun onbirinci fırkası cephe ihtiyatı olarak şimdilik Kirmasti mıntıkasında kalacaktır. Bu fırkanın da altıncı kolorduya takviye etmek üzere istihdamı mutasavverdir. E- Vaziyetin inkişafına kadar birinci kolordu vaziyetinde bir tebeddül icra edilmeyecektir. Mezkûr kolordunun da bilahare Balıkesir-Bandırma mıntıkasına nakli mutasavverdir. F- Beşinci kolordu iki fırkasıyla şimdiki mıntıkasında kalarak bir fırkası sahil tarassudu için Söke mıntıkasına nakl olunacaktır. Birinci kolordunun şimale nakli halinde İzmir mevki müstahkeminin takviyesi ve adalar denizi sahilinin tarassudu beşinci kolorduya mevdu bulunacaktır.

2- Boğazlara ilerleme harekâtının ne suretle icrası temil edilmekte olduğunun hemen işarını birinci ordu ve altıncı kolordu kumandanlıklarından rica ederim. 3- 112 numrolu cephe emri birinci ordu, birinci, ikinci, beşinci, altıncı kolordu, izmir mevkii müstahkem kumandanlıklarına ve ikinci ordu erkân-ı harbiyye riyâsetine yazılmış berayı malumat başkumandanlığa erkân-ı harbiyye umûm riyâsetine arz olunmuştur...⁶⁹

Fevzi Paşa, 23 Aralık tarihinde ise Elcezire Cephe Kumandanlığı'na; "*Konferansın inkıtai ihtimali yakın görünüyor. İnkıtai halinde boğazlara karşı başlayacak askeri harekât ile aynı zamanda Musul'a karşı taarruza başlanacağından kıtaatın 10 gün içinde son toplanma bölgelerinde bulunmaları için gerekli hazırlığın yapılması maruzdur*"⁷⁰ telgrafını göndererek İstanbul, Boğazlar ve İzmir'den sonra Musul bölgesindeki ordu komutanlarına Lozan'daki görüşmelerin kesintiye uğrayabileceğini bildirerek orduların hazırlıklarını tamamlamasını emrediyordu.

24 Aralık tarihinde Fevzi Paşa, çok gizli kodlu cephe emrinde Lozan Konferansı'nın henüz bir neticeye ulaşmadığından Boğazlara karşı bir hareket için hazır bulunmanın mecburiyeti olduğu ve bu maksatla orduların konuşlarında bazı değişiklikler içeren 113

⁶⁹ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-8:10; **ATBD**, Belge No 12, s.44-45.

⁷⁰ ATASE Arşivi, K: 611, G: 151, F: 2-115 aktaran Türkmen, s.123.

numaralı cephe emirlerini Birinci Ordu, Birinci Kolordu, İkinci Kolordu, Beşinci Kolordu, Altıncı Kolordu ve İzmir Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'na bildiriyordu.⁷¹

23 Aralık tarihinde Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, Fevzi Paşa'nın 112 numaralı cephe emrine cevaben Garp Cephesi Kumandanlığı'na şu telgrafı gönderdi:

...d) Halen elde torpil mevcut olmadığından Boğaz'ın torpil ile seddi mümkün olmayacaktır. Yalnız Anadolu kavağı civarındaki Yuşa Tepesi'yle Kanlıca sırtlarına konacak bataryalarla düşman sefaininin harekâtına mani olunmağa çalışılacaktır. Daha cenübden düşmanın tardından sonra Çamlıca Tepelerinden daha cenübdä mevzi alacak bataryalarla düşman sefaininin harekâtına mani olacaklardır. Karadeniz Boğazı (...) istihkamatındaki toplardan da istifade edilecektir. 3- Şimdiden hattı fasıl garbında bervechi ati tedabir ittihaz olunmuşdur. a) Boğaz'da geçit mahallerini ve tertibatını keşf ve tedkik etmek üzere bir heyet gönderilmiştir. b) Lüzumunda Ayastefanos'da tayyare hangarlarını tahrip için dâhilde teşkilat yapılmıştır. (...) mevadı tahribiyye de gönderilecektir. c) Beykoz ve Ömerli civarında iki bölük teşkil olunmuştur. Bunlar elbise ve serpuşlarını (...) hazırlamışlardır. Yalnız biraz silaha ihtiyaç vardır. Orduca tedarik ve irsaline teşebbüs edilecektir. d) Boğaz'da küçük vesaiti bahriyye tedarik ve Anadolu tarafında gizlenmesine teşebbüs edilmiştir. Ayrıca İzmit ve Şile'de tekerlekle Boğaz'a kadar ve orada istimal edilmek üzere salları imal edilecektir. e) İstanbul'dan İzmit Körfezi'nin seddinde istimal edilmek üzere projektör talep edilmiştir. 4- Ordunun harekâtını teshil için bervechi ati hususatın da cephece temini arz olunur. a) Orduya serian bir tayyare bölüğünün izamı b) Dördüncü kolordu için Manisa deposunda bırakılan ihtiyat cephanenin hemen trenle Karaköy'e sevki; c) Ordunun İstanbul'a muvasalatında Boğaz'ın diğer tarafındaki kuvvetlerin de kumandasını deruhte etmesi tabii olduğundan el-yevm İstanbul'da ve Trakya'da bulunan kıtaat ve nizamı harbinin şimdiden orduya işarı; d) İstanbul dâhilinde ve Trakya mıntikasında mevadı iaşe ihzarı ve İstanbul Mümessilliği ve kumandanlığı tarafından şimdiye kadar harekâta müteallık yapılan tedabir ve ihzarat hakkında orduya malumat itası; e) İleri hareket esnasında

⁷¹ **ATBD**, Belge No 14, s.66-68; İhsan İlgar, "Lozan Konferansının Başarısızlığa Uğraması Halinde Türk Genel Kurmayının Gizli Harekât Planı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, İstanbul, 1970, s.44.

veyahut şimdiden İstanbul'da Halife ve memurimiz tarafından yapılacak takayyüdat ve muamelat hakkında bir talimat itası; f) İzmit Körfezinin seddi için tahsis edilen torpiller henüz gelmemiştir. Bunların tesri-i sevki ve Karadeniz'deki torpillerin ve motorların da Ordu emrine itası; g) Hattı fasıldan Çatalca hattına kadar olan mıntıkanın büyük mikyasda haritasının Ordu kıtaatına kifayet edecek kadar fazla miktarda irsali; h) Ordu emrine verilen ve henüz iltihak etmeyen topların sūrat-i sevki; ı) Ordunun müddahar zahiresi hiç yoktur. Bilhassa şu günleri için fazla miktarda peksimed, yemlik ve yemekliğin Karaköy'e tesri-i sevki; i) Müstakil fırkalar için iki hafif telsiz telgraf istasyonunun ordu emrine itası; j) Lüzumu halinde istimal edilmek üzere Karaköy'e kazıklarıyla beraber dikenli tel, kum torbası ve sair malzeme-i tahkimiyye ve tahribiyye sevki; k) Menzil mıntıka müfettişliği karargâhı kadrosunun ordunun vasi geri hidematını ifaya adem-i müsaadesine binaen Mıntıka Müfettişlik kadrosunun Ordu Menzil Müfettişliği kadrosu halinde tevsiine müsaade buyurulması; l) Boğaz'a muvasalattan sonra telgraf tellerinin inkıtaı halinde karşı ile (muhaberat) temini için ordu kıtaatına ve Trakya'dan gelecek kıtaata helyosta itası...⁷²

24 Aralık günü Fevzi Paşa, bu telgrafa cevaben konferansın kesilmesi halinde Birinci Ordu'nun İstanbul Boğazı'na kadar olan mıntıkayı işgal edeceği ve Boğazın Anadolu sahiline hâkim olarak düşman gemilerinin geçişini engellemek olduğunu belirtmiş ve devamında "...Ordunun (Birinci Ordu) boğazdan İstanbul cihetine müruru mevzū'l bahs değildir. İstanbul mıntıkası kumandanlığı Refet Paşa hazretlerine rabt edilmiştir. Müşarūn ileyh de Trakya'daki kuvvetlerin kısm-i küllisiyle İstanbul üzerine yürüyecektir..." denilerek Birinci Ordu'nun Rumeli tarafına geçmeyeceğini emrediyordu. Telgrafın devamında, iaşe müşkülâtına meydan vermemek için Dördüncü Kolordu'nun başlangıçta İzmit mıntıkasında bırakılması, İzmit Körfezi'nin uzaktan seddi için Dil Burunu hizalarında torpil hattı tesisi ve Çatal Burunu kuzeyine batarya yerleştirilmesi, ordunun geri hizmetleri demiryoluna bağlı olduğundan Menzil Mıntıka Müfettişliği karargâhının olduğu şekilde korunması, Bursa ve Yenişehir mıntıkasındaki dikenli teller toplattırılarak gerekli yerlerde kullanılmasını emrediyordu.⁷³ 29 Aralık tarihinde Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, Birinci Ordu'nun Rumeli tarafına geçmesinin ve

⁷² ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-13:14.

⁷³ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-16.

İstanbul Kumandanlığı'nın Birinci Ordu emrine verilmesinin daha uygun olacağı konusunda görüşünü gerekçeleriyle yineledi.⁷⁴

Baş delege İsmet Paşa, 23 Aralık tarihli telgrafında Lozan'daki görüşmelerin her an kesintiye uğrayabileceğini bildirdi.⁷⁵ İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf, İsmet Paşa'ya görüşmelerin kesintiye uğraması halinde ordunun göreve hazır olduğunu şu telgrafla belitti:

23 Aralık tarihli ve durumla ilgili olarak almış olduğumuz telyazısından hemen sonra, konu İzmir'de Paşa'ya, Rumeli'de Refet Paşa'ya ve İstanbul'da Adnan Bey'e iletilmiştir. Fevzi Paşa gönderdiği yanıtta, ordunun mevzilenmiş ve harekete geçmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Yüce ordumuz her olasılığa karşı hazırdır⁷⁶

28 Aralık tarihinde İcra Vekilleri Riyâseti'nden, 29 Aralık günü Hâriciyye Vekâleti'nden Fevzi Paşa'ya çekilen telgraflarda kapitülasyonlar, Musul, azınlıklar, gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması ve Boğazlar konularında anlaşmazlıkların ileri bir noktaya ulaştığı ve kesilmenin her an muhtemel olduğu bildiriliyordu.⁷⁷ Fevzi Paşa İcra Vekilleri'ne cevabi telgrafında Lord Curzon'un Sevr Antlaşması'nı şeklen değişiklik yaparak kabul ettirmeye çalıştığını, azınlıklar ve kapitülasyonlar konularında hiçbir fedakârlıkta bulunulamayacağını belirterek devamında *"...ben birkaç güne kadar Çanakkale cephesini teftiş ve İngiliz mevaziini tedkik edeceğim ve üç sınıfı yeniden tahtı silaha celb etmek üzere olduğumuza dair neşriyat ve propagandaya devam olunmalıdır. Lozan'da sulhperver görünmekle beraber döktüğümüz kanları bir takım hayalata feda edemeyeceğimizi sureti katıyyede ihsas etmeliyiz..."* diyerek Konferans'ta sunulan tekliflerin kabul edilemeyeceğini ve askeri hazırlıkların propaganda amacıyla yayınlanmasını bildiriyordu.⁷⁸ 29 Aralık tarihinde Fevzi Paşa, İcra Vekilleri Riyâseti ve Hâriciyye Vekâleti'nden aldığı telgraflara atıfta bulunarak, Elcezire

⁷⁴ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-23:24.

⁷⁵ Hüsnü Özlü, "Lozan Görüşmeleri Sürecinde Türkiye'nin Trakya ve Boğazlara Yönelik Aldığı Askeri Önlemler", **Ankara Üniversitesi TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 53, Ankara, 2013, s.206.

⁷⁶ Şimşir, s.271.

⁷⁷ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-18; K: 1797, G: 117, F:117-22.

⁷⁸ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-18:19; CDAB, 30-10-0-0 / 218-472-26.

Kumandanlığı ve Garp Cephesi Kumandanlığı'na, daima harekâta hazır bulunulmasını ve alınması gereken tedbirlerin gizli bir şekilde icrasını emrediyordu.⁷⁹

İstanbul, Boğazlar, İzmir Limanı ve Musul bölgelerinde Türk ordularının bu yönde hazırlıkları devam ederken, bir yandan da İtilaf Devletleri orduları hakkında toplanılan istihbarat raporları ordu komutanlarıyla paylaşılıyordu. 14 Aralık tarihinde Refet Paşa'ya gönderilen çok gizli kodlu telgrafta İngilizlerin Anadolu ve Rumeli taraflarındaki konusu hakkında şu bilgiler gönderilmekteydi:

1-Boğaziçinin Anadolu cihetinde hal-i hazırda İngilizlerin ber vech-i ati kıtaatı tespit edilmiştir: a) Merkezi Beylerbeyi'nde ve kısmen Çamlıca tahkimat hattında bulunan (Bofis) taburu; b) Merkezi Haydarpaşa'da Fakülte'de ve kısmen Çamlıca tahkimatında bulunan (Eseks Taburu); c) Fenerbahçe'de (Gordon) İskoçya Taburu; d) Çamlıca hatt-ı müdafaasının (Küplüce) sırtlarında 8 ve Çilehane civarında 2 olmak üzere cem'an 10 top; e) Üçüncü Hisar süvari alayına mensup olup (Şile) civarında bulunmakta olan bir takım Alem Dağı'ndaki Sultan Aziz'in köşküne gelmiştir. Bu alaydan bir bölük (Dudullu) 'da diğer bir bölük de Bostancı civarındaki (Çayırdere) 'de bulunmaktadır; f) 84'üncü Liva karargâhı Haydarpaşa istasyonundadır. 2-İstanbul cihetindeki İngiliz kıtaatının buldukları mahaller kat'i surette tespit edilmekte olup bilahare arz edilecektir.⁸⁰

21 Aralık tarihinde Felah grubu İngilizlere dair bir başka raporda, savaş olması durumunda İngilizlerin İstanbul'da alacağı tertibat hakkında şu bilgileri göndermekteydi:

...1-Trakya'ya geçen jandarma ve gizli Türk kuvvetleri evvelki vaziyeti külliye değişmiştir. Harp halinde İngiliz kuvvetleri kâmilan Gelibolu şibh-i ceziresine çekilecektir. 2-Donanmanın bir kısmı Karadeniz ve bir kısmı Marmara Denizinde bulunarak Trakya nakliyatına mani olacaktır. İstanbul ve civar mahallerde bulunan bilcümle merakib-i bahriyye-i sagire imha edilecek ve büyükleri Marmara Adasında tevkif olunacaktır. 3-İstanbul'u terk etmek mecburiyeti hasıl olunca Marmara'daki filonun ihtiyacı Saros

⁷⁹ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-20:21.

⁸⁰ **ATBD**, Belge No 6-1, s.18-19.

körfezinden Marmara üzerinden dekoville temin edilecektir. Yunan ve İngiliz kuvvetleri gelinceye kadar Bolayır'daki kuvvetler filonun yardımıyla müdafaada bulunacaklardır.4-Geçen hafta büyük bir İngiliz nakliyesi Tophane civarına külliyyetli topçu cephanesi çıkarmıştır. Buradaki fazla eşya-yı askeriye Gelibolu'ya nakledilmektedir...⁸¹

Gönderilen raporda dikkat çeken husus İngilizlerin İstanbul'da başarısız olması durumunda Gelibolu yarımadasına çekilmesi düşüncesi, ilerleyen günlerde gelen diğer istihbarat raporlarında da doğrulanıyordu.

Aralık ayının son günlerinde Konferans'ta görüşmelerin kesilme ihtimalinin artması nedeniyle İtilaf ordularında da askeri hazırlıkların hızlandığı gelen istihbarat özetlerinden anlaşılmaktadır. 21 Aralık tarihinde Birinci Ordu Menzil Mıntıka Müfettişliği'ne gönderilen istihbarat özetinde, İtilaf ordularının Boğazlar ve Rumeli'deki kuvvetlerinin ne miktarda ve nerelerde bulunduğu bildiriliyor devamında ise amele efrada hendekler kazdırıldığı, İngiliz tayyare tahrip filosundan bir bölüğün İstanbul'a geldiği bildiriliyordu.⁸² 31 Aralık tarihli Refet Paşa, Birinci Ordu ve Erkân-ı Harbiyye'ye yazılan bir başka telgrafta; Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması halinde İngilizlerin İstanbul'u müdâfaa etmeyerek Gelibolu'ya çekileceğini ve sebep olarak mevcut kuvvetlerinin Türk ordularının ileri hareketini durdurmaya yeterli olmadığı Fransız istihbaratına atfen bildiriliyordu. Belgenin devamında İngilizlerin Gelibolu'daki durumunu öğrenmek için gönderilen bir Fransız zabitanın gözlemlerine göre; İngiliz askerlerinin bulunduğu yerler, miktarları, faaliyetleri ve Türklerin Çanakkale'ye taarruzu halinde İngiliz kuvvetlerinin tamamen Gelibolu'ya çekilerek Türklerin Rumeli cihetine geçmelerine mani olmaya çalışacağı bildiriliyordu.⁸³ Benzer hazırlıklar Yunan ordusunda da görülmektedir. Buna göre otuz bin kişilik bir kuvveti garbi Trakya'da topladıkları, İngilizlerden satın alınan yirmi beş topun Selanik'e getirildiği, süvari bölüklerinin Gümülcine bölgesine toplandırılması, konferansın kesilmesi durumunda İngilizlerle beraber Gelibolu'yu müdafaadeceği ve Doğu Trakya bölgesine taarruza harekete geçeceği farklı kaynaklardan alınan istihbarat raporlarına dayanarak bildiriliyordu.⁸⁴

⁸¹ ATASE Arşivi, K: 1793, G: 15, F: 15-1.

⁸² ATASE Arşivi, K: 1666, G: 112, F: 112-1.

⁸³ ATASE Arşivi, K: 1727, G: 106, F: 106-1:3.

⁸⁴ ATASE Arşivi, K: 1727, G: 106, F: 106-4; K: 1666, G: 119, F: 119-1.

Türk ordularının taarruz gücünü artıracak hazırlıklar yapılırken bir yandan da İtilaf Ordularının hava saldırılarına karşı savunma tedbirleri alınmaktaydı. Erkân-ı Harbiyye Umûm Reisi Fevzi Paşa, 27 Kasım tarihli Müdâfaayı Milliye Vekâleti ve Kuvayı Havaiyye Müfettişliği'ne göndermiş olduğu telgrafında; memleketin hava taarruzlarına karşı hava kuvvetleri ile savunmasını sağlamak için tayyare karakol hanelerinin ve telsiz istasyonlarının bir an evvel kurulmasını emreliyordu.⁸⁵ 21 Aralık tarihli Erkân-ı Harbiyye Umûm Riyaseti'nden bir başka telgrafta, Amasra Bahri Tayyare Grubu'nun bütün teşkilat ve malzemesiyle düşman tayyare ve gemilerinin yoğun bulunduğu İzmir'e nakledilmesi istenerek, ordunun hava kuvvetleri açısından güçlendirilmesi amaçlanıyordu.⁸⁶

1.2.2. Ocak – Şubat 1923 Tarihleri Arasında Yürütülen Müzakereler ve Yapılan Askeri Hazırlıklar

Lozan şehrinde yılbaşı tatilinden sonra 6 Ocak'ta Konferans kapitülasyon oturumu ile açıldı. Türk heyeti kapitülasyonların kesin şekilde reddi tezini savunuyordu. İngiltere'nin başını çektiği Müttefik Devletler ise kapitülasyonların karşılıklı anlaşmalar sonucu verildiğini, şimdi tek taraflı olarak kaldırılamayacağını bildiriyorlardı.⁸⁷ Fakat Ocak ayının başlarında Aralık ayında olan hararetli tartışmalar yaşanmıyordu. 1 ay önce Lozan'da olan canlılık Ruhr havzasına geçmişti. Fransa, Almanya'nın Versay Barış Antlaşması'na istinaden ödemesi gereken savaş tazminatlarını ödemeyince Almanya'nın en büyük sanayi bölgelerinden Ruhr havzasını işgal etmişti. Bu durum Konferans'taki devletlerin ilgisini oraya çekmişti.⁸⁸ Ayrıca Ocak ayındaki görüşmelerin şeklinde de bir değişim yaşanıyordu. Konferans'taki konular resmi salonlardan ziyade ikili olarak otel odalarında yürütülmeye başlanmıştı. Lozan Palas'ta kalan İsmet Paşa'yı müttefik delegeleri ziyarete geliyor, İsmet Paşa ve ekibi aynı şekilde İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin kaldığı otellere ziyaret gerçekleştirerek görüşmeleri otel odalarında gerçekleştiriyorlardı.⁸⁹ Bu değişimin sebebi, resmi salonlarda herhangi bir çözüme ulaşılamaması ve özel görüşmelerde konular üzerinde çıkar ilişkilerinin fazla olmasından dolayı, pazarlıkların böyle daha iyi yürütülüyor olması gerçeği vardı.

⁸⁵ ATASE Arşivi, K: 1797, G: 25, F: 25-1.

⁸⁶ ATASE Arşivi, K: 717, G: 126, F: 126-1:2.

⁸⁷ Karacan, s.185.

⁸⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, 25. Baskı, Ankara, 2015, s.22; Karacan, s.193.

⁸⁹ **A.g.e.**, s.194.

Bu dönemde Fevzi Paşa, Birinci Ordu Kumandanlığı'na Hâriciyye Vekâleti'nden almış olduğu yeni telgrafta Konferans'ta anlaşma imkânı olmadığı ve her an kesilme ihtimalinin mevcut olduğundan orduların daima harekâta hazır bulundurulmasını emrini yineledi.⁹⁰ Aynı günlerde bir başka telgrafında ise konferansta kesilme halinde cephenin emrinin beklenmesini, cepheden emir alınmaksızın harekâta teşebbüs olunmamasını ve telgrafhanelerde bulundurulacak irtibat zabıtları vasıtasıyla cephe ile irtibatın daima muhafaza edilmesini emrediyordu.⁹¹ 5 Ocak tarihinde Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, bu emirlere cevaben; Lozan'da kesinti haberinin alınarak ordulara harekât emrini ulaşmasının bir iki günü bulacağı, hâlbuki İngilizlerin böyle bir haberi hızlıca alarak İstanbul ve Kocaeli bölgelerinde hemen tedbir alacakları, İzmit Körfezi'nin torpille kapanmasından önce körfezi donanmalarıyla kapayacakları, tren hattını tahribe vakit bulacakları gibi nedenlerden dolayı bir günlük gecikmenin ordunun harekâtına esaslı sekteler meydana getireceğinden dolayı konferansın kesilmesi haberinin ve verilecek emrin doğrudan ordulara bildirilmesini arz ediyordu.⁹² 6 Ocak tarihinde Fevzi Paşa bu durumu şöyle cevapladı:

Şimdiye kadar verilen emr ve talimat Lozan Konferansı'nın inkıtaı halinde harbe mecburiyet hasıl olursa tarafımızdan yapılması icab eden hareket için bir hazırlıktan ibarettir. Harbi intaç edecek olan hal-i inkıtaı ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tayin ederek Başkumandanlık tarafından emr tebliğ olunabilir. Hükümetin ve Başkumandanlığın böyle bir emrini almadan harekete geçmek gayr-i caizdir. Devletin siyasetini müşkil vaziyete ilga edebilecek her türlü isticalden tevakki etmek lazımdır. Hükümetin ve Başkumandanlığın harekât hakkındaki emirlerini tebellüğ edecek ve her iki Boğaz'a karşı harekâtı tevhid edecek olan da yalnız Cephe kumandanlığıdır. Emrin ordulara bir an bile gecikmeksizin tebliği için cephece ittihaz-ı tedabir olunacağı tabiidir...⁹³

Diplomasi ve savaş hazırlıklarının birlikte yürütüldüğü bu süreçte yapılan askeri hazırlıkların gizlilik içerisinde yürütülmesine ayrıca büyük önem veriliyordu. 31 Aralık tarihli çok gizli kodlu Birinci Ordu Harekât Şubesi Müdüriyeti'nden İzmit Askeri Hat Komiserliği'ne gönderilen yazıda; Barış Konferansı'nın kesilmesi ihtimaline karşı

⁹⁰ ATBD, Belge No 21, 21-1, s.117-119.

⁹¹ ATBD, Belge No 21-2, s.120-121.

⁹² ATBD, Belge No 21-3, s.122-123.

⁹³ ATBD, Belge No.21-4,21-5,21-6, s.124-127.

ordunun ileri harekâtı için trenlerle yapılan top naklinde topların üstü örtülerek ve top yüklü trenler gece yürütülerek bunların görünmemesine büyük önem verilmesi isteniyordu.⁹⁴ Benzer şekilde gizliliğin basın üzerinde de sağlanması amacıyla 30 Aralık tarihli Müdâfaayı Milliye Vekâleti'ne yazılan yazıda, "*ordunun güya İstanbul üzerine hareket icra ile işgal edeceği hakkında bazı muzır şayia ve havadisat işaa olunduğu icra vekilleri heyeti riyaseti milliyesinde istihbar kılınmış ve memleket için muzır olana bu kabil şayia ve havadisatın sureti katıyyede tekzib ve halk ezhanından refi...*"⁹⁵ denilerek yapılan hazırlıkların gizli tutulması amaçlanıyordu.

28 Aralık tarihinde Fevzi Paşa'dan Başkumandanlığa çekilen acele kodlu telgrafta, bir harp olması halinde orduların nakliye ihtiyacını temin etmek ve gerilerden erzak ve cephaneye yetiştirmek üzere ahali nakliye vasıtalarının kullanılması için izin verilmesi isteniyordu.⁹⁶ 4 Ocak tarihinde Müdâfaa-yı Milliye Vekâleti, konuyu İcra Vekilleri Heyeti Riyâseti'ne göndererek bu konuda bir karar alınmasını bildirdi.⁹⁷ 9 Ocak tarihli Meclis oturumunda bu talep görüşüldü. TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf ve diğer vekillerin imzasıyla savaş halinde halkın nakliye araçlarının kullanılmasına izin veren şu karar kabul edildi:

Ordunun mübrem nakliye ihtiyaçlarını temin etmek ve gerilerden erzak ve cephaneye yetiştirmek üzere balada muharrer yollar üzerindeki mevakiin ahali vesaitinin ücretle ve iki ay müddetle istihdamı hakkındaki Müdafaa-yı Milliye Vekaleti'nin 6.1.39 tarih ve 386 /1475 numrolu tezkiresi harp vukuunda tatbik edilmek üzere İcra Vekilleri Heyetinin 9/1/39 tarihli içtimasında muvafık görülmüştür.⁹⁸

Fevzi Paşa, böyle bir kararın alınmasıyla savaş ihtimali karşısında ordu için büyük önem taşıyan erzak ve cephanenin taşınmasında nakliye araçlarının yetersiz kalmasını önlemeye çalıştı. Böylelikle Kurtuluş Savaşı devam ederken Tekâlif-i Milliye emirlerine benzer bir karar barış görüşmeleri devam ederken de alındı.

⁹⁴ ATASE Arşivi, K: 1703, G: 28, F: 28-1.

⁹⁵ ATASE Arşivi, K: 1756, G: 24, F:24-1.

⁹⁶ ATASE Arşivi, K: 1600, G: 23, F: 23-1.

⁹⁷ ATASE Arşivi, K: 1600, G: 74, F: 74-1.

⁹⁸ CDAB, 30-18-1-1 / 6-44-7; ATASE Arşivi, K: 1600, G: 74, F: 74-7. Alınan karar gereği uygulanması düşünülen hatlar için Ek 3'e bakınız.

Savaş ihtimali karşısında Türk ordusunun hava saldırı gücünün artırılması amacıyla da faaliyetler yürütülmekteydi. 1 Ocak tarihli telgrafta Fevzi Paşa'dan Refet Paşa, Garp Cephesi Kumandanlığı ve Kuva-yı Havaiyye Müfettişliği'ne gönderilen telgrafta, Türk Hava Kuvvetleri'nin Trakya üzerinde serbest uçuşunu sağlamak için Çatalca, Çorlu, Babaeski ve Uzunköprü'de tayyare meydanları kurulmasını emrediyordu.⁹⁹ 3 Ocak tarihinde Kuva-yı Havaiyye Müfettişliği'nin cevabi yazısında; bahsedilen yerlerde tayyare meydanlarının kurulması onaylanıyor, bu meydanlarda en az beş ton benzin, beş yüz kilo hint yağı, beş yüz kilo vakum, beş yüz kilo vakum yağının bulundurulması isteniyordu.¹⁰⁰ 9 Şubat tarihinde Refet Paşa Erkân-ı Harbiyye Umûmiyye Riyâseti'ne göndermiş olduğu yazısında; bahsi geçen tayyare meydanlarının yerleri ve detaylı bilgileri içeren krokilerin mahalli hükümet reisleri ve sabit jandarma zabitanına verildiğini bildiriyordu.¹⁰¹ Ayrıca yine bu günlerde İstanbul'a bir harekât halinde İngilizlerin İstanbul'da bulunan hava gücüne yönelik önlem alınması görüşülüyordu. 6 Ocak tarihinde Felah Grubu'ndan Erkân-ı Harbiyye Umûmiyye Riyâseti'ne çekilen telgrafta İstanbul'a karşı bir harekât durumunda İngiliz tayyarelerinin önemli roller oynayacağı ve devamında *"...Ayastefanos'taki İngiliz tayyare parkındaki tayyarelerin vakt-i münasibinde imhası için alakadar makamat tarafından şimdiden tedabir-i lazimenin ittihazı arz ve teklif olunur"* denilmekteydi.¹⁰² 10 Ocak tarihinde Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa da İstanbul'un savunması için İngiliz ve Fransızların tayyare ve gemilerine büyük önem vermekte olduğunu ve tayyare istasyonlarına bir baskın ve taarruza göre orduların iskân ve ikame edilmesini belirtiyordu.¹⁰³

24 Ocak tarihinde Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, düşman tayyarelerinin hareketlerini izlemek ve gereken tedbirlerin alınması amacıyla Geğbüze ve Hereke civarındaki tepelerde tayyare ihbar karakolları kurulmasını Tayyare Bölük kumandanlığına bildirdi. Bu ihbar karakolları gece ve gündüzleri düşman tayyarelerinin adedi ve istikametlerini gözlemleyerek haber vereceği ve bu haberlerin en seri şekilde hazır halde bulundurulan kıtaatlara bildirilmesi emrediliyordu.¹⁰⁴

⁹⁹ ATBD, Belge No 24, s.137-138.

¹⁰⁰ ATBD, Belge No 24-1, s.139-140.

¹⁰¹ ATBD, Belge No 24-2, s.141-146.

¹⁰² ATASE Arşivi, K: 1793, G: 49, F: 49-1.

¹⁰³ ATBD, Belge No 27-3, s.170-171.

¹⁰⁴ ATBD, Belge No 31, s.204-205; ATASE Arşivi, K: 1659, G: 25, F: 25-2.

Belirsizliğini koruyarak konferansta herhangi bir ilerleme sağlanmamışken, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 9 Ocak tarihinde doğrudan Fevzi Paşa'ya şu telgrafı çekiyordu:

1- Ayın onbeşinci gününe kadar orduları teftiş eylemek üzere Ankara'dan hareketi tasavvur ediyorum. Bu seyahat-i askeriyyenin aynı zamanda siyasi olmasına mebni mühim mevakide halk ile temas ederek görüşmek muvafık olacağını zann ediyorum.

2- Seyahat planını umumi olarak Eskişehir, İzmit, Bursa, Balıkesir, İzmir, Karahisar ba'de Konya, Ankara tasavvur ediyorum. Zat-ı devletleriyle Eskişehir'de birleşmek teftişatı birlikte yapmak faideli olur mütalaasındayım. Vaziyet-i devletleri müsaid midir? Mezkur plan veyahut diğer bir suret-i hareket hakkında mütalaa buyurmanızı istirham ederim. Efendim.¹⁰⁵

10 Ocak günü Fevzi Paşa cevabi yazısında cephe mıntıkası dâhilinde bu seyahate katılmasının uygun olacağı cevabını bildiriyordu.¹⁰⁶ 12 Ocak tarihinde Garp Cephesi Erkân-ı Harbiyye Reisi Asım Paşa¹⁰⁷, İzmir'den hareket edecek Fevzi Paşa'nın seyahat programını açıklıyor, mühim telgraf ve şifrelerin 14'ünde Afyon'a, 15'inde Eskişehir'e gönderilmesini emrediyordu.¹⁰⁸ Mustafa Kemal Paşa seyahati esnasında baş delege İsmet Paşa'ya, *"İki üç günden beri Fevzi ve Karabekir Paşalar hazretleriyle birlikte orduyu teftiş etmekteyiz. Bu telgrafı Hereke'den yazıyorum. Gördüklerimden memnunum. İki gün sonra Bursa ve Balıkesir mıntıklarına geçip teftişlere devam edeceğiz. Malumat. Muhabbet."*¹⁰⁹ telgrafını çekerek, ordunun mevcut durumuna dair memnuniyetini bildiriyordu.

¹⁰⁵ ATASE Arşivi, K: 1791, G: 97, F: 97-1; Şimşir, s.381-382.

¹⁰⁶ ATASE Arşivi, K: 1544,G: 4, F: 4-1. K: 1791, G: 97, F: 97-2.

¹⁰⁷Asım GÜNDÜZ, Orgeneral (1316-P.2, 1880-1970). Kütahya'da doğdu. 1905 yılında Harp Akademisi'nden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu. 1909-11 yılları arasında Alman ordusunda eğitim gördü. Almanca ve Fransızca biliyordu. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'na katıldı. Çeşitli cephe görevlerinin haricinde 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi görüşmelerinde Türk Delegasyon üyeliği, Hatay sorunu nedeniyle Fransızlarla yapılan Hatay Görüşmelerinde Kurul Başkanı ve Hayfa, Halep Görüşmelerinde Kurul Başkanlığı görevlerinde bulundu. 1945'te yaş haddinden emekli oldu. Sekizinci ve Dokuzuncu Dönem Kütahya Milletvekilliği yaptı. "Hatıralarım", "Şeria Muharebeleri" ve "Sakarya, Savaşanlar Anlatıyor" eserlerinden birkaçıdır. Detaylı bilgi için bkz. **BDSKB III**, s.76-79.

¹⁰⁸ ATASE Arşivi, K: 1791, G: 97, F: 97-3(ÖA).

¹⁰⁹ Şimşir, s.399; Akyol, s.170.

İngiliz Yıllık Raporları'nda bu olay şöyle geçmekteydi:

...Mustafa Kemal, Ocak ayının ortalarında önceden tasarlanmış ve Anadolu'nun batısını ve güneyini de içine almak suretiyle genişletilmiş bir geziye çıkmak üzere Ankara'dan ayrılmıştı. Bu gezinin amacı hem askeri hem de siyasiydi. Ordunun moralini yüksek tutmak, hemen değilse bile, Lozan Barışı'nın imzasından sonra yapılması planlanan seçimlerin alt yapısını hazırlamak gibi hedefleri vardı. Gezi kısa tutulsa da Mustafa Kemal İzmit, Bursa, İzmir gibi önemli şehirleri de kapsayan birçok önemli merkezi ziyaret etti...¹¹⁰

Eskişehir, İzmit, Bursa, Balıkesir ziyaretleri sonrasında 23 Ocak tarihinde Fevzi Paşa, Müdâfaa-yı Milliye Vekâleti'ne göndermiş olduğu telgrafında Bursa - Kirmasti yolunun bozukluğu dolayısıyla Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Karaköy'den hareket ederek Eskişehir yoluyla 26 Ocak günü İzmir'e teşrif buyuracağını bildiriyordu.¹¹¹

23 Ocak günü konferansta ilk defa açık olarak Musul meselesi görüşüldü. İlk konuşmayı İsmet Paşa yaptı. Konuşmasında Musul'daki nüfus dağılımı, Musul'un siyasi, kültürel, ekonomik ve coğrafi yönden Anadolu'nun bir uzantısı olduğu ve Musul'daki Türk egemenliğinin tarihsel seyri hakkında bilgiler verdi. Ardından Lord Curzon söz alarak İsmet Paşa'nın verdiği bilgileri çürütmeye yönelik açıklamalarda bulundu ve konuşmasının sonunda sorunun Milletler Cemiyeti'ne sevk edilerek çözümlenmesini talep etti. İsmet Paşa bu teklifi kabul etmeyeceğini ve çözüm olarak Musul'da seçim yapılarak halka Türk egemenliğine mi, İngiliz mandaterliğinde Irak'a mı dâhil olmak istediklerinin sorulmasını talep etti. Görüşmelerde İtalya, Fransa ve Japonya delegeleri İngiltere'nin tarafını tutarak İsmet Paşa'ya İngiliz teklifini kabul etmesi telkininde bulundular. İsmet Paşa, sorunun bir hakem tayin edilerek çözümlenmesini kabul edemeyeceğini ve çözüm konusunda fikrinin sabit olduğunu dile getirdi.¹¹² Böylelikle konferansın en gergin toplantılarından bir tanesi bu şekilde sona erdi. Ocak başındaki durgunluk Musul konusunun gündeme gelmesiyle bozulmuş, delegeler ateşli konuşmalarla görüşmelerin bir çıkmaza doğru ilerlediğinin sinyalini veriyorlardı.

¹¹⁰ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923**, (Der. Ali Satan), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.51. (Bundan sonra İYRT olarak kısaltılacak.)

¹¹¹ ATASE Arşivi, K: 1544, G: 4, F: 4-3; K: 1673, G: 147, F: 147-3:5.

¹¹² Meray, s.343-378; Karacan, s.197-208; Şimşir, s.427-428.

27 Ocak tarihinde İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf, Refet Paşa ve TBMM İstanbul temsilcisi Adnan Bey'e Lozan'da görüşmelerin kesintiye girme ihtimalinin yüksek olduğunu ve son derece "müteyakkız" bulunulmasını bildiriyordu.¹¹³ Bu telgrafa istinaden İstanbul Kumandanı Selahaddin Adil Paşa, 29 Ocak'ta Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyâseti'ne çektiği telgrafında, İtilaf devletlerinin hangi hareketlerinin harp ilanı sayılacağıının belirtilmesini istiyordu.¹¹⁴ Fevzi Paşa, 31 Ocak'ta İcra Vekilleri Riyaseti ve Başkumandanlığa çektiği telgrafında; İstanbul'daki müttefik devletlerin en yüksek ihtimal başlangıçta bil-fiil harp mahiyetinde harekâta başlamayıp, 16 Mart 1920 deki işgallerinde olduğu gibi telgraflara, askeri binalara el koymaya, polis ve inzibat işlerine müdahale etmeye ve bazı şahısları tutuklamasının harp ilanı sayılıp sayılmayacağını, müttefiklerin İstanbul'da yapacağı "hodserane" hareketlerin derhal harekâta başlanması icap edip etmeyeceğinin İstanbul Kumandanlığı'na ve Refet Paşa'ya kesin emirler verilebilmek için bildirilmesine ihtiyaç olduğunu bildiriyordu.¹¹⁵ İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf Bey, 1 Şubat tarihinde bu soruyu şöyle cevapladı:

Esasen düveli müttefike ile hali sulhda olmadığımız ve Mudanya mukavelesiyle hali mütarekede bulunduğumuz ve işbu mukavelenin de Lozan Konferansı'nın neticesine kadar muteber olacağı malumu devletleridir. Başkumandan paşa hazretleri vaki olan müracaatımıza cevaben ve üçüncü şık olarak reyî devletlerinizin inzimamıyla İngilizler 16 Mart hadisesine müşabi bir ihdas ederler ise bunu da bir sebebi harp olacağını yazıyorlar. Şu halde hükümetin bu babda kararına esas olabilecek en mühim nokta böyle bir vaziyet ihdasının ordumuzun muvaffakiyetle harekâta ibtidarı için vesileyi harp ittihaz edilmesi lazım olup olmadığını bilmektir. Yoksa istihzarat ve vaziyeti umumiyeyi askeriyemiz bir müddet tehirimi icap edecektir. Mukarrerat ve teşebbüsâtı siyasiyemiz için nikatın hükümetçe bilinmesi zarureti vardır. Acilen işarını rica ederim.¹¹⁶

3 Şubat tarihinde Fevzi Paşa, Hüseyin Rauf Bey'e cevabi yazısında; "*Vaziyeti umumiye-yi siyasiye düveli müttefikinin hasmane telakki olunabilecek harekâtına silah ile mukabele kararını istilzam ederse ordunun istihzaratı noktayı nazarından bu kararın*

¹¹³ CDAB, 30-10-0-0 / 218-472-30.

¹¹⁴ ATASE Arşivi, K: 1793 G: 106, F: 106-1.

¹¹⁵ ATASE Arşivi, K: 1793, G: 106, F: 106-3.

¹¹⁶ ATASE Arşivi, K: 1793, G: 106, F: 106-4,4a.

*tatbikatında tehire lüzum olmadığını arz ederim*¹¹⁷ cevabını gönderiyordu. Böylece konferansın başlamasından bu yana geçen iki buçuk aylık süreçte ordunun yapmış olduğu hazırlıkların tam olduğunu ve yeni bir savaş karşısında savaşa hazır olduğunu Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa hükümetine bildiriyordu.

Benzer şekilde kesinti durumunda askeri harekâta başlanıp başlanılamayacağı sorunu hakkında 1 Şubatta Hüseyin Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı telgrafı İsmet Paşa'ya yolladı. Bu telgrafta durum şöyle belirtildi:

Müttefikler bir proje önerirler ve bunu reddettiğimiz taktirde konferansın sona ereceğini bildirirler. Müttefikler yine bize bir proje verirler ve bizden bir karşı proje beklediklerini hissettirirler. Bu halde konferans sona ermiş değil geri bırakılmış olur. Birinci olasılığa göre askeri harekâta girişmek tabii ve çok gerekli hale gelir ve o yolda hareket edilecektir. İkinci hale göre askeri harekâta başlama sorunu dayanma anlamı içerir. Düşmanlarımızın sorumluluğu bize yüklemek için bu hareket tarzını uygulamaları olasılığı daha fazladır. Bunun için alınacak karar durumun biraz daha gelişmesine bağlıdır.¹¹⁸

23 Ocak tarihinde sonuçsuz ve gergin biten Musul toplantısından sonra Lord Curzon, Milletler Cemiyeti'ne Musul konusunda müracaat mektubunu yazdı. Heyetindeki diğer delegelere son hazırlıklarını yapmalarını istedi. Bu durum karşısında Fransız ve İtalyan baş delegeleri Lord Curzon'a alınan sonuçların olumlu olanlarının Türk heyetine sunulmasıyla anlaşma sağlanabileceğini söylediler. Böylece 3 komisyon ve tali komisyonlarda anlaşmaya varılan ve varılamayan konularda son kez toplanmak üzere bir araya gelinmesi kararlaştırıldı.¹¹⁹ Son konferans öncesinde müttefik delegeler Paris'te hazırlamış oldukları 150 sayfa, 160 maddelik antlaşma tasarısını 30 Ocakta Türk heyetine verdi. Türkiye'nin adli, mali ve ekonomik bağımsızlığını tanımayan bu tasarıda çözüme kavuşturulan ve kavuşturulamayan konuların haricinde konferansta hiç görüşülmemiş konular da yer almaktaydı.¹²⁰

¹¹⁷ ATASE Arşivi, K: 1793, G: 106, F: 106-5.

¹¹⁸ **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, İstiklâl Harbinin Son Safhası**, 2. Cilt, 6. Kısım 4. Kitap Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.312 aktaran Özlü, s.213.

¹¹⁹ Karacan, s.209-210

¹²⁰ **A.g.e.**, 209-222; Şimşir, s.463.

31 Ocak Çarşamba günü 30 Ocak'ta verilen antlaşma tasarısı üzerinde görüşmek üzere toplandı. Burada Lord Curzon, M.Garroni, Bompard ve Amerikan, Sırbistan, Japonya ve Romanya delegeleri dünya barışı yönünde açıklamalarda bulundular. Sözü en son alan İsmet Paşa konuşmasında antlaşma maddeleri hakkında yorumda bulunduktan sonra antlaşma projesi hakkında ayrıntılı görüşlerini bildirmek üzere bir hafta sonra toplantı yapılmasını talep etti. Lord Curzon, bu teklife olumsuz yanıt vererek, Londra'da işleri olduğunu Pazar gününe kadar Lozan'da kalacağını sonrasında Londra'ya döneceğini belirtti.¹²¹ 3 Şubat Cumartesi günü müttefik baş delegeleri ve İsmet Paşa toplandılar. Müttefikler yaptıkları fedakârlıkları saydılar. İsmet Paşa itirazlarını tekrarladı ve karşı tekliflerini bir sonraki gün söyleyeceğini bildirdi. 4 Şubat Pazar günü Türk heyetinin cevabı Müttefiklere tebliğ olundu. Lord Curzon, Bompard ve Garroni hemen bir araya gelerek toplandılar. Ardından İsmet Paşa ile bir araya gelerek itirazlarını dile getirdiler. Görüşmeler sonrasında artık bir karara varılamaması sonrasında görüşme sona erdi. Lozan Konferansı artık son bulmuştu. Bompard, Mister Child ve Amiral Bristol Türk heyeti ve müttefikler arasında arabuluculuk yaparak bazı konularda çözüm üretmeye çalıştılsa da 4 Şubat Pazar günü konferansın sona ermesinin önüne geçemediler.¹²² 4 Şubatta Lord Curzon, 5 Şubatta Fransa temsilcisi Bompard ve İtalyan temsilcisi Garroni Lozan şehrinden ayrıldılar. 7 Şubat Çarşamba sabahı İsmet Paşa ve heyeti Ankara'ya dönmek için yola çıktılar.¹²³

¹²¹ İYRT, s.32; Karacan, s 225-232.

¹²² A.g.e., s.233- 242.

¹²³ A.g.e., s.245-250.

2. BÖLÜM

GÖRÜŞMELERDE KESİNTİ DÖNEMİ ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR (4 ŞUBAT-23 NİSAN 1923)

4 Şubat günü konferansın kesin bir şekilde son bulduğu anlaşıldıktan sonra kamuoyunda bundan sonra ne olacağı sorusu hâkimdi. Daha konferans son bulmadan Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Lord Curzon'un vermiş oldukları demeçler, olayların nasıl bir gelişme izleyeceği hakkında bazı bilgiler vermektedir. İzmir'de Mustafa Kemal Paşa tarafından 30 Ocak'ta verilmiş, 6 Şubat'ta Akşam gazetesinde yayımlanmış demeçte şunları söylemiştir:

Herkesin kaygıyla ilgilendiği Lozan Konferansı'nın kesintiye uğrama ihtimali var mıdır? Ve kesintiden ne gibi sonuçlar doğabilir bu konuda fikriniz nedir?

Biz de Lozan Konferansını dikkatlice izliyoruz. Çünkü biliyorsunuz, konferansa çağrıldığımız zaman ordularımız tüm dünyayı şaşırtacak ve tüm dünyanın mecburi olarak beğenisini kazanacak çok parlak ve çok kesin bir üstünlüğün sahibiydiler. Askeri hareketimizi erteleyebilecek karşımızda hiçbir engel kalmamıştı. Buna karşın, İtilaf devletlerinin iyi niyetine ve önerilerinin içtenliğine inanarak ordularımızı durdurarak çok insani duygularla delegeler kurulumuzu Lozan'a gönderdik. Bizim bu hareketimizi eleştiren dostlarımıza İtilaf devletlerinin artık iyi niyetlerine güvenilebileceği düşüncesini söyledik. Yazık ki tüm içtenliğimize ve gerçekliğimize karşın bugüne değin uzayıp gelen konferansın son aşaması hakkında İtilaf devletlerinin düşüncesinde değişiklik olmadığını, hala Osmanlı Devleti'ni boğazlayan ve milletimiz için en güçlü ve en yok edici bir uyandırma vuruşu olan eski davranış biçimini başka şekilde yeni Türkiye devletine kabul ettirmek istiyorlar, son dakikaya kadar itilaf devletlerinin hak ve gerçeği kabul etmelerini beklemekle birlikte tüm medeniyet dünyasının içten ilgisine karşın savaşı sürdürme sorumluluğundan çekinmezlerse bilmeli ki, hükümetimiz vatan ve millete karşı üstlendiği görevi iyi bir şekilde

bitirebilmek için başvurmaya mecbur olduğu tedbirleri düşünmekten ve almaktan bir an geri kalmayacaktır.¹²⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri analiz edildiğinde sorunların müzakere ile çözümlenmesinin mümkün olmaması durumunda askeri güç unsuruna atıfta bulunarak ordunun ileri harekâtına yeşil ışık yakılabileceğini belirtmektedir.

4 Şubat günü Lozan şehrinde Amerikalı gazetecinin İsmet Paşa ile olan mülakatı da önemlidir. Bu mülakatta; "*Paşa hazretleri şimdi ne yapacaksınız? Savaş başlayacak mı?*" sorusuna şöyle cevap vermiştir:

Mudanya Anlaşması, ateşkese, konferansın devamı müddetince uyulacağını söyler. Bana henüz konferansın bittiği resmen bildirilmemiştir. Bu tebliğ yapılıncaya tabii ateşkes bitecek, her taraf hareketlerinde serbest olacaktır. Şu ana kadar böyle bir tebliğ almadım. Konferansın kesintiye uğradığını bildirmek ağır bir sorumluluktur. Müttetikler konferansın kesintiye uğradığını size bildirinceye kadar burada kalacak mısınız? Hayır, çok bekleyemem. Koca bir orduyu beslemek masraflıdır. Bu işi bitirmek lazımdır. Eğer onlar bana bildirmezse konferansın bitip bitmediğini ben onlara sorarım.¹²⁵

İsmet Paşa da tıpkı Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatına benzer şekilde konferansın kesintiye uğraması halinde çözüm olarak orduya atıfta bulunuyordu.

31 Ocak günü Lord Curzon, sorunların müzakere yolu ile çözümlenme taraftarı olduğunu ve savaşın her iki taraf için doğru bir karar olmadığını şöyle belirtti:

...Türklerden bazılarının bu konferansı kesintiye uğratmak arzusunda olduğuna dair bir kanaat besledikleri, hatta içlerinden bazılarının tekrar savaş çıkmasından memnun olacaklarını işittim. Bu çığınca bir fikirdir. Eminim ki Lozan'daki Türk delegeler heyetinde bulunanlardan hiçbiri buna katılmamaktadır. Avrupa'da ve Asya'da tek bir adam var mıdır ki tekrar savaşa başlamakla bir şey kazanabileceğini zannetsin? Savaşa başlamakla

¹²⁴ **Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s.447.

¹²⁵ Karacan, s.245.

birçok kişi daha ölecek, birçok yerler tahrip edilecek, birçok felaketler daha meydana gelecektir. Yalnız barışın değil bizzat Türkiye'nin geleceği daha uzaklara doğru çekilip gidecektir. Savaşı herhangi bir çılgın yapabilir. Fakat devlet adamının işi savaşmak değil, savaşı sonuca vardırmasıdır.¹²⁶

Her iki tarafın açıklamalarına bakıldığında müzakerelerin sürdürülmesinin ve yeni bir savaş durumu yaratacak faaliyetlerden kaçınılması yönünde açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Fakat Türk heyeti görüşmelerin başarıya ulaşmaması durumunda milli hedeflerin elde edilmesi amacıyla askeri güç unsurundan faydalanabileceğini açıklamaktaydı.

Bu dönemde savaş propagandası yapan yayınlar da yok değildi. 9 Şubat tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesi:

İsmet Paşa Lozan'da siyaseti ile yapamadığı sulhü ordusuyla yapacaktır! Ordu muzaffer kumandanın emri altında Misak-ı Milli'yi istihsal etmek için tam bir azim ve imanla bekliyor. İsmet Paşa, Lozan'da 80 gündür uğraştığı halde bir türlü kabul ettiremediği sulhü şimdi kahraman ordumuz vasıtasıyla istihsal etmek için memleketine avdet ediyor.¹²⁷

İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf, 4 Şubat günü İsmet Paşa'dan aldığı raporu 5 Şubat'ta Fevzi Paşa'ya 6 Şubat'ta da Refet Paşa'ya gönderiyordu. Gönderilen telgraflarda, İngilizlerle olan sorunların çözüldüğü, kapitülasyonlar ve iktisadi meseleler nedeniyle İtalyanlarla özellikle de Fransızlarla anlaşma sağlanamadığından görüşmelerin kesintiye uğradığı, İngilizlerle bütün meseleler hallolduğundan onlarla münasebetlerde mutedil bulunulmasını, orduyu maddeten kavi ve hazır bulundurulması gerektiği ve memlekette barış olmadığından dolayı endişeye meydan verilmemesini bildiriyordu.¹²⁸ İsmet Paşa'dan alınan bu telgrafa istinaden ordu komutanları, emrindeki birliklere bir harp durumu yaratacak faaliyetlerden sakınılmasını, orduların eksikliklerinin tamamlanmasını ve teftişlerinin yapılmasını emretti. 13 Şubat tarihinde İstanbul Kumandanlığı, emrindeki birliklere gönderdiği telgrafında; Şubat sonuna kadar emrindeki birliklerin teftiş edilmesi, kabiliyet dereceleri, talim ve terbiyeleri, iaşe, elbise,

¹²⁶ A.g.e., s.226-227.

¹²⁷ Akyol, s.199.

¹²⁸ ATBD, Belge No 35, 35-1; ATASE Arşivi, K: 1791, G: 44, F: 44-1; Şimşir, s.501-502.

esliha teçhizatı hakkında raporların gönderilmesini emrediyordu.¹²⁹ Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa ise 16 Şubat tarihli yazısında İsmet Paşa'nın avdetine kadar harp durumu yaratacak faaliyetlerden sakınılmasını emrediyordu.¹³⁰

5 Şubat tarihinde Selahaddin Adil Paşa görüşmelerin kesintiye uğradığını ajanstan haber aldığını ve kesinti halinde ne şekilde hareket edileceğinin süratle bildirilmesini istiyordu.¹³¹ Fevzi Paşa aldığı kesinti haberini aynı gün doğrudan harekât kodlu şifre yazısında Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.¹³² 8 Şubat tarihinde Fevzi Paşa, Lozan konferansının kesilmesi durumunda Müttefiklerin 16 Mart 1920 günü benzeri hareketlerinin harp ilanı sayılıp sayılmayacağı konusunda İcra Vekillerinden aldığı telgrafı son derece acil notuyla ordulara bildiriyordu:

...Alınan cevapda el-yevm İstanbul'daki vaziyet-i mevcudeyi esasından ihlal edecek her türlü hareket tarafımızdan muhasamat şekli telakki olunacaksa da fiiliyata geçmeden evvel be-heme-hal hadisenin hükümete iblağıyla hükümet kararını telakki etmek lazım geleceği bildirilmiştir.

2-Buna nazaran harekât-ı hasmaneye karar verebilmek için fevkaled müstaceliyetle hadis olacak bil-cümle vakayiin Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye'ye işarını rica ederim...¹³³

Böylelikle görüşmelerin birinci döneminde yapılan askeri hazırlıkların kesinti dönemiyle hemen fiiliyata geçirilmediği görülüyor. Fevzi Paşa, ordulara dikkatli olunmasını ve bir savaş ortamı yaratacak hareketlerden kaçınılmasını ordu komutanlarına bildirerek ordunun mevcut durumunun korunmasını istedi. Böyle bir siyaset izlenmesinde, hem dünya kamuoyunda savaşı başlatan taraf olunmak istenmemesinin ve hem de Türkiye'nin izlemiş olduğu barışçıl politikaya ters düşeceği düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir.

¹²⁹ ATASE Arşivi, K: 1501, G: 7, F: 7-1.

¹³⁰ **ATBD**, Belge No 39, s.293-294.

¹³¹ ATASE Arşivi, K: 1793, G: 106, F: 106-6.

¹³² ATASE Arşivi, K: 1793, G: 106, F: 106-8.

¹³³ **ATBD**, Belge No 34-3, s.221-222.

2.1. İZMİR LİMANI OLAYI

Görüşmelerin kesintiye uğramasından birkaç gün önce Fevzi Paşa, 31 Ocak tarihli telgrafında, limanlarda önlem almak amacıyla Müttefik Devletlerin temsilcilerine gönderilen tebligatın bir suretini de İzmir Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı'na göndererek bu tebligatta; Müttefik devlet gemilerinin Büyük Millet Meclisi Hükümeti limanlarından birine girip demirlemesi için geminin ismi, cephanesi ve mürettebat miktarı, ziyaret maksadı ile limanda kaç gün kalacağından önceden haber verilmesi gerektiği, limanlara gün doğumundan sonra ve gün batımından evvel girilebileceği, karaya kıta halinde mürettebat çıkarılamayacağı, hangi devlete mensup olursa olsun hiçbir zırhlı, kruvazör ve bin tondan fazla denizaltı gemisinin limanda kalamayacağını bildiriyordu.¹³⁴ Fevzi Paşa, bu telgrafla görüşmelerin kesintiye uğraması arifesinde İtilaf Devletlerine bir tepki hareketinde bulunmayı amaçladı.

6 Şubat günü Amerikan, Fransız, İngiliz ve İtalyan Kumandanları ortak tavrıyla limanlara dair alınan kararların tanınmadığını ve limandaki yabancı gemilere dokunulursa İzmir şehrinin bombalanacağını bildirdiler.¹³⁵ 7 Şubat tarihinde Fevzi Paşa, İzmir ve İzmit Limanlarının 7 Şubat tarihinden itibaren harp gemilerine karşı torpil ile sededildiğini, ticari gemiler için kılavuzla geçilecek bir yol bırakıldığını ve müttefik gemilerin tebaalarını almaları için yarına kadar (8 Şubat) müsaade edildiğini Bornova'dan gerekli yerlere gönderiyordu.¹³⁶ Aynı gün İngiliz, Fransız, İtalyan konsolosları İzmir Valiliği'ne gelerek hükümetlerinden talimat almadıkça limandan ayrılmayacağını bildirdiler.¹³⁷ Ayrıca Fransa, Türkiye'nin teşebbüsüne karşılık İstanbul'dan 1000 tondan küçük gemilerini İzmir'e gönderme kararı aldı.¹³⁸ Böylelikle daha delegeler ülkelerine dönmek için yola çıktıkları sırada Türkiye ve Müttefik devletler arasında yeni bir savaş durumu ortaya çıktı.

7 Şubat'ta Lozan'dan hareket eden İsmet Paşa ve heyeti 10 Şubat'ta Bükreş'e geldi. Buradan Türkiye'ye iki önemli telgraf çekti. İlk telgrafını Rauf Bey'e çekerek ;"*Lozan'da sulh için pek çok neticeler elde edilmiş olup kalanların da elde edilmesi umulur. Binaenaleyh Dışişleri Bakanı ve Baş delege sıfatıyla benim gelmeme kadar durumun olduğu gibi (tırmandırılmadan) muhafazasına istirham ederim*" diyordu. İkinci telgrafını İzmir'de

¹³⁴ ATBD, Belge No 36, 36-1, 36-2, s.227-232; Akyol, s.198.

¹³⁵ ATBD, Belge No 36-6, s.239.

¹³⁶ ATBD, Belge No 36-8, 36-10, s.243-248.

¹³⁷ ATBD, Belge No 36-13, s.253-254.

¹³⁸ Akyol, s.202-203.

bulunan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya acele sunulmak üzere notuyla ; *“Gemileri uzaklaştırma kararından dolayı Avrupa’da harp endişesi vardır, hiç kimse istemediği halde ufak sebeplerle harp çıkabilir. Sıkı bir disiplinle duruma hâkim olunuz. Ben gelene kadar daha kötüleşmesin. Derhal Ankara’ya gelmenizi istirham ediyorum”*¹³⁹. Baş delege İsmet Paşa, Lozan’da geçen müzakerelerin başarıyla sonuçlanacağına olan inancını belirterek, savaş durumu yaratacak hareketlerin sonlandırılmasını belirtiyordu.

Aynı günlerde İzmir Limanı’nda bulunan İngiliz Kalipso Süvarisi, Kurakova ismindeki harp gemisinin İzmir Limanına gireceğini, geminin kılavuzlanmasını istiyordu. 8 Şubat tarihinde İzmir Mevki-i Müstahkem Kumandanlığı, Kalipso’nun bin tondan fazla olduğu için limandan çıkmadan Kurakova’nın alınan karar gereği limana giremeyeceğini bildirdi.¹⁴⁰ Aynı gün Kalipso süvarisinden gönderilen cevapta, İngiliz Kraliyetine ait gemilerden herhangi birine yapılacak müdahalenin harp sebebi kabul edileceği bildirildi.¹⁴¹ 8 Şubat günü İzmir Mevk-i Müstahkem kumandanı Garp Cephesi Kumandanlığı’na Kurakova harp gemisinin bir tayyare yardımıyla limana girdiğini bildirdi. Devamında İngiliz Amirali Nikolson tarafından gönderilen tezkireyi gönderiyordu. İngiliz Amirali Nikolson tarafından gönderilen tezkirede, *“Britanya hükümeti tarafından sulhün akdine kadar Müttefik devletler sefine-i harbiyesinin serbesti müruru için bir güne tahdidat tanımadıklarını beyan için İzmir’e gönderildiğimi arz ederim...”*¹⁴² telgrafıyla İzmir’de alınan önlemlerin İngiltere tarafından tanınmadığını bildiriyordu. 9 Şubat tarihinde Fevzi Paşa, Birinci Ordu, Birinci, İkinci, Beşinci, Altıncı Kolordulara, İzmir Mevki Müstahkem Kumandanlığı’na göndermiş olduğu telgrafında İtilaf hükümetleriyle aramızda harp halinin ortaya çıkmasına sebep olacak hareketlere meydan verilmemesini ve Heyet-i Vekile Riyâseti’nden almış olduğu telgrafı ikinci maddeye ekleyerek aynen gönderiyordu:

... 2- İsmet Paşa'nın vüruduna ve konferans mukarreratı hakkında müsbet veya menfi bir karar ittihazına kadar Heyet-i Vekile bu mesele dolayısıyla bir harp hadisesi çıkarmak fikrinde değildir. Binaen aleyh olmazsa on beş gün müddetle vaziyet-i hazıranın muhafazası muvafık olacaktır. Limanlarımızda her türlü tedâbir-i askeriyeyi almak hususundaki hak ve hürriyetimizi

¹³⁹ Şimşir, s.512-513.

¹⁴⁰ ATBD, Belge No 36-19, s.265-266.

¹⁴¹ ATBD, Belge No 36-20, s.267-268.

¹⁴² ATBD, Belge No 36-24, s.275-276.

muhafaza etmekle beraber temayülat-ı sulhperveranemizi bir kerre daha irae etmek üzere vaziyet-i hazıranın on beş gün temdidine muvafakat edeceğimize dair cevap vermek fikrinde bulunuyoruz. Mamafih yarına kadar mütalaa-i devletlerine intizar ve Heyet-i Vekilenin son kararı bildirilmeden evvel harekât-ı harbiyyeye meydan verilmemesi rica olunur...¹⁴³

Benzer şekilde 10 Şubat tarihinde Fevzi Paşa, İngiliz Donanma Kumandanı Amiral Nikolson ile Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Paşa arasında yapılan şifahi görüşme sonrasında siyasi görüşmelerin neticesine kadar mevcut durumun korunmasına dair karar alındığını bildiriyordu. Aynı gün görüşmede İzmir'den harp gemileri için kumanya tedariki izni konusunun kabul edildiğini, iaşe maddelerinin tahsis olunan mahalden alınmasına izin verildiğini emrediyordu.¹⁴⁴

Böylelikle konferansın başlamasından bu tarihe kadar Türkiye ve İtilaf orduları arasında savaş ihtimali ilk kez bu kadar yaklaşmıştı. İzmir Liman hadisesinde İsmet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Rauf Bey'e göndermiş olduğu telgrafların Türk hükümetinin ve dolayısıyla ordunun izlemiş olduğu siyaseti doğrudan etkilemiş olduğu söylenebilir. Bu süreçte İtilaf Devletleri liman hadisesinin ilk gününden itibaren kararlı duruşlarını korurken Türkiye geri adım attı. Bu olayla birlikte her iki taraf kesinti döneminde izleyecekleri politikaya dair bir öngörü sahibi oldu. Örneğin İngiliz yıllık raporlarında Türkiye'nin bu süreçte savaşı ilk planda tutmayacağını anlaşılmaması şu sözlerle dile getirildi: "...Bir bütün olarak olay göstermişti ki, Türk hükümeti var olan gerilime rağmen hiçbir biçimde savaşı yeniden başlatma niyetinde değildi. Öte taraftan olay, İngiltere'nin barışçıl görüşmeleri sürdürme isteğine rağmen, kararlı duruşunu değiştirmeyeceğini göstermesi bakımından da yararlı olmuştu."¹⁴⁵

Konferansın birinci döneminde Fransa ile kapitülasyonlar ve mali meseleler nedeniyle konferans kesintiye uğramasına rağmen, İngiltere ile sorunların büyük bir kısmında anlaşılmıştı. Fakat İngiltere İzmir Limanı olayında Türkiye'ye karşı müttefik cephenin lideri olarak kararlı duruşunu devam ettirdi. İlerleyen günlerde Hüseyin Rauf Bey, İngiltere ile dostça ilişkiler kurulmasına dair İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne

¹⁴³ ATBD, Belge No 36-26, s.279-280.

¹⁴⁴ ATBD, Belge No 36-27, 36-30, s.281-282, 286-287.

¹⁴⁵ İYRT, s.36-37. İzmir hadisesi için bkz. Demirci, s.157-161.

telgraf gönderdi. Buna karşılık olarak Yüksek Komiser Vekili Henderson, İzmir limanındaki İngiliz savaş gemilerinin dostluk jesti olarak azaltılmasını sağladı.¹⁴⁶

2.2. TÜRK TEMSİLCİLER HEYETİNİN TÜRKİYE'YE DÖNÜŞÜ, TBMM'DE YÜRÜTÜLEN MÜZAKERELER ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR

İsmet Paşa Bükreş - Köstence yolu ve Gülcemal vapuru ile zorlu kış şartlarından dolayı 16 Şubat'ta İstanbul'a geldi. Türkiye İktisat Kongresi'nin açılışına katıldıktan sonra İzmir'den hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Eskişehir İstasyonu'nda İsmet Paşa ve Fevzi Paşa ile buluştuktan sonra birlikte hareket ederek 20 Şubat'ta Ankara'ya vardılar.¹⁴⁷

Her ne kadar kesinti döneminin başlangıcında hükümetin orduya savaş ortamı yaratacak hareketlerden uzak durulması kararı olsa da askeri tedbirler alınmaya devam edildi. İtilaf devletlerinin hava saldırılarına karşı yapılacak atışlarda bir yanırlılığa meydan vermemek amacıyla Türk tayyareleriyle, Müttefik ve Yunan tayyarelerinin kuyruk ve kanatlarında yer alan ait işaretler 15 Şubat tarihli telgrafla Birinci Ordu Tayyare Topçu Takım Kumandanlığı'na gönderildi.¹⁴⁸ Ayrıca kesinti durumunda düşman kuvvetlerinin gemi ve tayyarelerinin saldırıları karşısında halkın korunması amacıyla gereken tedbirler alındı. Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, alınan bu tedbirlerin gazetelerde neşir edilmemesini emrederek alınan tedbirler şöyle sıraladı:

...1- Düşman tayyarelerinin İzmir'e doğru geldiği ileriden telefonla haber verilince "Sırrı Paşa" konağına konulan bir kampana iki dakika kadar devam etmek üzere çalınacaktır. Aynı zamanda bu kampananın yanırlılıkla şimendifer kampanası zan edilmemesi için geceleyin bir de kırmızı tenvir fişengi atılacaktır. Herkes kampana sesinin geldiği tarafı dinlemeli ve gece olursa tenvir fişengini görmeye çalışmalıdır.

2- Tayyarenin geldiği bu suretle öğrenilince: A) Evde bulunanlar hemen evin en alt katına inmelidir. B) Bu zaman caddelerde ve sokaklarda dolaşmak memnudur. Herkes duvar kıyısına ve bilhassa gölgeli olan tarafa çekilmeli ve tayyare gidinceye kadar kımıldamamalı bomba atıldığı

¹⁴⁶ Akyol, s.202.

¹⁴⁷ Karacan, s.251-257.

¹⁴⁸ ATASE Arşivi, K: 1673, G: 147, F: 147-3. Uçakların kuyruk ve kanatlarında yer alan şekiller için Ek 6'ya bakınız.

sesinden anlaşılınca daha ziyade emniyet olmak için duvar kıyısına boylu boyunca yere yatmalı çünkü kasabalara atılan bombalar patlayınca parçaları yüksekten gider. Bu veçhle yere yatılırsa zarar vermez fakat ayakta durulursa olabilir ki bir parçası tesadüf eder. Bir çukur içerisine girmek daha ziyade emniyeti mucibdir. C) Gece teknil lambalar söndürülmelidir. D) Tayyare geliyor diye öteye beriye kaçışmalar telaş ve heyecan daha muzırdır. Sükûneti ihlal edenler, polis ve inzibat memurları tarafından yakalanır ve tecziye edilir. H) Düşman tayyareleri kasabalara iki cins bomba atar. Biri binaları tahrip etmek için, diğeri de yangın çıkarmak içindir. Bomba düşen bir yerde yangın çıkarsa yanan yere katiyen su dökmemeli daha ziyade parlar. Hemen üzerine kum veya toprak dökmelidir.

3- Düşman tayyarelerinin avdeti yine kampana çalınarak ilan edilecektir. Bu defa kampanalar uzun çalınmayıp kısa kısa çalınacaktır. Düşman tayyareleri tekrar avdet ederse yeniden uzun imtidadlı kampana çalınacaktır.

4- Düşman tayyarelerini bizim tayyarelerle karıştırmamalıdır. Düşman tayyarelerinin altında toparlak işaret bizim tayyarelerimizin altında dört köşe kırmızı işaret vardır. 5- Bu talimat hilafında hareket edenler memurini mülkiye ve askeriye tarafından men edilecektir. Sükûnet asayişini ihlal edenler hakkında takibatı kanuniye yapılacaktır...¹⁴⁹

Şubat ayı sonunda Fevzi Paşa ve Refet Paşa arasında Trakya'daki fazla kuvvetlerin Anadolu'ya geçirilmesi konusunda görüşmeler devam ederken, 10 Mart tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf, Refet Paşa'ya beş maddelik bir teklif gönderiyordu:

...1- Eli silah tutan bütün Trakyalılar vatanlarını sonuna kadar müdafaa ve Anadolu'ya merbut kılmak için mücahedeye azimdirler.

2- Trakyada harp başlayacağı takdirde müdafaanın iyi olarak kuvvet ve şiddet ile icra edilebilmesini temin için aileler hakkında mevzii bazı tertibat-ı tahaffuzkarane alınmak üzere hükümetten mümkün olduğu kadar evvelinden halkın haberdar edilmesi

¹⁴⁹ ATASE Arşivi, K: 1673, G: 157, F: 157-4; K: 1671, G: 116, F: 116-2.

3- Mukaddema Trakya ve Paşaeli Cemiyeti'nin ayrıca bir şahsiyet-i maneviye olduğuna ve Trakya müdafaa teşkilatını vücuda getirdiğine göre bu cemiyetin mesuliyeti altında milli bir teşkilat yapmak münasip değil midir? Yalnız kağıt üzerinde değil ameli olarak buna imkan ve münasebet var ise muntazam ve kıta halinde teşkilinin derhal temin ve icrası

4- Tedarikat ve milli teşkilat yapıldığı takdirde Yunanlıların ani tecavüz ve taarruzlarını üzerimize celb etmek mahzuru var mıdır? Mudanya Mukavelenamesini ihlal eder mi?

5- Muharebe tahakkuku halinde İstanbul Rumlarının Trakya ahalisine karşı rehin tutulması ve münasip vasıta ile bu kararın hasm tarafa ihsası.¹⁵⁰

13 Mart tarihinde Refet Paşa aynı zamanda Trakya'daki askeri durumu da belirten şu cevabi telgrafi göndermiştir:

Düşman kuvvetlidir ve zaman dardır. Trakya yalnız başına ve nazar-ı dikkati celp etmeden az zamanda bir şey yapamaz. Bilhassa topçu ve makineli tüfenk teşkilatı pek haiz-i ehemmiyettir. Az çok ehemmiyetli ve müdafaa için tamm ve mevcutlu ve mükemmel beş fırka lazım şimdi oradaki kuvvetler kadro halinde iki fırka telakki olunabilir, eğer kuvvetli topçu ve makineli tüfengi ile bir fakat mevcudu zayıf daha üç fırka gönderilmiş olsa idi. Elbise ve eslihası da ayrıca temin olunmak şartıyla Trakya'daki efrad ile bunları tamm seferi mevcuda çıkarmak mümkün olurdu. Trakya'da yapılabilecek yalnız budur. Başka herhangi bir teşebbüs hem maksadı temin etmez hem de tehlikeli olur.¹⁵¹

Konferansın birinci döneminde yapılan askeri hazırlıkların gizlilik içerisinde yürütülmesi faaliyeti bu dönemde de sürdürüldü. 2 Nisan tarihinde Fevzi Paşa, İstanbul ve Anadolu basınında orduların terhis, mezuniyet, harekât ve kumandanların hareketlerine dair yazılacak en ufak bir yazının bile "esrar-ı askeriyyeyi" ifşa mahiyetinden

¹⁵⁰ ATBD, Belge No 41, s.302-303.

¹⁵¹ ATBD, Belge No 41-1, s.304-305.

bulduğundan bu gibi hareketlerin suç kabul edilerek gerekli işlemlerin yapılacağını tüm gazete idarehanelerine bildirilmesini emrediyordu.¹⁵²

8 Mart tarihinde İstanbul'daki Müttefik Yüksek komiserler aracılığıyla gönderilen Türkiye'nin karşı projesine cevap beklenirken 28 Mart tarihli telgrafla Fevzi Paşa; Yedinci Piyade ve Ondördüncü Süvari Fırkaları'nın Adana bölgesine gizliden nakli ve genel kuvvetlerin sayısının azaltılması amacıyla miktarı yirmi sekiz bin olan 1890,1891 ve 1892 doğumlu erlerin süresiz bir şekilde izinli sayılarak ordu mevcudunda azalma konusunda izin istiyordu. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 29 Mart tarihli cevabi telgrafında, bahsedilen değişikliklerin yapılmasını uygun buluyor fakat devamında *"...Bir iki gün içinde notamıza cevap verileceği, fakat alacağımız cevabın işleri uzatacak mahiyette bulunacağı tahmin edilecektir"*¹⁵³ diyerek ordunun harp gücünün korunmasına önem verilmesini belirtiyordu.

Konferansın ikinci dönem olarak devam etmesi kararı alındıktan sonra, sürecin uzaması nedeniyle Fevzi Paşa 13 Nisan tarihli telgrafında, orduyu uzun müddet seferber tutmak amacıyla müttefiklerin görüşmeleri uzatarak orduyu ve mali durumu zayıflatmak amacı taşıdıklarını belirtiyordu. Bu nedenle ordunun maliye için ağır bir yük haline getirilmemesi için yarı seferber hale getirmeye ve Garp Cephesi mevcudunun 150 bin nefer ve 50 bin hayvana indirmenin uygun olacağını belirtiyordu. Yazısının devamında yakında birkaç sınıf efradın daha terhis edileceği, topçu teşkilatının muhafaza ve ikmal için hafif cephane kollarının lağvı, orduda mevcut öküzlü ve merkebli vasıtaların tamamen elden çıkarılması, depo taburlarının ilgası ve efradının bölüklere dağıtılacağı belirtiliyordu. Fevzi Paşa bu emrin yalnızca ordu, kolordu ve fırka kumandanlarına bildirilmesini ve bu yapılacak işlerin B projesi olarak adlandırılmasını emrediyordu.¹⁵⁴ Böylelikle kesinti döneminde askeri açıdan mevcut durumun korunması kararının alınması ve TBMM'den görüşmelere yeniden katılım için heyete izin verilmesinden sonra askeri masrafların ağır yükü nedeniyle orduda bazı terhis işlemleri yapıldı.

Lozan'dan dönen İsmet Paşa ve heyeti görüşmeler hakkında bilgi vermek amacıyla Meclis'te yapılan gizli görüşmelere katıldı. Bu dönemde geceli gündüzlü yoğun bir çalışma dönemi yaşandı. Tartışmalı geçen bu görüşmelerin amacı, Vekiller Heyeti'nce

¹⁵² ATASE Arşivi, K: 1667, G: 66, F: 66-1.

¹⁵³ ATBD, Belge No 42, 42-1, s.306-309.

¹⁵⁴ ATBD, Belge No 43, 43-1, s.310-312.

tutulacak savaş ya da barış politikasını ve devletlerin barış projesinde yapılması gerekli son değişikliklerinin esaslarını kararlaştırmaktı. 24 Şubat'ta başlayan görüşmeler 6 Mart'ta sona erdi. Müttefiklerin verdikleri barış projesinin olduğu gibi kabul edilemeyeceği, Musul'un belli bir zaman diliminde çözüme kavuşturulması ve mali, iktisadi, idari konularda hayat ve istiklal haklarımızın temini şartıyla barış teşebbüsüne devam için vekiller heyetine izin verildi.¹⁵⁵

Bu güvenoyu sonrasında İsmet Paşa ve heyeti müttefik delegelerine kabul ettiğimiz ve etmediğimiz maddeleri açıklamak amacıyla çalışmalarına başladı. 8 Mart tarihinde 100 sayfa tutan karşı proje ve 15 sayfayı bulan cevabi notamız İstanbul'daki yüksek komiserler aracılığıyla Müttefik devletlere bildirildi. Müttefik devletler kendi aralarında görüştükten sonra 28 Mart tarihli bir nota ile cevap verdiler. İsmet Paşa müttefiklerin bu notasına 7 Nisan tarihli cevabi notasıyla cevap verdi ve 23 Nisan'da Lozan'da toplanmayı kabul ettiklerini bildirdi. İsmet Paşa ve heyeti, 18 Nisan'da yola çıkarak Lozan'a hareket etti.¹⁵⁶

Konferansın kesintiye uğradığı sırada İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi yapıldı ve Kongrede dünya kamuoyuna iki önemli mesaj verildi. Birincisi kapitülasyonların ve diğer imtiyazların kabul edilmeyeceği ikincisi ise Türkiye'nin kapitalist sistem içerisinde liberal ekonomi politikaları izleyeceğidir.¹⁵⁷ Böylelikle bu kongreyle hem Lozan Konferansı'na atıfta bulunulmuş hem de konferansın birinci döneminde boğazlar meselesinde müttefiklerin tezini destekleyerek batı blokunda yer alacağıın sinyallerini veren Türkiye, ekonomik sistem olarak da sosyalist blokta yer almayacağını belirtiyordu. Lozan'ın ikinci döneminde kapitülasyonlar ve iktisadi meseleler görüşüleceğinden bu tarz söylemler önemli idi.

23 Nisan'da başlayacak ikinci dönem Lozan Konferansı'na İngiltere Lord Curzon yerine Türkiye Büyükelçisi Horace Rumbold'u, Fransa Bompard'la Barere'nin yerine İstanbul Yüksek Komiseri Pelle'yi gönderiyordu. İtalya ise Marki Garroni'nin işini Montagna'ya devretmişti.¹⁵⁸ Bu delege değişiklikleri Müttefik devletlerin ikinci dönem görüşmelerini barışa ulaştırma isteklerinin göstergesiydi. Çünkü İngiltere'nin Lord Curzon'un,

¹⁵⁵ Karacan, s.257-258; İYRT, s.37. Mecliste yapılan görüşmeler için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 3. Cilt, 21 Şubat 1339, Ankara, 1985, s.1290-1301.

¹⁵⁶ Karacan, s.258-264.

¹⁵⁷ Akyol, s.209.

¹⁵⁸ Karacan, s.268; İYRT, s.42.

Fransa'nın Bompard ve Barere'nin uzlaşmaz tavırları yerine Türkiye'yi daha iyi tanıyan Rumbold'u, Pelle'yi seçmeleri bundan kaynaklanmaktaydı. Kesinti öncesi Montagna Formülü olarak adlandırılan görüşmeleri barışa ulaştırma arzusu güden Montagna'nın seçimi de yine bu sebepten kaynaklanmaktaydı.

3. BÖLÜM

İKİNCİ DÖNEM LOZAN GÖRÜŞMELERİ ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR (23 NİSAN 1923 – 24 TEMMUZ 1923)

3.1. 23 NİSAN – 25 MAYIS TARİHLERİ ARASINDA YÜRÜTÜLEN MÜZAKERELER ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR

İkinci dönem Lozan Konferansına katılmak için 21 Nisan'da Türkiye heyeti, bir gün sonra da İngiliz ve Fransız temsilciler Lozan şehrine geldiler. İkinci dönem Lozan Konferansı 23 Nisan Pazartesi günü birinci konferansın toplandığı aynı yerde Ouchy'de Şato Otelinde açıldı. İkinci dönem Lozan Konferansı birincinin devamı olduğu için tören yapılmadı, yalnız öğleden sonra baş delegeler aralarında toplanarak çalışma şeklini kararlaştırdılar. Bu konferansta da önceki konferansta olduğu gibi 3 komisyon kuruldu. Birinci komisyon siyasal hükümler ve toprak meseleleriyle İngiliz temsilcisi Sir Horace Rumbold başkanlığında, ikinci komisyon mali meseleler konusunda Fransız temsilcisi General Pelle başkanlığında, geriye kalan konulara ise üçüncü komisyon adı altında Montagna'nın başkanlığında toplandı. Konferansın ilk günü baş delegeler karşılıklı nezaketler ve barış nutukları içeren konuşmalar yaparak ikinci dönem Lozan Konferansı'nın açılışını gerçekleştirdiler.¹⁵⁹

24 Nisan günü birinci ve ikinci komiteler çalışmalarına başladılar. İkinci dönem görüşmelerinde usul birinci dönem maddeleştirilmiş konular üzerinden yapılıyordu. Ya maddeler kabul/ret ediliyordu ya da geneli hakkında ortak fikir sahibi olunduktan sonra detayların görüşülmesi için alt komisyonlara gönderiliyordu. İlk hafta toplantıda; Meriç hattı sınırı, Ankara Antlaşması'nın maddelere eklenmesi, Musul, Düyun-u Umumiye, Kıbrıs, Kapitülasyonlar, Osmanlı borçları, Meis ve Adakale adaları, Boğazlar ve ayrıcalıklar konuları görüşüldü.¹⁶⁰ İlk bir hafta boyunca komiteler çok yoğun çalıştı ve birçok konuyu karara bağladılar. Daha önce karar alınmış maddeler atlandı, geriye kalan konular üzerinde genel karar kılındıktan sonra detayların görüşülmesi için alt komisyonlara gönderildi. Görüşmelerin ilk bir haftası sonrasında birçok meselede ortak karar alınmış sadece Fransızlarla Osmanlı borçları, ayrıcalıklar ve şirketler gibi önemli

¹⁵⁹ Karacan, s.265-271.

¹⁶⁰ A.g.e., s.277-312.

konular sona bırakılmıştı. İlk bir hafta boyunca görüşülen konular, her iki tarafın ortak karar alabildiği ikinci derece konulardı. Bu yüzden ilk hafta pürüzsüz bir şekilde geçti.

Konferansın ilk bir haftası sorunsuz bir şekilde ilerlerken Türkiye konferansta Türk delegelerinin elini güçlendirmek için bir dizi faaliyetler yürüttü. Bu kapsamda Müttefiklere Türk ordusunun yeni bir harekât için hazır bulunduğuna mesajı verilmek istendi. Mustafa Kemal Paşa, Adana bölgesindeki kıtaatı teftiş etmek amacıyla Mayıs ayı başında Fevzi Paşa'yı bölgeye göndermeyi planladı. Adana bölgesinin seçilmesi rastgele yapılmış bir iş değildir. Birinci dönem görüşmelerin kesintiye uğramasında ve ikinci dönem görüşmelerinde en çok sorun yaşanılacak olan ülke Fransa'dır. Suriye topraklarını elinde bulunduran Fransa'ya Adana bölgesine yapılacak bir ordu teftişinin etkili olacağı düşünüldü. 1 Mayıs tarihinde Adana Mıntıka Müfettişliği'ne gönderilen telgrafta; Fevzi Paşa'nın kıtaatı teftiş etmek amacıyla 1/2 Mayıs gecesi trenle İzmir'den hareket edeceği bildirildi.¹⁶¹ Fevzi Paşa ve heyeti 3 Mayıs'ta Adana'ya gelerek bölgedeki fırkaların iaşe ve teçhizatlarını teftiş etmiş ve mevcut durumun iyi olduğunu Müdâfaa-yı Millîye Vekâleti'ni bildirerek 14 Mayıs'ta İzmir'e geri döndü.¹⁶²

Benzeri bir faaliyet Müdâfaa-yı Milliye Vekili Kâzım Paşa için Garp Cephesi'ni teftiş amacıyla verildi. 24 Mayıs tarihli İcra Vekilleri Riyaseti oturumunda Kâzım Paşa'nın Garp Cephesi'ni teftişe çıkacağından Müdâfaa-yı Millîye ve Erkân-ı Harbiyye Vekâletleri'nin Vekilliğine İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf'un deruhte edileceği kararı, TBMM Reisi Mustafa Kemal başkanlığında alınan kararla kabul edildi.¹⁶³ Yeni başlamış ve ilk haftası pürüzsüz bir şekilde ilerleyen konferansa rağmen, ordu üst kademesi tarafından yapılan bu teftişlerin asıl amacının müttefik devletler üzerinde propaganda faaliyeti yürütmek olduğu düşünülebilir.

1923 yılı Mayıs ayı başında konferansta mali komisyon toplandı. Osmanlı borçlarının Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını ilan ederek ayrılan devletler arasında paylaşılması kabul edilmişken şimdi sorun borçların faizinin altınla mı, İngiliz lirasıyla mı ödeneceğiydi. Müttefik devletlerin altınla ödeme konusunda ısrar ederek kambiyo farkından daha fazla gelir etme taleplerine karşılık İsmet Paşa, İngiliz lirasıyla ödenmesi fikrini savunuyor ve görüşmeler bu kısır döngü içerisinde ilerliyordu. Ayrıca

¹⁶¹ ATASE Arşivi, K: 1632, G: 28, F: 28-1; K: 1544, G: 80, F: 80-1.

¹⁶² ATASE Arşivi, K: 1634, G: 115, F: 115-1; K: 1544, G: 8, F: 8-6.

¹⁶³ ATASE Arşivi, K: 1551, G: 6, F: 6-1, 6-2.

müttefik devletler Türk heyetinin konferansın en başından beri İstanbul ve boğazların tahliyesi konusunun görüşülme isteğini kullanarak, faizleri altın olarak verin, bir anlaşma ile İstanbul'u hemen boşaltalım cevabını veriyorlardı.¹⁶⁴

3.2. 26 MAYIS GÜNÜ YAPILAN YUNAN TAMİRATI MÜZAKERESİ

26 Mayıs günü konferansta Yunanistan ile olan tamirat meselesi görüşülecekti ve bu konuda şimdiye kadar hiçbir uzlaşma sağlanamamıştı. 25 Mayıs günü Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'ya çektiği telgrafında; 26 Mayıs günü konferansta tamirat meselesinin görüşüleceğini, itilaf devletlerinin bu konuda Yunan görüşünü destekleyeceklerini ve Yunanlıların müspet cevap alamadıkları takdirde konferansı terk edeceklerinin İsmet Paşa'dan gelen son telgraftan anlaşıldığı belirterek şöyle devam etti:

...2- Yunanlıların son günlerdeki tahşidatı ve faaliyeti malumdur. Her ihtimala karşı mukabil tedabir almakta tehhür edilmemelidir. 3- Yunanlıların hareket-ı fiiliyeye der – akab başlamaları ihtimaline karşı zat-ı devletlerinize nerede mülaki olman muvafık olacaktır. Bunun da sürat-ı işarını rica ederim. 4-Yunanlıların malumumuz olan harekât ve faaliyetinin blöf olmasına karşı bazı faaliyetler göstermekliğimizi muvafık mütalaa etmekteyim. Mesela: Gerek İzmit ve gerek Çanakkale mıntıkasında bulunan fırkaların manevra mahiyetinde bazı faaliyetleri de maksadı temin edebilir efendim.¹⁶⁵

Aynı gün tarihli telgrafta Fevzi Paşa konferansın bugün kesilme ihtimali olduğu ve böyle bir durum karşısında nasıl hareket edileceğini başta Mustafa Kemal olmak üzere Müdâfaa-yı Millîye Vekâleti ve ordu kumandanlarına bildiriyordu:

a) Garp Cephesi; Boğazlara karşı bil fiil harekâta başlamak üzere hazırlanacak ve Yunanlıların harekât ve faaliyetinin blöf olmasına karşı şimdiden İzmit ve Çanakkale mıntıkasında manevra mahiyetinde faaliyet icra edecektir. Müzakerat inkıtaa uğradığı ve Müttefikinin Yunanlılarla teşrik-i

¹⁶⁴ Karacan, s.319-332.

¹⁶⁵ ATBD, Belge No 44, 44-1, s.313-314.

hareket ettikleri anlaşıldığı takdirde İzmir Limanındaki gemiler teslim davet edilecek ve teslim olunanlar tahrip ile beraber Limana başka gemilerin girmesine mümanaat olunacağından şimdiden buna göre ihzarat yapılacaktır.

b) Trakya ve İstanbul Kumandanlığı evvelce verilen talimat mucibince harekete hazır bulunacaktır.

c) Şark Cephesi; Van mıntıkasına celp edeceğini kıtaatın harekâtını tesri edecek ve Revandiz taarruzuna hazırlanacaktır. Cephenin diğer kıtaatı da toplu muharebeye hazır bulundurulmalıdır.

d) Elcezire Cephesi; kıtaatını buldukları mıntıkada daha toplu ve harekete hazır bulunduracaktır.

e)Adana Mıntıka Kumandanlığı; Fransızların Adana sahillerine vaki olacak ihraç harekâtına mani olmak üzere tertibat ittihaz edecek ve Sivas mıntıkasından cenuba hareket eden kıtaatın mıntıkaya tesri-i muvasalatını temin edecektir.

f) Yedinci Piyade Fırkası; İskenderun sahilinden Dört Yol istikametine vaki olacak bir Fransız taarruzunu mümkün mertebe uzaktan karşılayacak surette ittihaz-ı tedbir edecek ve bir alayını şimendüferle istenilen istikamete sevk edebilecek surette ihtiyatta bulunduracaktır.

g) Ondördüncü Süvari Fırkası; bulunduğu mıntıkada harekete hazır olacaktır.

h) Onuncu Fırka; Adana mıntıkasına gönderildiği kıtaatın tesri-i iltihakını temin edecektir...¹⁶⁶

Yunanistan'la görüşülecek tamirat meselesinin görüşmeleri kesintiye uğratma ihtimali karşısında ordu komutanları da emrindeki birliklere talimatlarını bildirdi. Refet Paşa, emrindeki kuvvetlere Yunanlılar ve Müttefik Devletler'den bir harekât gelmediği müddetçe "harekât-ı hasmaneye" geçilmeyeceği ve orduların ilk olarak bölgelerindeki asayiş sağlamaları gerektiğini emrini vererek, istenmeyen bir durumun ortaya çıkmasını önlemeye çalıştı.¹⁶⁷

¹⁶⁶ ATBD, Belge 44-2,44-3,44-4, s.315-319; Ilgar, s.44.

¹⁶⁷ ATBD, Belge 44-5, s.320-321.

Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa ise 27 Mayıs tarihli ve çok gizli kodlu yazıda emrindeki birliklere; konferansın aldığı son şekle göre kesilme ihtimali bulunduğundan ordunun hazır bulundurulmasını, izin verilmiş fakat henüz hareket etmemiş subayların hareketlerinin ertelenmesini ve ayın 30 veya 31 inde Üçüncü Kolordu Kıtaaatı'na manevra yaptırılacağı ve bu manevraya Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'nın da katılacağını bildiriliyordu.¹⁶⁸

Konferansa göre bu hazırlıklar ve ihtiyati tedbirler alınırken Yunanistan'da Meriç nehrinin batısına çekilen ordusunda yığınak yapmaktaydı. İngiliz yıllık raporunda bu ordu hakkında şu notlar yazılmıştı:

...Mayıs ayı sonunda Albay Plastiras ve Gonatos'un yönetimi altındaki Yunan ordusu sayıca artmış, teçhizat anlamında güçlenmiş ve Batı Trakya ile Meriç nehrinin sağ yakasında konuşlanmış son derece caydırıcı bir kuvvet haline gelmişti..." deniliyor ve raporun devamında bölgedeki Türk ordusu hakkında "...Türkler ise, Mudanya Ateşkesi'ne aykırı olarak Doğu Trakya'da belli sayıda bir ordu toplamışlar ve o bölgeye silah göndermişlerdi. Fakat sayıca Yunan ordusuyla baş edecek güçte değillerdi ve Türk yetkililer bu gerçeğin farkındaydılar.¹⁶⁹

26 Mayıs günü gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Yunanistan Anadolu'da yaptığı tahribatı kabul etti. Fakat mali durumu göz önüne alınarak herhangi bir ödemeden muaf tutuldu. Ödeme muafiyetine karşılık olarak Karaağaç bölgesi Türkiye'ye verildi. Ayrıca Yunanistan Türk topraklarını işgal etmesi sonucu Müttefik sermayesiyle kurulmuş olan şirketlerin uğradığı zararın kendisine fatura edilmesini kabul etti.¹⁷⁰ 27 Mayıs günü Mustafa Kemal Paşa, Yunan harekâtı ihtimalinin ertelendiğini bildirerek olağanüstü durumun şimdilik ortadan kalktığını ve bazı meselelerde kendisiyle görüşmek üzere Fevzi Paşa'yı Ankara'ya davet ediyordu.¹⁷¹ Fevzi Paşa cevabi telgrafında, 28 Mayıs günü Eskişehir'den yola çıkarak Ankara'ya hareket edeceğini bildiriyordu.¹⁷² Böylelikle Mayıs ayının son günlerinde Yunanistan ile tamirat meselesinin çözümlenmesiyle konferansta Türkiye ve Yunanistan arasındaki büyük bir sorun halledilmişti. Lozan'daki bu gelişme

¹⁶⁸ ATASE Arşivi, K: 1666, G: 2, F: 2-1.

¹⁶⁹ İYRT, s.42.

¹⁷⁰ A.g.e., s.43-44.

¹⁷¹ ATBD, Belge No 44-6, s.322.

¹⁷² ATBD, Belge 44-7, s.323; ATASE Arşivi, K: 1544, G: 8, F: 8-7, 8-9.

Trakya'da Yunanistan sınırında bulunan Türk ordusunu doğrudan etkiledi. İlerde görüleceği üzere Yunanistan ile savaş ihtimalinin ortadan kalkmasıyla Trakya bölgesinde bulunan kuvvetlerin Boğazların Anadolu yakasına geçirilme işlemlerine başlandı.

3.3. HAZİRAN VE TEMMUZ AYLARINDA YÜRÜTÜLEN MÜZAKERELER ve YAPILAN ASKERİ HAZIRLIKLAR

Haziran ayına gelindiğinde konferansta İngiltere, İtalya ve Yunanistan ile birincil hatta ikincil derecedeki konularda anlaşmaya varılmıştı. Konferansın Haziran ve Temmuz ayı görüşmelerinde İstanbul ve Boğazların tahliyesi ve Fransa ile senetler, ayrıcalıklar konuları görüşülecekti. Müttefikler ve özellikle Fransa, İstanbul ve Boğazların tahliyesi konusunu ellerinde koz olarak tutarak diğer konuların kendi istekleri doğrultusunda çözümlenmesine çalışıyorlardı.¹⁷³

Yunanistan ile Mayıs ayı sonunda tüm sorunların çözümlenmesi sonrasında Başkumandanlık ve Erkân-ı Harbiyye Riyâseti, Trakya bölgesinde savaş ihtimalinin kalmadığı düşüncesiyle bölgedeki ihtiyaç fazlası kuvvetleri, işgal altındaki İstanbul ve Boğazlar bölgesine askeri harekât hazırlığı yürüten Garp Cephesi emrine vermeyi kararlaştırdı. Benzer şekilde Yunan ordusu da şimdiye kadar Meriç sınırına yaptığı orduların sevkinden vazgeçerek Trakya bölgesindeki seferberliğini kaldırdı.¹⁷⁴ 1 Haziran ve 6 Haziran tarihli telgraflarda Fevzi Paşa, Refet Paşa'ya Trakya'da her biri üçer taburlu iki müfettişlik ile iki süvari alayı haricindeki kuvvetlerin Anadolu'ya Garp Cephesi emrine çok gizli bir şekilde nakledilmesini emrediyordu.¹⁷⁵ 8 Haziran tarihinde Trakya'daki orduların Kurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Paşa fevkalade mahremdir notlu cevabi telgrafında Trakya'da kalacak birlik mevcudunu ve Anadolu'ya gönderilecek birlik ve cephe hakkında detaylı raporunu gönderiyordu.¹⁷⁶

12 Haziran tarihinde Abdurrahman Nafiz Paşa Müdâfaa-yı Millîye'ye göndermiş olduğu telgrafında Silivri'den Bandırma'ya ihraç edilmek üzere birliğin ve cephanesinin hazır olduğu, derhal Silivri'ye vapur gönderilmesini ve şimdiye kadar Trakya'daki topların mevcudiyeti çok gizli tutulduğundan hükümeti zor duruma sokmamak için bu topların

¹⁷³ Karacan, s. 430-463.

¹⁷⁴ ATASE Arşivi, K: 570, G: 46, F: 46-1.

¹⁷⁵ ATASE Arşivi, K: 1617, G: 31, F: 31-1.

¹⁷⁶ ATBD, Belge 45-2,45-3,45-4, s.328-331.

hemen Anadolu'ya nakledilmesini istiyordu.¹⁷⁷ 13 Haziran tarihinde İstanbul Kumandanı Selahaddin Adil Paşa, Silivri'den Anadolu'ya asker nakli için vapur tahsis edildiğini, vapurun 15 Haziran akşamı Silivri'de bulunacağını, bir hafta zarfında iki veya üç seferle her iki iskeleden nakliyatı sona erdireceği, elde başka vapur olmaması ve gizliliğin muhafazası için başka vapur tahsis edilemediğini Müdâfaa-yı Millîye'ye bildiriyordu.¹⁷⁸ 18 Haziran tarihinde Müdâfaa-yı Millîye'den gönderilen telgrafta; 17 Haziran günü Silivri'den 16 zabıt, 480 nefer, 327 hayvan, 14 cebel, 4 sahra ve bunlara ait 1585 mermi ile 33 piyade tüfengi ve 3200 cephanesiyle hareket eden vapurun; bir İngiliz torpidosu tarafından tevkif edildiği, geminin iki zabıt tarafından arandıktan sonra kendilerini takip etmeleri istendiği ve vapurun Haydarpaşa'ya getirildiği belirtiliyordu. Yapılan müzakerelerde gemideki topların Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olması nedeniyle bunlara İngilizler tarafında el konuldu.¹⁷⁹ Daha sonra ilerleyen günlerde bu nakliyata Ümit Vapuru tahsis edilerek devam edildi.¹⁸⁰

Fransız temsilcisi General Pelle Mayıs ayında İsmet Paşa'ya iki üç aydan beri Suriye sınırında yığınak yapıldığını ve Fransız hükümetinin bundan rahatsız olduğunu belirtmiş, İsmet Paşa ise Suriye sınırındaki hareketliliğin her zaman yapılan kıtaların yer değiştirme hareketi olduğunu belirtmişti.¹⁸¹ Konferans'ta çözümlenemeyen konuların başını Fransa çektiğinden, Fransız askerinin bulunduğu Suriye sınırı çok önemliydi. 13 Haziran tarihinde Fevzi Paşa Müdâfaa-yı Millîye'ye çektiği çok mahremdir notlu telgrafında Suriye sınırında yapılması gereken hususları şöyle belirtti:

Fransızlar Suriye mıntikasındaki kıtaatının kısmi küllisi kısmen Halep civarında olmak üzere hududumuza yaklaştırmıştır. Lozan müzakeratı inkıtaı uğradığı takdirde Fransızların bu mıntıkada harekâtı harbiyyeye kıyam etmeleri muhtemeldir. Buna mukabil bizde hududa civar mıntıkada bir anda birçok sınıfları silah altına almağa ve belki de bu cepheye nakliyatı askeriyye icrasına mecbur kalacağız. Halen Adana mıntikasında bulunan kıtaaat mevcutları seferi mevcuttan düşkün bir vaziyete geçmiştir. Mahalli seferberlik ilan edildiği taktirde evvel emirde bu kıtaatın mevcutlarının hududumuza iblağı icap edecektir. Ve şimdiden fırkaların bilhassa makineli

¹⁷⁷ ATASE Arşivi, K: 1617, G: 31, F: 31-4.

¹⁷⁸ ATASE Arşivi, K: 1617, G: 31, F: 31-13.

¹⁷⁹ ATASE Arşivi, K: 1617, G: 31, F: 31-17; İYRT, s.45.

¹⁸⁰ ATASE Arşivi, K: 1617, G: 31, F: 31-35.

¹⁸¹ Karacan, s.317-318.

tüfenlerinin süratle ikmalı ve seferberlik vukuunda fırkalara lüzumu olacak eslihanın icap eden mahallerde idharı lazım gelmektedir. Gerek bu makineli tüfenklerle eslihanın ikmalı ve gerek bu mıntıka için takip edecek sair ikmal hususatının süratle ifası için icap edenlere mahremane tebliğ buyurulmasını rica ederim.”¹⁸²

Yine Suriye hududu konusunda İsmet Paşa, 23 Haziran tarihinde gazetecilere şu açıklamayı yapıyordu:

Son günlerde yine Suriye hududunda tahşidatta bulunduğumuza dair bir takım şayialar çıkarmaya başladılar. Bu şayiaların katiyyen aslı yoktur. Bütün bu rivayetler fikirleri mali bir meseleye geçirmek ve oraya çevirmek maksadından ileri gelmektedir. Değil Suriye hududunda tahşidat yapmak, biz bilakis birkaç sınıfı da terhis etmiş bulunuyoruz. Eğer hakikaten bir tahşidat varsa, bunu Suriye hududunun öteki tarafında aramak lazımdır. Çünkü Fransızlar İskenderun’la Halep arasında pek faal askeri hareketlerde bulunuyorlar. Gelen raporlar bu hususta tereddüte mahal bırakmayacak derecede tafsilat ve malumat vermektedir.¹⁸³

Bu sırada konferansta geçen çetin müzakereler karşısında Refet Paşa, 21 Haziran tarihinde Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiye Riyâseti’ne Lozan’daki durumun önemli bir aşamaya geldiğinden, müttefiklerin “harekat-ı hasmane” davranışları karşısında nasıl hareket edileceğini soruyordu.¹⁸⁴ 22 Haziran tarihinde Fevzi Paşa, Refet Paşaya 3 maddelik cevabi telgrafında:

1- Düvel-i Mütelif ve Yunanistan ile harekat-ı hasmaneye ibtidar halinde Trakya’daki kıtaatla İstanbul Kumandanlığının şehir haricinde istihdam edeceği kıtaat ve Birinci Ordunun Boğazın garbında bulunan kıtaatı evvelce takarrür eden şekilde icra-yı hareket ile İstanbul Boğazının garp sahiline hâkim olacaklar ve Birinci Ordu ile irtibat tesis edeceklerdir.

¹⁸² ATASE Arşivi, K: 1632, G: 44, F:44-1.

¹⁸³ İlhan Turan, **İsmet İnönü, Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2003 s.133, aktaran Özlü, s.232.

¹⁸⁴ ATBD, Belge No 46,46-1:2, s.332-335.

2- İstanbul Kumandanlığının şehir dâhilinde terk edeceği kıtaatı buldukları mıntıkada asayişini temin ve bir tecavüze karşı karakollarını müdafaa edecekler Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ise sekene-i İslamiye gerek Rumlar ve gerekse Düvel-i Mütelife kıtaatı tarafından umumi bir tecavüze maruz kalmadıkça bu harekete iştirak etmeyecek aksi halde evvelce aldıkları talimat dairesinde ifa-yı vazife eyleyeceklerdir. Mamafih her iki halde de bu teşkilatın Düvel-i Mütelife tayyare hangarlarını tahrip vazifesi bakidir.

3- Birinci maddedeki harekâta ibtidar zamanı Erkan-ı Harbiye-i Umumiyyeden bildirilecektir. Ancak muhaberenin inkıtı dolayısıyla emir verilemediği takdirde gerek Düvel-i Mütelifenin ve gerekse Yunan kıtaatının bilfiil hasmane harekâta teşebbüsü muhasamatın mebde-i add edilerek tevdi olunan vezaifin ifasına ibtidar olunacaktır...¹⁸⁵

Görülebileceği üzere Fevzi Paşa işgal ordularının düşmanca hareketleri karşısında önceden bildirilen harp planları dahilinde karşılık verileceğini bildirdi. Daha önceki yazışmalarda da dikkat edildiği gibi savaşı Türkiye'nin başlattığı algısının önüne geçmek için ilk hareketin onlardan gelmesi sonrasında harekete geçileceği noktası yeniden vurgulandı.

23 Haziran'da müttefik baş delegeleri ve İsmet Paşa bir araya geldi. Bu toplantıda senetler, ayrıcalıklar ve tahliye konuları haricindeki konulara son şekil verildi ve bu konularda tamamen anlaşıldı. Geriye kalan üç konuda ise Fransa'nın başını çektiği müttefik grup ve Türkiye fikirlerinde bir değişikliğe gitmediğinden bir çözüme kavuşturulamadı.¹⁸⁶

2 Temmuz günü İsmet Paşa, müttefik delegelerine birer nota vererek, görüşmelerin hızlandırılmasını ve geriye kalan konuların bir an önce çözüme kavuşturulmasını istedi. 3 Temmuz'da baş delegeler bir araya geldi. İkincil derece öneme sahip konular görüşüldü. Fransa, hükümetinden talimat gelmediğini söyleyerek geriye kalan 3 önemli konu için bir görüşme yapılamayacağını bildirdi.¹⁸⁷ 8 Temmuz akşamı senetler ve tahliye konularında anlaşıldığı halde birkaç gün sonra yine tahliye ve ayrıcalıklara ait

¹⁸⁵ ATBD, Belge No 46-3,46-4, s.336-338.

¹⁸⁶ Karacan, s.464-480.

¹⁸⁷ A.g.e., s.481-492.

bazı ayrıntılar yüzünden konferans yeni bir kriz dönemine girmeye başladı. Müttefikler bu sefer de üç yabancı şirkete bir tercih hakkı verilmesi meselesini ortaya çıkardı ve boğazlar sözleşmesi uygulanana kadar, Türk sularında üç devlet adına ikişer kruvazör bırakma talebinde bulundular. 11 Temmuz akşamı yapılan özel toplantıda bu konular çözümlenmeye çalışılmış fakat hiçbir sonuç elde edilememişti.¹⁸⁸

Konferansın imtiyazlar meselesi dolayısıyla çıkmaza girdiğini acil notuyla Ankara'ya bildiren 12 Temmuz tarihli İsmet Paşa'nın telgrafı sonrasında¹⁸⁹, Fevzi Paşa, aynı gün sınır bölgelerindeki tüm ordulara şu emri yayınladı:

İsmet Paşa Hazretlerinden alınan 12 Temmuz 1923 tarihli malumata nazaran Müttefiklerin Lozan Konferansı'ndan imtiyazlarla ilgili meselelerde kabulü mümkün olmayan teklifler ileri sürdükleri ve İstanbul'un tahliyesinde müşkilat göstermekte olduğu bildirilmektedir. Konferansın iş bu ciddi vaziyet karşısında kesilmesi muhtemeldir. Her ihtimale nazaran askeri birliklerin teyakkuz halinde bulunması lüzumunun hemen emir ve teminini rica ederim.¹⁹⁰

Böylece konferansta imtiyazlar meselesi nedeniyle yeni bir kriz dönemine girilmesiyle, ordunun teyakkuz halde bulundurulması emri yinelenmiştir.

15 Temmuz tarihinde Fevzi Paşa İcra Vekilleri Riyâseti'ne, İngilizlerin muhtemel taarruzuna karşı Şemdinan'ı savunmak ve Revandız'ı geri almak gerektiğinden Van'daki müfrezenin takviyesine İcra Vekilleri'nin 19 Haziran tarihli toplantısında karar verildiğini ve Başkumandanlığın 20/21 Haziran tarihli şifresinde emredildiğini bildirdiyordu. Bu kapsamda Şark Cephesi Kumandanlığı; gereken para, iaşe, nakliyat ihtiyaçlarını ve aşiretlere ne tür davranış sergilenmesi konusunda cevap gönderiyordu.¹⁹¹ 17 Temmuz tarihinde Rauf Bey, Fevzi Paşa'ya İsmet Paşa'dan 16 Temmuz tarihli aldığı telgrafta, sulhün iki üç güne kadar imzalanacağı bildirildiğinden hazırlığı yapılan harekâtın tehirinin heyet-i vekilce kararlaştırıldığını bildirdiyordu.¹⁹²

¹⁸⁸ A.g.e., s.499-501.

¹⁸⁹ Akyol, s.282-283.

¹⁹⁰ ATASE Arşivi, K: 1803, G: 3, F: 33-1; K: 1674, G: 26, F: 26-3; Akyol, s.282.

¹⁹¹ CDAB, 30-10-0-0 / 54-357-9-2, F.2 ve 3.

¹⁹² CDAB, 30-10-0-0 / 54-357-9-2, F.4.

11 Temmuz akşamı olumlu bir gelişme göstermeden biten görüşmeden sonra 15 ve 16 Temmuz günlerinde baş delegeler yeniden bir araya geldi ve karşılıklı notalar verildi. Bu toplantılar sonucunda konular ayrıntılarıyla birlikte çözümlenip son meseleler de tasfiye edildi. Lozan Konferansı'nın son toplantısı 17 Temmuz Salı günü yapıldı. Burada birinci, ikinci ve üçüncü komiteler son kez toplandı ve tüm meselelerde anlaşmaya varıldığı teyit edildi ve 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Antlaşması imzalandı.¹⁹³

Lozan'da 17 Temmuz günkü oturumla antlaşma sağlanmasından dolayı orduda yapılan askeri hazırlıklara son verildi. 19 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'ya gönderdiği telgrafında İzmir'de bulunan Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye ve Garp Cephesi Karargâhları'nın Ankara'ya nakli için gereken hazırlıkların yapılmasını ve yapılacak askeri işlerin Ankara'dan yürütülmesi için Fevzi Paşa'nın Ankara'da bulunmasını emrediyordu.¹⁹⁴ 21 Temmuz tarihli Fevzi Paşa cevabi telgrafında, 24 Temmuz tarihinde antlaşmanın imzalanmasından sonra her iki karargâhla Ankara'ya hareket edeceğini ve ordunun masrafını azaltmak için 1898 doğumluların terhisi için müsaade istiyordu.¹⁹⁵ 22 Temmuz tarihinde Fevzi Paşa, yayınlamış olduğu karargâh emrinde 26/27 Temmuz gecesi trenle İzmir'den Ankara'ya hareket edecek ilk kafilenin programını açıklıyor, devamında ordunun barış kadrosuna geçirilmesi amacıyla lağvedilecek birlikler ve teşkilatta yapılacak işleri açıklıyordu.¹⁹⁶ Ayrıca Türkiye'nin Musul meselesi dolayısıyla Irak sınırının Lozan Antlaşması'nda çözüme kavuşturulamaması nedeniyle bu bölgedeki orduların muhafazasına karar verildi. Fevzi Paşa, 3 Ağustos tarihinde Müdâfaa-yı Millîye, Başkumandanlık, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Paşa ve Elcezire Kumandanlığı'na göndermiş olduğu telgrafında, barış imza edilmiş olduğundan Revandız'a düşünülen taarruzdan şimdilik vazgeçildiğini, bölgede bulunan kıtaatın cephaneye, esliha ve teçhizat noksanlarının ikmal ve talim terbiyenin artırılmasını belirtiyordu.¹⁹⁷

¹⁹³ Karacan, s.500-503.

¹⁹⁴ **ATBD**, Belge No 47, 47-1, s.339-341.

¹⁹⁵ **ATBD**, Belge 47-2, s.342-343. ATASE Arşivi, K: 1550, G: 76, F.76-1. K: 164, G: 59, F: 59-1.

¹⁹⁶ **ATBD**, Belge 47-3, 47-4, 47-5, s.344-348. Lağvedilen birlikler ve yapılan teşkilat değişikliği için bkz. Belge No 48, 48-1, 48-2, s.349-354.

¹⁹⁷ CDAB, 30-10-0-0 / 54-357-9-1.

SONUÇ

Alman stratejist C. von Clausewitz harbi; düşmana irademizi kabule zorlamak için kuvvet kullanma eylemi olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁸ Buna göre kuvvet, düşmana irademizi kabul ettirme amacının aracıdır. Clausewitz, bu amaca ulaşmak için 3 ana ögenin altını çizmektedir:

Silahlı kuvvet kesinlikle imha edilmelidir, yani artık harbe devam edemeyecek duruma sokulmalıdır... Ülke zapt edilmelidir; çünkü ülkeden yeni bir silahlı kuvvet teşkil edilebilir. Fakat bu iki şey tamamen yapılsa bile düşmanın iradesi de kırılmadıkça, yani düşman hükümeti ve müttefikleri, barış antlaşması imzalamaya ya da halk boyun eğmeye razı edilmedikçe harp, yani düşmanca gerginlik (muhasamat) ve düşman kuvvetinin etkisi sona ermiş kabul edilemez.¹⁹⁹

Clausewitz'in bu açıklamaları, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti üzerinde uyguladıkları işgal politikasının teorik temelini oluşturmaktadır. Mondros Mütarekesi'yle İtilaf Devletleri Osmanlı ordularını dağıtmış ve cephanesini kendi idaresine almak istemiştir. Aynı zamanda mütarekenin 7. maddesine dayandırılarak ülkede işgallere başlamıştır. Fakat Clausewitz'in de belirttiği gibi tüm bunlar yapılsa dahi halk iradesi kırılmadıkça amacın başarıya ulaşması mümkün değildir. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasında halk iradesinin İtilaf güçlerine üstün gelmesi yatmaktadır.

İtilaf devletlerinin Anadolu'daki işgal ve diğer eylemlerini kabul etmeyen Türk halkı, bu hareketlere karşı yerel direniş cemiyetleri kurarak bunlara karşı koymayı amaçlamıştır. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ve sonrasında yapılan kongrelerle Milli Mücadele tek bir elde toplanmış, yapılan savaşlarla Kurtuluş Savaşı'nın cihet-i askeriyesi tamamlanmıştır.

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Görüşmeleri, konferansta anlaşma sağlanamadığından 4 Şubat 1923 günü kesintiye uğramıştır. Daha sonra 23 Nisan günü

¹⁹⁸ C.V. Calusewitz, **Harp Üzerine**, (Çev. E.Tuğg. Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s.21.

¹⁹⁹ **A.g.e.**, s.36.

ikinci dönem görüşmeleri başlayarak, 24 Temmuz 1923 günü antlaşma metninin imzalanmasıyla Konferans tamamlanmıştır. Konferans, ilk devresi 74 gün ve ikinci devresi 92 gün ile toplamda 166 gün sürmüştür. Görüşmeler süresince yalnız Birinci Dünya Savaşını sonlandırmaya yönelik konular görüşülmemiş aynı zamanda hatta ilk planda olarak Batılı devletlerle Osmanlı Devleti arasında asırlardır devam eden ilişkilerin ele alındığı bir görüşmeler dönemi olmuştur. Batılı devletlerin Osmanlı topraklarını parçalamaya ve egemenliğini sınırlamaya yönelik kararlılığına karşın Türk heyeti konferans esnasında toprak bütünlüğü tam ve egemenlik hakları bağımsız bir antlaşmayı savunmuşlardır. Bu iki zıt durum konferansın ilerlemesine engel oluşturmuştur.

Türkiye, Lozan görüşmeleri sürecinde diplomasi ve savaş hazırlığını birlikte yürüttü. Zaten henüz konferans başlamadan Musul bölgesinde görevli bir müfreze bölgeye yönelik askeri faaliyetlerini icra etmekteydi. Mudanya Mütarekesi'yle savaş durumuna son verilerek Türk ordusunun ilerleyişi durmuş olsa da konferans sürecinde ordu etkinliğini korumaya devam etti. Bu süreçte ordunun etkinliğini korumaya yönelik faaliyetler yürütülürken diğer taraftan kesinti halinde bir savaş durumunda uygulanmak amacıyla detaylı harp planları yapıldı. İstanbul'da denetimi elde tutmak için İstanbul Kumandanlığı'nın kurulması, olası bir savaş halinde İstanbul'a yakın yerlerde iaşe maddelerinin toplanması, İzmir ve İzmit limanlarının torpillenmesi, hava ihbar karakollarının kurulması, İtilaf orduları hakkında istihbarat faaliyetinin yürütülmesi, savaş halinde halkın nakliye araçlarının kullanımı için Meclis'ten onay alınması, bu süreçte yapılan faaliyetlerin birkaçıdır.

Türkiye Lozan sürecinde yaptığı askeri hazırlıklarla bazı amaçlar gütmekteydi. Birincisi, yazışmalarda da en çok belirtilen, konferansın kesintiye uğraması halinde işgal altında bulunan bölgelerin askeri harekâtla geri alınmasıydı. Alınan askeri tedbirler, yapılan planlar doğrudan bu amaca yönelik faaliyetlerdir.

İkinci sebep olarak yapılan askeri faaliyetlerin İtilaf Devletleri üzerinde propaganda faaliyeti yürütmek amacıyla yapıldığı görülmektedir. Fevzi Paşa, konferans devam ederken Aralık ayında İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne "...*üç sınıfı yeniden tahtı silaha celb etmek üzere* olduğumuza dair neşriyat ve propagandaya devam olunmalıdır..." telgrafını çekerek bu durumu örneklendirmektedir.

Bazen Lozan'dan gelen telgraflarda orduya atıfta bulunarak kesinti halinde savaşın muhtemel çözümler arasında olacağı bildirildi. Benzer şekilde hem Ankara'dan gönderilen telgraflarda hem de Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan İsmet Paşa'ya yazmış olduğu telgraflarda orduya atıfta bulunuldu. Bunun mevcut durumun bildirilmesi yanında İtilaf devletleri üzerinde propaganda faaliyeti olduğu söylenebilir. Bu dönemde hem Türk hem de İngiliz yetkililer Lozan – Ankara arasında yaşanan haberleşmenin istihbarat zafiyeti içerisinde yürütüldüğünü doğrulamaktadır. Yazışmaların İtilaf Devletleri'nin denetimi altında yapıldığının bilen Türk heyeti yazışmalarında görüşmelerin kesintiye uğraması halinde ordunun ileri harekâtına devam edeceği mesajını vererek İtilaf yetkilileri üzerinde etki etmeyi amaçladı.

Üçüncü olarak, yapılan askeri hazırlıklarla savaş taraftarı olan kesimin muhalefeti bastırılmak istendi. Konferansta İtilaf temsilcilerinin Mîsâk-ı Millî'ye aykırı taleplerde bulunması ve bunun konferansta müzakere edilmesi bundan hoşnut olmayan bir kesimin oluşmasına sebep oldu. Büyük Taarruz'la başarıya ulaştırmış bir ordunun Mudanya Mütarekesi'yle durdurulmuş olması ve bir de konferansta Türk heyetinin Mîsâk-ı Millî'den taviz veren müzakereler yürütmesi hem ordu ve hem de Meclis'te bir muhalefet hareketi oluşturmuştu. Bu nedenle yapılan tüm bu hazırlıkların Ankara Hükümeti'nin Meclis'te elini güçlendirdiği söylenebilir. Aynı şekilde ordu içerisinde ki bu teyakkuz hali, orduda bulunan muhalif kanadın ılımlaşmasını sağladı.

Tüm bu hazırlıklar yapılırken ve görüşmeler kesintiye uğradıktan sonra neden yeni bir savaş yapılmadı sorusu akla gelmektedir. Görüşmeler sürecinde savaşa en yakın olunan dönem kesinti döneminde İzmir limanında yaşanan hadisedir. Türkiye İzmir limanını 1000 tondan fazla gemilere kapadığını bildirmesine rağmen, İngiltere'nin bu karara aykırı teşebbüsü karşısında geri adım attı. Böyle bir adım atılmasında İsmet Paşa'nın Lozan dönüş yolculuğunda 10 Şubat 1923 günü Bükreş'ten Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Rauf Bey'e çekmiş olduğu telgrafların etkili olduğu söylenebilir. İsmet Paşa göndermiş olduğu telgraflarında Lozan'da geçen görüşmelerden umutlu olduğunu belirterek sorunların bir kısmının çözümlendiğini ve geri kalanının da çözümleneceğini belirtmiştir. Hem bu durum hem de savaş sorumluluğunun üzerine alınmaması isteğiyle ilk hareketin Türkiye'den yapılmış olmasının önüne geçilmek istendi. Sonraki dönemlerde de hem Fevzi Paşa hem de diğer ordu komutanları, harp durumu yaratacak hareketlerden uzak durulmasını emrettiler. Fakat 17 Temmuz'da antlaşma üzerinde son karar alınıncaya dek ordunun askeri gücü korunmaya çalışıldı. Hatta

Fevzi Paşa'ya 17 Temmuz'da görüşmelerin tamamlandığını, ordu karargâhının Ankara'ya taşınması talep edildiğinde antlaşmanın imzalanmasından sonra bu işleme başlayacağını bildirdi ve 24 Temmuz'dan sonra barış kadrosuna geçiş ve Ankara'ya taşınma işlemlerine başlandı. Böylece antlaşma metni imzalanana dek ordudaki teyakkuz hali korundu.

Hem İtilaf Devletleri'nin hem de Türkiye'nin dünya savaşı sonrasında yeni bir savaş sorumlusu olmak istememeleri o günün koşullarına uygun bir düşüncedir. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmalarına rağmen ülkelerinde ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak istikrarlı bir dönemde olmamaları bu sürecin yeni bir savaşla sonuçlanmasının önüne geçtiği söylenebilir. İtilaf Devletleri'nin egemenliği altındaki Müslüman sömürge devletlerinde başlayan ayrılıkçı hareketlerin Anadolu'da başlayacak yeni bir savaşla artacağı düşüncesi de bu sürece etkisi olduğu söylenebilir.

Türkiye Lozan görüşmelerinde milli hedeflerini elde etmek amacıyla bir yandan diplomasi yolunu kullanırken, diğer yandan askeri güç unsurunun etkinliğini korumuştur. Bu süreçte her ne kadar ayrıntılı harp planları yapılsa da görüşmelerin kesintiye uğramasıyla savaş sorumlusu olmamak için ilk adımı kendisi atmamıştır. Bu süreçte askeri gücünü koruyarak hem olası savaş ihtimaline karşı hazırlık yapılmış, hem de askeri gücün caydırıcılığından faydalanmak istemiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

CDAB, 30-10-0-0 / 54-357-9-1.

CDAB, 30-10-0-0 / 218-472-22.

CDAB, 30-10-0-0 / 218-472-26.

CDAB, 30-18-1-1 / 6-44-7.

CDAB, 30-10-0-0 / 218-472-30.

CDAB, 30-10-0-0 / 54-357-9-2, F.2 ve 3.

CDAB, 30-10-0-0 / 54-357-9-2, F.4.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi

ATASE Arşivi, K:1545, G:73, F: 73-1.

ATASE Arşivi, K: 1545, G: 75, F: 75-1.

ATASE Arşivi K:1588, G: 135, F: 135-1.

ATASE Arşivi, K:1590, G:66, F:66-13.

ATASE Arşivi, K:1597, G:46, F:46-1.

ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-1.

ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-12.

ATASE Arşivi, K: 1537, G: 145, F:145-1.

ATASE Arşivi, K: 1537, G: 148, F:148-1:2.

ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-3

ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-2.

ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F:117-7.

ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-8:10.

ATASE Arşivi, K: 611, G: 151, F: 2-115.

ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-13:14.

- ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-16.
- ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-23:24.
- ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-18.
- ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F:117-22.
- ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-18:19.
- ATASE Arşivi, K: 1797, G: 117, F: 117-20:21.
- ATASE Arşivi, K: 1793, G: 15, F: 15-1.
- ATASE Arşivi, K: 1666, G: 112, F: 112-1.
- ATASE Arşivi, K: 1727, G: 106, F: 106-1:3.
- ATASE Arşivi, K: 1727, G: 106, F: 106-4.
- ATASE Arşivi, K: 1666, G: 119, F: 119-1.
- ATASE Arşivi, K: 1797, G: 25, F: 25-1.
- ATASE Arşivi, K: 717, G: 126, F: 126-1:2.
- ATASE Arşivi, K: 1703, G: 28, F: 28-1.
- ATASE Arşivi, K: 1756, G: 24, F:24-1.
- ATASE Arşivi, K: 1600, G: 23, F: 23-1.
- ATASE Arşivi, K: 1600, G: 74, F: 74-1.
- ATASE Arşivi, K: 1600, G: 74, F: 74-7.
- ATASE Arşivi, K: 1793, G: 49, F: 49-1.
- ATASE Arşivi, K: 1791, G: 97, F: 97-1.
- ATASE Arşivi, K: 1544,G: 4, F: 4-1.
- ATASE Arşivi, K: 1791, G: 97, F: 97-2.
- ATASE Arşivi, K: 1791, G: 97, F: 97-3(ÖA).
- ATASE Arşivi, K: 1544, G: 4, F: 4-3.
- ATASE Arşivi, K: 1673, G: 147, F: 147-3:5.
- ATASE Arşivi, K: 1793 G: 106, F: 106-1.
- ATASE Arşivi, K: 1793, G: 106, F: 106-3.

ATASE Arşivi, K: 1793, G: 106, F: 106-4,4a.
ATASE Arşivi, K: 1793, G: 106, F: 106-5.
ATASE Arşivi, K: 1791, G: 44, F: 44-1
ATASE Arşivi, K: 1501, G: 7, F: 7-1.
ATASE Arşivi, K: 1793, G: 106, F: 106-6.
ATASE Arşivi, K: 1793, G: 106, F: 106-8.
ATASE Arşivi, K: 1673, G: 147, F: 147-3.
ATASE Arşivi, K: 1673, G: 157, F: 157-4.
ATASE Arşivi, K: 1671, G: 116, F: 116-2.
ATASE Arşivi, K: 1667, G: 66, F: 66-1.
ATASE Arşivi, K: 1632, G: 28, F: 28-1.
ATASE Arşivi, K: 1544, G: 80, F: 80-1.
ATASE Arşivi, K: 1634, G: 115, F: 115-1.
ATASE Arşivi, K: 1544, G: 8, F: 8-6.
ATASE Arşivi, K: 1551, G: 6, F: 6-1, 6-2.
ATASE Arşivi, K: 1666, G: 2, F: 2-1.
ATASE Arşivi, K: 570, G: 46, F: 46-1.
ATASE Arşivi, K: 1617, G: 31, F: 31-1.
ATASE Arşivi, K: 1617, G: 31, F: 31-4.
ATASE Arşivi, K: 1617, G: 31, F: 31-13.
ATASE Arşivi, K: 1617, G: 31, F: 31-17.
ATASE Arşivi, K: 1617, G: 31, F: 31-35.
ATASE Arşivi, K: 1632, G: 44, F: 44-1.
ATASE Arşivi, K: 1803, G: 3, F: 33-1.
ATASE Arşivi, K: 1674, G: 26, F: 26-3.
ATASE Arşivi, K: 1550, G: 76, F: 76-1.
ATASE Arşivi, K: 164, G: 59, F: 59-1.

KİTAPLAR

AKYOL, Taha. **Bilinmeyen Lozan**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

ARMAOĞLU, Fahir. **20.yy Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, Yıl 63, Sayı 133, Ankara, 2014.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

ATEŞ, Toktamış. **Türk Devrim Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1982.

Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt 1, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

BUDAK, Mustafa. **99 Soruda Lozan**, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.

DEMİRCİ, Sevtap. **Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik Diplomatik Mücadele**, Alfa Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2017.

GOLOĞLU, Mahmut. **Milli Mücadele Tarihi - I, Erzurum Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2011.

_____. **Milli Mücadele Tarihi-II, Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

_____. **Milli Mücadele Tarihi-III, Üçüncü Meşrutiyet**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2014.

GÜNEŞ, İhsan. **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923, (Der. Ali Satan), Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

KARACAN, Ali Naci. **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2018.

- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler**, (Çev. Seha L. Meray), Takım 1, Cilt 1, Kitap 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- ODABAŞ, Fatih. **Milli Mücadele’de Çanak Bunalımı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2010.
- ODYAKMAZ, Cevad. **Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan**, Togan Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- ORTAYLI, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- SANDER, Oral. **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, 25.Baskı, Ankara, 2015.
- SHAW, Stanford, J., **Birinci Dünya Savaşında Osmanlı İmparatorluğu, Savaşa Giriş**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- SONYEL, Salahi R.. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu, 4.Baskı, Ankara, 2014.
- SOYSAL, İsmail. **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 2000.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet. **Ali Rıza Paşa Hükümetinin İstifası ve Tepkileri**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2001.
- ŞİMŞİR, Bilal N.. **Lozan Telgrafları**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, 21 Şubat 1339, TBMM Basımevi, Ankara, 1985.
- TOLON, Ahmet Hurşit. **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevre Giden Yol**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.
- TURAN, İlhan. **İsmet İnönü, Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2003.
- Türk İstiklâl Harbi 2. Cilt Batı Cephesi 6’ncı Kısım IV Kitap, İstiklâl Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922: 1 Kasım 1923)**, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmî Yay. Seri No: 1, Ankara, 1969.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, İstiklal Harbinin Son Safhası**, 2. Cilt, 6. Kısım 4. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- TÜRKMEN, Zekeriya. **Musul Meselesi, Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.
- ÜLMAN, Haluk. **Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol ve Savaş**. İmge Kitabevi, İstanbul, 2002.
- WALDER, David. **Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922)**, Örgün Yayınevi, 1.Baskı. İstanbul, 2004.
- YILMAZ, İskender. **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

MAKALELER

- ERTAN, Temuçin Faik. "Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi Temsil Sorunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 61-76.
- ILGAR, İhsan. "Lozan Konferansının Başarısızlığa Uğraması Halinde Türk Genelkurmayının Gizli Harekât Planı", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, Sayı: 36, İstanbul, 1970, s. 33-44
- ÖZLÜ, Hüsnü. "Lozan Görüşmeleri Sürecinde Türkiye'nin Trakya ve Boğazlara Yönelik Aldığı Askeri Önlemler" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 201-246.
- UZUN, Hakan. "Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinde Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922–20 Kasım 1922)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 2013, s. 329-350.
- YILMAZ, Mustafa. "İngiliz Kamuoyu ve Türk Dış Politikası" **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Yıl 25, Sayı 49, Ağustos 2000, s. 9-66.

Ek 1'in Transkripsiyonu

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyaseti
Şifre Kalemi
Zâta Mahsûs
Makine başında

Târihi 21-2-38

Târih-i Vürûdu 21-12-38

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine

Bir numroludur.

Konferans'ın inkitâi ihtimali kârib görüldüğüne nazaran orduların süratle faaliyete geçirilmesi ve ilk hedefleri, Trakya'da suret-i hareket hakkındaki mütâlaat-ı devletlerinin ve şimdiden alınması lazım gelen tedâbirin ordulara emr buyrulmasını ve işârını ricâ ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

1. Şube

Bir suretinin Garp Cephesi

Erkân-ı Harbiyyesine verilmesi

Bir sureti Cephe Harekât Şubesinde Kaim-makam Receb Ferdi

Bey'e verilmiştir.

(İmza)

Ek 2'nin Transkripsiyonu

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Riyaseti

Şifre Kalemi

Zâta Mahsus makine başında

Başkumandanlığa – Şifre

C.21/12/38 tarih ve bir numrolu zata mahsus şifreye

Konferansın inkıtai halinde orduların ilk hedefi derhal Boğazları tutarak Anadolu cihetindeki İngiliz kuvvetlerini denize atmak ve Boğazlardan düşman sefaininin mürur u üburunu men etmektir. Trakya'daki kuvvetlerimiz de İstanbul üzerine yürüyerek Birinci Ordu ile birlikte İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerini imha ve esir edeceklerdir. Bu babda ittihazı lazım gelen tedabir-i evveliyeye ber-vech-i atidir:

- a) Dördüncü Kolordu Karargâhı Geyve'ye naklolunarak fırkaları şimendüfer hattına takrip olunacak,*
- b) Dördüncü Kolordunun Kirmasti'de bulunan fırkası bilahire Gönen istikametinde harekete geçirilmek üzere Bandırma civarına alınacak,*
- c) İkinci Kolordunun Ayvalık ve Edremid'de bulunan Dördüncü Fırkası Edremid civarında ve Giresun'da bulunan Yedinci Fırkası Balıkesir civarında cem olunacak,*
- d) Birinci kolordu ilerde kâmilen Balıkesir mıntıkasına nakl edilmek üzere şimdiden yalnız bir fırkası Soma civarına alınacak,*
- e) Beşinci Kolordu iki fırkasıyla el-yevm bulunduğu Akhisar mıntıkasında kalarak şimdilik yalnız bir fırkası cenup sahil mıntıkasının tarassudu için şose (?) mıntıkasına nakl olunacak,*
- f) İzmir Mevki-i Müstahkeminde hemen torpil hattı tesis ve sevahile Birinci Kolordunun da ağır topları ta'biye olunarak bil-cümle sefain-i ecnebiyyenin yirmi dört saat zarfında İzmir'i terk etmeleri emr olunacak ve hareket-ı harbiyye mıntıkasında bulunan bil-umum sefine-i ecnebiyye dahile sevk edilecektir.*

Bu tedabir ile beraber Musul cephesinden de hemen harekâta ibtidar olunacaktır. Trakya'daki kuvvetlerimizin tarz-ı hareketine dair Refet Paşa hazretlerine talimat-ı mukteziye ita olunmuştur.

Şimdiden ordulara yalnız hazırlık emri verilmiş olup inkıtai müteakip tedabir-i anifenin derhal ahz olunacağı maruzdur.

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi

Ve Garp Cephesi Kumandanı

Müşir

Fevzi

Ek 3'ün Transkripsiyonu

Kararname

Mahremdir

- 1- İnebolu-Kastamonu-Ankara
- 2- Samsun-Çorum-Yozgat-Yahşihan
- 3- Kayseri- Niğde-Ulukışla
- 4- Sarıköy-Mihalıçcık-Nallıhan
- 5- Ankara-Ayaş-Beypazarı-Nallıhan-Göynük-Geyve
- 6- Akçeşehir-Düzce-Hendek-Adapazarı
- 7- Bolu-Düzce
- 8- İzmit-İncirli
- 9- İzmit-Şile
- 10- Şile-Geğbüze
- 11- İzmit-Hereke-Geğbüze
- 12- İzmit-İznik
- 13- Karamürsel- İznik
- 14- Yalova-Gemlik-Bursa- Kirmasti
- 15- Gemlik-Pazarköy- Karamürsel
- 16- Erdek-Bandırma- Mihaliç - Kirmasti- Simav – Alaşehir
- 17- Karabiga-Biga-Manyas-Susurluk-Bigadiç
- 18- Akhisar-Manisa
- 19- Salihli-Gördes-Demirci-Simav-Çavdarhisar-Kütahya-Eskişehir
- 20- Kaleisultanıyye-Biga-Avunya-Edremid
- 21- Ezine-Ayvacık-Bayramiç-Avunya
- 22- Kaleisultanıyye-Avunya-Balıkesir
- 23- Edremit-Ayvalık-Bergama
- 24- Ayvalık-Bergama
- 25- Soma-Bergama
- 26- Uşak-Gediz-Kütahya-İnönü
- 27- Tavşanlı-Orhaneli-Bursa
- 28- İnönü-Pazarcık-İnegöl-Bursa
- 29- Eskişehir-Karaköy-Bilecik-İznik
- 30- Eskişehir-Söğüt-Bilecik-Yenişehir-İznik

- 31- İzmit-İznik-Yenişehir-İnegöl-Harmancık-Kirmasti
 32- Lapseki-Kemer-Karabiga-Ermencik-Erdek-Bandırma-Mudanya-Bursa
 33- Eskişehir-Seyitgazi-Hüsrevpaşa-Aziziye-Hacıhamza-Bolvadin-Çay
 34- Akşehir-Ilgın
 35- Afyon-Sandıklı-Dinar
 36- Antalya-Burdur-Baladız
 37- Tefenni-Çardak
 38- Uluborlu-Keçiborlu
 39- Edremit-Balıkesir-Soma- Bergama-Dikili
 40- Sarıköy-Sivrihisar-Hacıhamza
 41- Sivrihisar-Hüsrevpaşa-Seyitgazi
 42- Haymana-Polatlı
 43- Aksaray-Ereğli
 44- Kocahisar-Sarayköy
 45- Ilgın-Cihanbeyli

Ordunun mübrem nakliye ihtiyaçlarını temin etmek ve gerilerden erzak ve cephaneye yetiştirmek üzere balada muharrer yollar üzerindeki mevakiin ahali vesaitinin ücretle ve iki ay müddetle istihdamı hakkındaki Müdafaa-yı Milliye Vekaleti'nin 6.1.39 tarih ve 386 /1475 numrolu tezkiresi harp vukuunda tatbik edilmek üzere İcra Vekilleri Heyeti'nin 9/1/39 tarihli içtimasında muvafık görülmüştür.

9.1.39

Türkiye Büyük Millet Meclisi
 İcra Vekilleri Heyet-i Reisi
 (İmza)

Hariciyye
 Vekâleti Vekili
 (İmza)

Dahiliyye Vekili
 (İmza)

Adliye Vekili
 (İmza)

Müdâfaa-yı
 Milliye Vekili
 (İmza)

Şeriyye Vekili
 (İmza)

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiye Vekâleti
 Vekili
 (İmza)

Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimaiyye Vekâleti
 Vekili
 (İmza)

İktisat Vekili
 (İmza)

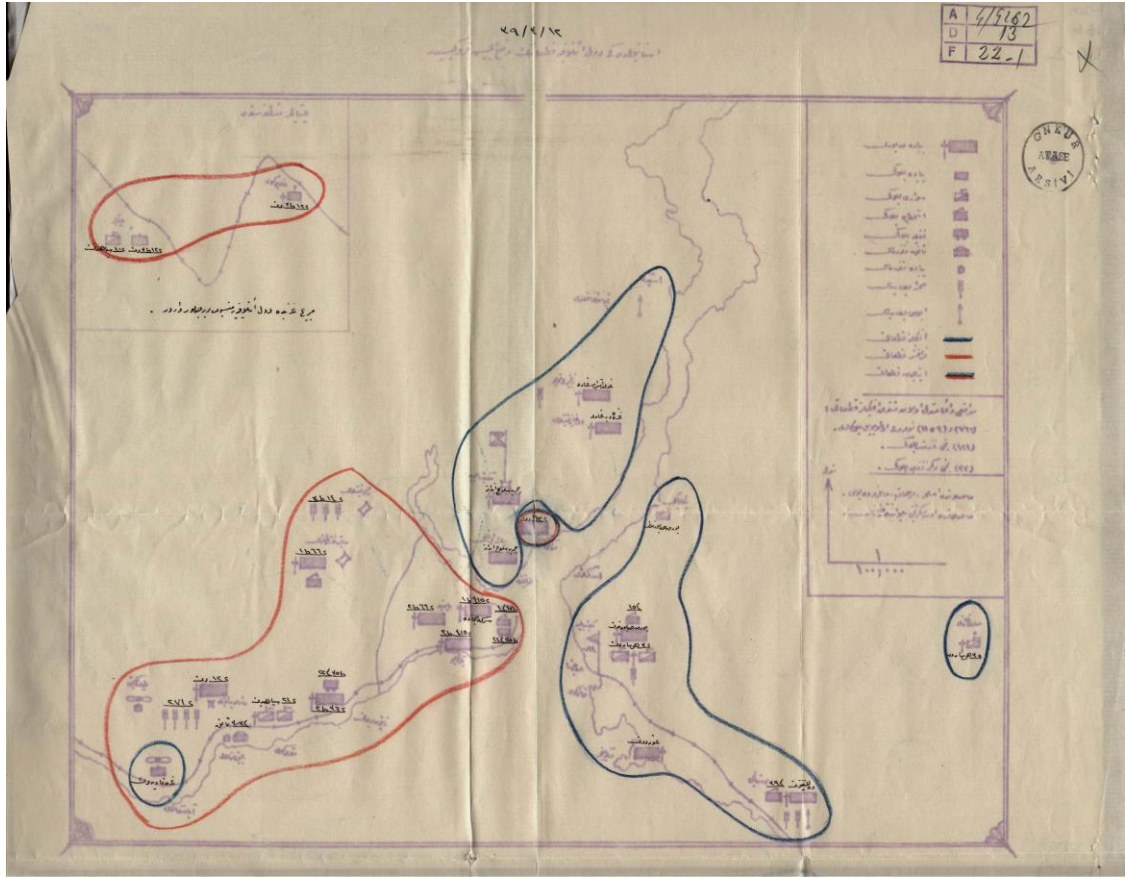
Nafia Vekili
 (İmza)

Maarif Vekili
 (İmza)

Maliye Vekili
 (İmza)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
 (İmza)

Ek 4

İstanbul'daki İtilaf kuvvetlerinin bulunduğu yerleri gösteren kroki

Kaynak: Genelkurmay ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kutu: 1666, Gömlek: 40, Fihrist: 40-2.

Ek 7

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Fevzi Paşa, 1. Ordu Kumandanı Nurettin (Sakallı) Paşa, Şark Orduları Kumandanı Kâzım (Karabekir) Paşa ve diğer ordu komutanlarının Yarımca ve Hereke'deki 1'inci Ordu birliklerini 18 Ocak 1923 günü denetlemeleri,

Kaynak: Fotoğraflarla Atatürk Albümü, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2015.

Ek 8

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Fevzi Paşa, 1. Ordu Kumandanı Nurettin (Sakallı) Paşa, Şark Orduları Kumandanı Kâzım (Karabekir) Paşa ve diğer ordu komutanlarıyla 1'inci Ordu birliklerini 18 Ocak 1923 günü denetlemeleri,

Kaynak: Genelkurmay ATASE Arşivi, Fotoğraf Albümü, Albüm Nu: 2 Fotoğraf Nu: 61.

Ek 9

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın 1. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa ve diğer komutanlarla İzmit'te 18 Ocak 1923 günü ordu denetlemesi.

Kaynak: Genelkurmay ATASE Arşivi, Fotoğraf Albümü, Albüm Nu: 2 Fotoğraf Nu: 54.

Ek 10

Başkumandan Mustafa Kemal Paşanın 8 Şubat 1923 günü Balya / Balıkesir'de askeri birlikleri denetlemesi ve geçit törenini izlemesi.

Kaynak: Genelkurmay ATASE Arşivi, Fotoğraf Albümü, Albüm Nu: 2 Fotoğraf Nu: 99.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLIK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: // 07 / 2019

Tez Başlığı / Konusu: Lozan Görüşmeleri Sırasında Yapılan Askeri Hazırlıklar
Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 71 sayfalık kısmına ilişkin, 22/05/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- Kaynakça hariç
- Alıntılar hariç/~~dâhil~~
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Ahmet BOSTANCI
Öğrenci No: N17120948
Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Programı: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

DANIŞMAN ONAYI

Tarih: // 07 / 2019

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 11/07/2019

Thesis Title / Topic: Military Preparations during the Lausanne Conference

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 22/05/2019 for the total of 71 pages including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 10 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- 4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Ahmet BOSTANCI
 Student No: N17120948
 Department: Atatürk Institute
 Program: Atatürk Institute
 Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

Date: 11/07/2019

APPROVED.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: // 07 / 2019

Tez Başlığı / Konusu: Lozan Görüşmeleri Sırasında Yapılan Askeri Hazırlıklar
Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Ahmet BOSTANCI
Öğrenci Numarası: N17120948
Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Programı: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tarih: // 07 / 2019

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK
HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE**

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 11/07/2019

Thesis Title/Topic: Military Preparations during the Lausanne Conference
My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Ahmet BOSTANCI
Student No: N17120948
Department: Atatürk Institute
Program: Atatürk Institute
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Date: 11/07/2019

Prof.Dr. Mustafa YILMAZ